

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI KAFEDRASI

Qo'l yozma huquqida

Yuldashev Otabek Toshpo'lat o'g'li

Ziyoviddin Mansur she'rlari

lingvopoetikasi

5A120102 – Lingvistika (o'zbektili)

Magistr

**akademik darajasini olish uchun yozilgan
dissertatsiya**

Ilmiy rahbar: **M. Sobirova,**

ped. fan. nomzodi, dotsent

Namangan - 2017

MUNDARIJA

Kirish.....	3
--------------------	----------

1-bob. Ziyoviddin Mansurning o`zbek adabiyotida tutgan o`rni:

1.1. Birinchi Prezidentimizning tilga va adabiyotga munosabati.....	9
1.2. Ziyoviddin Mansur – ko`p qirrali faoliyat sohibi.....	14
1.3. Shoir she`riyatining bosh g`oyasi va yetakchi mavzulari.....	18
1-bob bo`yicha xulosa.....	32

2-bob. Ziyoviddin Mansur she`riyatining leksik – stilistik tahlili:

2.1. Ijodkor qo`llagan metafora va metonimiyaning o`ziga xosligi.....	34
2.2. Shoir she`riyatidagi maqol va hikmatli so`zlarning semantik- uslubiy tahlili hamda ijodkorning qofiya qo`llash mahorati.....	38
2.3. Ziyoviddin Mansur she`riyatida badiiy tasvir vositalari.....	42
2.4. Shoirning uslubiy vositalardan foydalanish mahorati.....	48
2-bob bo`yicha xulosa.....	52

3-bob. Ziyoviddin Mansur she`rlarida qo`llangan fe`llarning semantik tasnifi:

3.1. Iste`dodli ijodkor she`rlaridagi fe`llarning semantik strukturasi.....	54
3.2. Shoir she`rlaridagi fe`llarning semantik xususiyatlari.....	62
3.3. Ziyoviddin Mansur she`rlaridagi fe`llarning sintagmatik munosabati....	75
3-bob bo`yicha xulosa.....	80

Umumiy xulosalar.....	82
------------------------------	-----------

Foydalanilgan adabiyotlar.....	86
---------------------------------------	-----------

Kirish

Mavzuning dolzarbligi. Ma'lumki, biron-bir xalq ma'naviyatiga xos qadriyatlarning boshqa xalqlar tomonidan tan olinishi, tabiiyki, ana shu xalq tarixiga nisbatan chuqur hurmat ifodasidir. Bunday e'tirof xalqning g'urur va iftixori, milliy borlig'ini yanada yuksaltirishga xizmat qiladi. Shu ma'noda, keyingi paytda buyuk ajdodlarimizning so'nmas dahosiga hurmat-ehtirom, ularning boy ilmiy merosini o'rganishga bo'lgan qiziqish xorijiy ellarda ham ortib borayotgani barchamizni quvontiradi.¹

Mustaqilligimiz tobora mustahkamlanib, o'zining ijobiy samaralarini bera boshlagan bugungi kunda xalqimiz oldida hayotning moddiy va ma'naviy asoslaridan kelib chiqadigan ulkan vazifalar turibdiki, ularni amalga oshirishda adabiyot va san'at, umuman, ma'naviyatning ahamiyati benihoya kattadir. Zero, O'zbekistonning Birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganidek, "...ma'naviyatni tushunish, anglash uchun avvalo, insonni tushunish, anglash kerak"². Mustaqillik yillarida adabiyotni mafkura vositasi sifatidagina emas, balki san'at hodisasi sifatida o'rganishga ustuvor ahamiyat berila boshlandi.

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarida taraqqiyotning o'zbek modeli ma'naviy yuksalishga asoslanishi nazariy jihatdan asoslab berildi. U kishining talqiniga ko'ra, «...ma'naviyat – insonni ruhan poklanish, qalban ulg'ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baquvvat, iymon-e'tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg'otadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarining mezonidir».³

2016 yilning 14 sentyabr' kuni qabul qilingan «Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida»gi Qonunda⁴ ham yoshlarni ma'naviy, intellektual, jismoniy va axloqiy, jihatdan kamol topishiga ko'maklashish; ularni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, bag'rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida,

¹ Каримов И. А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б.48.

² Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 29.

³ Каримов И. А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқоролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2010. – 56 б.

⁴ «Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида»ги Қонун. "Халқ сўзи" газетаси. 2016 й. 14 сентябрь.

zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo'lgan qat'iy ishonch va qarashlarga ega etib tarbiyalash masalasiga katta e'tibor berildi.

Islom Karimovning “O'rta asrlar Sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy tsivilizatsiya rivojida roli va ahamiyati” mavzusidagi xalqaro konferentsiyaning ochilish marosimidagi nutqida ta'kidlanganidek, “Sharq Uyg'onish davrining o'ziga xos xususiyati, avvalo, matematika, astronomiya, fizika, ximiya, geodeziya, farmakologiya, tibbiyot kabi aniq va tabiiy fanlarning, shuningdek, tarix, falsafa va adabiyotning rivojlanishida namoyon bo'ldi”.¹ “Ulug' allomalarning ilm-fan sohasiga baxshida etgan hayoti, ular erishgan va bugungi kunda butun ma'rifatli insoniyatni hayratga solib kelayotgan yutuqlari – bu, hech shubhasiz, haqiqiy ma'naviy jasorat namunasi, deb aytishga barcha asoslarimiz bor va biz bunday jasorat oldida bosh egib ta'zim qilamiz.”²

Ana shunday ma'naviy jasorat o'zbek yozuvchi va shoirlari faoliyatiga ham xosdir. Shu ma'noda alohida ijodkorning badiiy tafakkur tarzi, ijodiy uslubiga xos xususiyatlarini o'rganish muhim ahamiyatga egadir. Haqiqatan ham,”... yozuvchilik – bu oddiy kasb emas, peshonaga yozilgan taqdir. Uning maktabi ham, dorilfununi ham bitta. U ham bo'lsa, bir umr hayotning ichida bo'lish, o'z xalqi bilan hamdardu hamnafas bo'lib yashash, haqiqat va adolatga sadoqat bilan xizmat qilishdir”³. Chunki bu yo'nalishda amalga oshiriladigan tadqiqotlar yangi davr o'zbek adabiyotining poetik takomiliga, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-axloqiy muammolarni hal qilishga zamin hozirlaydi.

N.I.Jinkin ta'biri bilan aytganda: “Inson alohida gaplar vositasida emas, matn vositasida so'zlaydi”. Shu sababli ham muayyan shaxs uslubi u yaratgan matnlar asosida tadqiq etilsagina, kutilgan natijalarga erishish mumkin. Biror yozuvchi yoki ijodkorning nutqiy uslubini uning so'z qo'llash yoki jumla tuzish

¹ Президент Ислам Каримовнинг “Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожидagi роли ва аҳамияти” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 2014. 16. 05. –Б. 1.

² Каримов И.А. “Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожидagi роли ва аҳамияти” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи, 2-б.

³ Каримов И.А. Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009. – Б. 17-18.

mahorati nuqtai nazari bilan tadqiq qilish usuli bugungi kun talabiga javob bermaydi. Shu boisdan matn yaratilishi masalasini shaxs uslubi bilan uzviylikda o'rganish matnning lingvistik jihatlariga teranroq nazar bilan qarashga olib keladi.¹

Tilshunoslik badiiy adabiyot bilan uzviy aloqadadir. Chunki til aloqa vositasi sifatida muayyan axborot tashuvchi oddiy belgilar sistemasigina bo'lib qolmay, balki tinglovchiga ta'sir qiluvchi qudratli vosita hamdir. Tilning birinchi funktsiyasi an'anaviy va sistem-struktur tilshunoslikning o'rganish ob'ekti bo'lsa, ikkinchi funktsiyasi lingvopoetikaning o'rganish ob'ektidir.

Lingvopoetika lingvistik poetikaning qisqargan shakli bo'lib, badiiy asarlarda qo'llanilgan lisoniy birliklarning (fonetik, morfemik, leksik va boshq.) badiiy-estetik vazifalarini, tilning konnotativ funktsiyasini o'rganadi. Boshqacha aytganda, lingvopoetika tilshunoslikning badiiy nutqni o'rganuvchi bo'limidir.

Namangan diyorida ko'plab iste'dodli shoirlar, olimlar etishib chiqqan jannatmakon ona zamindir. "Namangan diyori Asiruddin Axsikatiydan tortib Mashrab, Majzub, Muxlis, Maxzun, Ma'dan, Fazliy, Nodir, Shavqiy, Nodim, Hayrat, Xilvatiy, Ibrat, So'fizoda, Usmon Nosir, Habib Sa'dulla kabi ulug' shoir va adiblarni kamolga yetkazgan maskandir. Ularning adabiy merosi o'zbek ma'naviyatining bir bo'lagi va bu bo'lak Namangan ahlining faxri hamdir. Adabiyot tarix oynasi ham demakdir. Ushbu adiblar ijodida Namanganning shonli o'tmishini, boy madaniyatini, ruhiyati, dunyoqarashidagi evrilishlari yaqqol namoyon bo'ladi. Shunday ekan, Namangan adabiy muhitini o'rganish har bir namanganlik uchun farzdir."²

Shunday mo'tabar tuproqda tug'ilib, voyaga etgan, ustozlari yo'lini davom ettirayotgan qalami o'tkir shoir, tug'ma talantli notiq Ziyovuddin Mansurdir.

Ziyoviddin Mansur she'riyati shoirning o'zigagina xos bo'lgan xalqona lug'aviy birliklar va uslubiy ifodalarga boyligi bilan, ya'ni soddaligi, xalqchilligi, obrazliligi, badiiyligi bilan xarakterlanadi. Shu bois shoir she'riyati lingvopoetikasi tadqiqiga bag'ishlangan mazkur tadqiqot dolzarblik kasb etadi.

¹Худойберганава Д. Матннинг антропоцентриқ тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2013. – Б.7. ; Жинкин Н. И. Речь как проводник информации. – М., 1982. – С. 108.

² Юсупов Б. Адабиёт – ҳаёт кўзгуси// Наманган ҳақиқати, 2014, 15. III. – Б. 2.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Keyingi yillarda badiiy asarlar, xususan, she'riy asarlarni lingvopoetik tadqiqiga alohida e'tibor berilmoqda. Natijada o'zbek tilshunosligida M.Yo'ldoshev¹, Sh.Doniyorov², R.Normurodov³, G.Keldiyorova⁴, D.Ne'matova⁵, Y.Sayidov⁶, F.Bobojonov⁷, G.Muhammadjonova⁸, S.Boymirzayeva⁹, A.Sabriddinov¹⁰, L.Jalolova¹¹, Sh.Shadiyeva¹², S.Normamatovlar¹³ tomonidan o'zbek yozuvchi va shoirlari ijodining lisoniy tadqiqiga doir ishlari fikrimizning yorqin dalilidir. Shunday yutuqlarga qaramasdan, el tanigan, bilgan Ziyoviddin Mansur asarlari tili, uslubi keng qamrovda lisoniy tadqiq etilgani yo'q.

Shoir she'riyati lug'aviy-ma'noviy, uslubiy jihatdan bir qator o'ziga xosliklarga ega. Shu bois uning she'riyatini lingvopoetik nuqtai nazardan tadqiq etish lozim. Bizning dissertatsiyamiz ana shu bo'shliqni to'ldirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning ob'yekti va predmeti. Ziyoviddin Mansurning "Qalbim parchalari", "Dilrabolar diyori", "Noyob kashfiyot", "O'n sakkiz yoshlilar sevgisi", "Namangan va namanganliklar", "Muhabbat bog'i", "Hayrat saltanati", "Ezgulik elchisi", "To'tiyo", "Istiqbol yo'li", "Shom va tong" nomli she'riy kitoblari va u haqidagi ilmiy hamda badiiy manbalar ishning ob'yekti va tadqiq materialidir.

Tadqiqotning maqsadi. Ishning asosiy maqsadi Ziyoviddin Mansur she'rlarini lingvopoetik jihatdan tadqiq etishdan iboratdir.

¹ Йўлдошев М. Чўлпоннинг бадий тил маҳорати ("Кеча ва кундуз" романи мисолида): Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Тошкент, 2000.

² Дониёров Ш. Шукур Холмирзаев хикояларининг бадий-услубий ўзига хослиги: Фил.фан. ном. дисс. автореф. – Тошкент, 2000.

³ Нормуродов Р. Шукур Холмирзаев асарларининг тил хусусиятлари: Фил.фан.ном.дисс. автореф. – Т., 2000.

⁴ Келдиёрова Г. Ўзбек бадий нутқида антитеза: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Тошкент, 2000.

⁵ Неъматова Д. Чўлпон публицистик асарларининг лингвистик таҳлили: Фил.фан.ном.дисс.автореф. – Тошкент, 2000.

⁶ Сайидов Ё. Фитрат бадий асарлари лексикаси: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Т. 2001.

⁷ Бобожонов Ф. Ўзбек жаҳид драмаларининг лисоний хусусиятлари: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Тошкент, 2002.

⁸ Муҳаммаджонова Г. 80-йиллар охири 90-йиллар бошлари ўзбек шеърятининг лингвопoeтик тадқиқи: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Тошкент, 2003.

⁹ Боймирзаева С. Ойбек порзасининг лингвостилистик тадқиқи: Фил.фан.ном.дисс.автореф. –Тошкент, 2004.

¹⁰ Сабриддинов А. Ойбекнинг поэтик маҳорати: Филол. фанлари д-ри ... дисс. автореф. – Тошкент, 2004.

¹¹ Жалолова Л. Абдулла Қодирийнинг "Ўтган кунлар" романининг лингвистик тадқиқи: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Тошкент, 2007.

¹² Шадиёева Д. Муҳаммад Юсуф шеърятининг лингвопoeтикаси: Фил.фан.ном. дисс. автореф. – Тошкент, 2007.

¹³ Нормаматов С. Абдулла Авлоний шеърятининг лексикасининг маъновий-услубий хусусиятлари: Филол. фанлари номзоди ... дисс. автореф. – Тошкент, 2011.

Tadqiqotning vazifalari. Ishning asosiy maqsad-mohiyatidan kelib chiqib ish oldiga quyidagi vazifalar qo'yilgan:

1. Ziyoviddin Mansurning o'zbek adabiyotida tutgan o'rnini izohlash.
2. Taniqli ijodkorning ko'p qirrali faoliyat sohibi ekanligini ta'kidlash.
3. Shoir she'riyatining bosh g'oyasi va etakchi mavzularini aniqlash.
4. Ziyoviddin Mansur she'riyatini leksik – stilistik jihatdan tahlil qilish.
5. Ijodkor qo'llagan metafora va metonimiyaning o'ziga xosligini aniqlash.
6. Shoir she'riyatidagi maqol va hikmatli so'zlarni semantik-uslubiy jihatdan tahlil qilish hamda ijodkorning qofiya qo'llash mahoratini yoritib berish.
7. Ziyoviddin Mansur she'riyatida badiiy tasvir vositalarini ko'rsatish.
8. Shoirning uslubiy vositalardan foydalanish mahoratini ochib berish.
9. Ziyoviddin Mansur she'rlarida qo'llangan fe'llarni semantik jihatdan tasniflash.
10. Shoir she'rlaridagi fe'llarning semantik xususiyatlarini yoritish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi. Dissertatsiyada o'zbek tilshunosligida ilk bor Ziyoviddin Mansur she'rlarining lug'aviy-ma'naviy va uslubiy xususiyatlari lingvopoetik aspektda tadqiq etildi.

Tadqiqotning metodlari. Tadqiqotning metodologik asosini falsafaning shakl-mazmun, sabab-oqibat, umumiylik-xususiylik kategoriyalari, zamonaviy tilshunoslikning badiiy-estetik merosni ilmiy baholash, lisoniy tadqiqiga oid qarashlar tashkil etadi. Ishda, asosan, tavsiflash, lug'aviy-ma'naviy tahlil, uslubiy tahlil, lingvopoetik tahlil metodlaridan foydalanildi. Mavzuga oid nazariy masalalarni yoritishda mashhur tilshunoslar A.Hojiyev, R.Qo'ng'urov, E.Begmatov, A.Nurmonov, N.Mahmudov, A.Hojiahmedov, T.Boboyev, S.Karimov, J.Lapasov, M.Yo'ldoshev kabi olimlarning tadqiqotlariga asoslanildi.

Tadqiqot natijalarining nazariy va amaliy ahamiyati. Mazkur tadqiqot materiallaridan Ziyoviddin Mansur she'rlarining lingvopoetik xususiyatlarini, lingvopoetika va unga doir ilmiy, amaliy masalalarni o'rganishda, oliy o'quv yurtlarida «Tilshunoslik nazariyasi», «Adabiyot nazariyasi», «Uslubiyat» sohalarini

o`qitishda, akademik litsey va umumiy o`rta ta`lim maktablarida shoir ijodini o`rgatishda foydalanish mumkin.

**Ishning sinovdan o`tishi.** Dissertatsiya Namangan davlat universiteti o`zbek tili va adabiyoti kafedrası yig`ilishi (2017 yil may)da muhokama qilinib, himoyaga tavsiya etilgan.

**Dissertatsiya natijalarining e`lon qilinganligi.** Ilmiy tadqiqot ishining asosiy mazmuni NamDU ilmiy to`plamlarida e`lon qilingan 5 ta maqolada o`z aksini topgan.

Dissertatsiyaning tuzilishi. Dissertatsiya kirish, uch asosiy bob, umumiy xulosalar, foydalanilgan adabiyotlar ro`yxatidan iborat. Ishning umumiy hajmi bet.

1-bob. Ziyoviddin Mansurning o`zbek adabiyotida tutgan o`rni

1.1. Birinchi Prezidentimizning tilga va adabiyotga munosabati

O`zbekistonning milliy mustaqillikka erishishi o`zbek xalqining mamlakat taraqqiyotidagi maqomini tubdan o`zgartirdi.

Milliy ma`naviyatni har tomonlama yuksaltirish masalasini o`z oldimizga asosiy vazifa qilib qo`yar ekanmiz, bugungi kunda ma`naviyatimizni shakllantiradigan va unga ta`sir o`tkazadigan barcha omil va mezonlarni chuqur tahlil qilib, ularning bu borada qanday o`rin tutishini yaxshi anglab olishimiz maqsadga muvofiq bo`ladi. Albatta, har qaysi xalq yoki millatning ma`naviyatini uning tarixi, o`ziga xos urf-odatlar va an`analari, hayotiy qadriyatlardan ayri holda tasavvur etib bo`lmaydi. Bu borada tabiiyki, ma`naviy meros, madaniy boyliklar, ko`hna tarixiy yodgorliklar eng muhim omillardan biri bo`lib xizmat qiladi.

O`zbek xalqi ma`naviy dunyosining shakllanishiga g`oyat kuchli va samarali ta`sir ko`rsatgan ulug` zotlardan biri, o`zbek adabiy tili asoschisi Alisher Navoiydir. Bu ulug` allomaning mo``tabarnomi, ijodiy merosining boqiyliigi, badiiy dahosi zamon va makon chegaralarini bilmasligi haqida faxrlanib so`z yuritamiz. Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri badiiy madaniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxs, milliy adabiyotimizning va o`zbek adabiy tilimizning tengsiz namoyondasi, millatimizning g`ururi, shon-u sharafini dunyoga tarannum qilgan o`lmas so`z san`atkoridir. Ta`bir joiz bo`lsa, olamda turkiy va forsiy tilda so`zlovchi biron-bir inson yo`qki, u Navoiyni bilmasa, Navoiyni sevmasa, Navoiyga sadoqat va e`tiqod bilan qaramasa. “Agar bu ulug` zotni avliyo desak, u avliyolarning avliyosi, mutafakkir desak, mutafakkirlarning mutafakkiri, shoir desak, shoirlarning sultonidir.”¹ Inson qalbining quvonch-u qayg`usini, ezgulik va hayot mazmunini Navoiydek teran ifoda etgan shoir jahon adabiyoti tarixida kamdan kam topiladi. Ona tiliga muhabbat, uning beqiyos boyliigi va buyukligini anglash tuyg`usi ham bizning

¹Karimov.I.A “Yuksak ma`naviyat – yengilmas kuch” –Toshkent “Ma`naviyat”2008–yil 47–bet

ongu shuurimiz, yuragimizga, avvalo, Navoiy asarlari bilan kirib keladi. Biz bu bebaho merosdan yoshlarimizni qanchalik ko'p bahramand etsak, milliy ma'naviyatimizni yuksaltirishda, jamiyatimizda ezgu insoniy fazilatlarni kamol toptirishda shunchalik qudratli ma'rifiy qurolga ega bo'lamiz.

Prezidentimizning yuqoridagi fikrlaridan Islom Karimovning xalq ma'naviyatini yuksaltirish, bu yo'lda avvalo, fan, san'at va adabiyotga chuqur e'tibor bilan qarash va uning taraqqiy topishiga juda katta e'tibor qaratganini anglaymiz.

Til va millat, til va xalq, til va tafakkur borasidagi fikrlarga Birinchi Prezidentimiz to'xtalib, «Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi. Men bu masalani alohida ta'kidlab aytayotganim bejiz emas. Ona tili - bu millatning ruhidir. O'z tilini yo'qotgan har qanday millat o'zligidan judo bo'lishi muqarrar» - deb jon kuydirgan edilar.

Buyuk ajdodlarimizga, ma'naviy merosimizga, milliy tilimiz va adabiyotimizga bo'lgan e'tibor kecha yo bugun, boshlangani yo'q, balki avval-boshdan adabiyotimizga yuksak hurmat va e'tibor bilan qaralgan. SHuning uchun boy ma'naviy merosimiz boshqa xalqlar tomonidan ham tan olinmoqda va hurmat ko'rsatilmoqda. Shu ma'noda, keyingi paytda buyuk ajdodlarmizning so'nmas dahosiga hurmat-ehtirom, ularning boy ilmiy merosini o'rganishga bo'lgan qiziqish xorijiy ellarda ham ortib borayotgani barchamizni quvontiradi. Buning tasdig'ini dunyoning turli mamlakatlarida ularning hayoti va faoliyati haqida e'lon qilinayotgan ilmiy va badiiy asarlar, ulug' ajdodlarimiz xotirasiga barpo etilayotgan yodgorliklar misolida ham ko'rish mumkin. Shular qatorida Belgiyada Ibn Sinoga, Litvada Mirzo Ulug'bekka, Moskva, Tokio va Boku shaharlarida Alisher Navoiy bobomizga, Misr poytaxti Qohira shahrida esa Ahmad Farg'oniylar xotirasiga o'rnatilgan muhtasham haykallarni eslash joiz. Chindan ham tariximizning qaysi davrini olmaylik, yurtimizda ilm-u ma'rifat va yuksak ma'naviyatga intilish hech qachon to'xtamaganini, xalqimizda hosining o'lmas timsoli sifatida eng og'ir va murakkab davrlarda ham yaqqol namoyon bo'lib kelganini ko'rishimiz mumkin. Masalan, chorizm mustamlakasi davrida ma'rifat

g'oyasini baland ko'tarib chiqqan jadid bobolarimizning faoliyati bunga yana bir yorqin misol bo'la oladi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori, Abdulla Avloniy, Ishoqxon Ibrat, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho'lpon, Usmon Nosir kabi yuzlab ma'rifatparvar, fidoyi insonlarning o'z shaxsiy manfaati, huzur-halovatidan kechib, el-ulus manfaati, yurtimizni taraqqiy toptirish maqsadida amalga oshirgan ezgu ishlari avlodlar xotirasidan aslo o'chmaydi.

Ana shunday ulug' ajdodlarimizning ilmiy ijodiy merosi va ibratli faoliyati keyinchalik diyorimizda Qori Niyoziy va Toshmuhammad Sarimsoqov, Habib Abdullaev va Sa'di Sirojiddinov, Obid Sodiq va Sobir Yunusov, Yaxyo G'ulomov va Bo'riboy Ahmedov, Oybek va G'afur G'ulom, Abdulla Qahhor va Zulfiya, Said Ahmad va Ozod Sharafiddinov, Lutfixonim Sarimsoqova va Halima Nosirova, Olim Xo'jayev, Razzoq Hamroyev va boshqa ko'plab nomlari dunyoga tanilgan mashhur ilm-fan, adabiyot va madaniyat arboblarning yetishib chiqishiga mustahkam zamin bo'lib xizmat qiladi. Biz shoir deganda, avvalo, Alisher Navoiydek benazir zotlarni, yozuvchi deganda, Abdulla Qodiriy, Oybek singari o'z xalqi uchun nafaqat noyob iste'dodi, ayni paytda butun hayotini bag'ishlagan buyuk va mo'tabar insonlarni tasavvur etamiz. Hech shubhasiz, ziyolilarning ilg'or qismi bo'lmish badiiy adabiyot vakillarining xalqimiz qalbini, uning oliy maqsadlari, bugungi hayoti, taqdiri va kelajagini yaqindan biladigan insonlar sifatida jamiyatimizdagi o'rni va ta'siri beqiyosdir. eng muhimi, shoir va yozuvchilarimiz o'tish davrining qiyinchiliklariga qaramasdan, o'z ijodiga, qalb amri bilan tanlagan kasbiga sodiq qolib, milliy o'zligimizni anglash, xalqimiz ong-u tafakkurini o'zgartirish, ma'naviy qadriyatlarimizni tiklash va yuksaltirish yo'lida xizmat qilib kelayotganini ta'kidlash har tomonlama to'g'ri bo'ladi.

Barchamizga ayonki, XXI asr intellektual salohiyat, tafakkur va ma'naviyat asri sifatida insoniyat oldida yangi-yangi ufqlar ochish bilan birga, biz ilgari ko'rmagan, duch kelmagan keskin muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Bugungi murakkab va tahlikali zamonda yozuvchining bashariyatning ertangi kunini o'ylab, odamlarni ezgulikka, insof-diyonat, mehr-oqibat va bag'ri kenglikka da'vat etishga qaratilgan haroratli so'zi har qachongidan ham muhim ahamiyat

kasb etmoqda. Ya'ni, yozuvchi "Ey odamzod, ko'zingni och, sen nima uchun yashayapsan, inson degan yuksak nomga munosib bo'lish uchun nima qilyapsan?" degan savollarni kitobxon oldida, jamiyat oldida qat'iy qilib qo'ya olsagina, o'ylaymanki, o'zining insoniy va ijodiy burchini bajargan bo'ladi. Adiblarimiz aynan mana shunday masalalar ustida bugungi kunda ularning so'zi xalq qalbida qanday aks-sado berayotgani haqida yana bir bor o'ylab ko'rishlarini istardim. To'g'risini aytadigan bo'lsak, yoshlar bugun axborot va ma'lumotlarni asosan internet orqali olyapti, dunyoni televidenie, kompyuter orqali taniyapti. Ota-onasi, o'qituvchilarimning targ'ib va tashviq qilmasin, bugungi yoshlar "O'tkan kunlar", "Urush va tinchlik" kabi mumtoz romanlarni yoppasiga o'qiyapti, deb ayta olamizmi? Modomiki, shunday ekan, endi odamlar, yoshlar kitob o'qimay qo'ydi, deb faqat nolib o'tirmasdan, o'zbek tilidagi internet adabiyotini shakllantirish, shoir va yozuvchilarimizning o'z veb-saytlariga ega bo'lishiga erishish nafaqat, adabiy jarayonga, kerak bo'lsa, butun ma'naviy-ma'rifiy hayotimizga kuchli ta'sir o'tkazishini yaxshi tushunamiz. Mening fikrimcha, yozuvchilik – bu oddiy kasb emas, xudo bergan iste'doddir. Bu – qismat, peshonaga yozilgan taqdir. Bu kasbga hech qaerda o'qitib, o'rgatib bo'lmaydi. Yozuvchilikning maktabi ham, dorilfununi ham bitta. U ham bo'lsa, bir umr hayotning ichida bo'lish, o'z xalqi bilan ham dard-u hamnafas bo'lib yashash, haqiqat va adolatga sadoqat bilan xizmat qilishdir.¹

Shu o'rinda yana bir fikrga alohida to'xtalib o'tmoqchiman. Chinakam ijod va iste'dod mahsuli bo'lgan asarlarni, yozuvchining yuragidan, qalbidan chiqqan haqqoniy va ta'sirchan fikrlarni keng ommaga etkazish uchun barcha mavjud vositalardan unumli foydalanish zarur. Deylik, eski davrda bo'lganidek, yozuvchi nashriyot uchun xizmat qilishiga chek qo'yish lozim, deydi I.A.Karimov o'zining adabiyot haqidagi fikrlarida. Bugungi kunda iste'dodli yoshlarni izlab topish va ularning iqtidorini ro'yobga chiqarishda chuqur o'ylangan usullar, ya'ni aniq mexanizm zarurligini butun adabiyotimiz manfaatlari talab etmoqda. "Iste'dod sohiblarini topish, tarbiyalash va ularning mehnatini munosib qadrlash eng asosiy

¹Karimov I.A "Adabiyotga e'tibor–ma'naviyatga, kelajakka e'tibor"– Toshkent "O'zbekiston"2009–yil 17–18–bet

vazifamizga aylanishi zarur. Yosh adib va shoirlar, adabiy tanqidchilarning har biri o'z asarlari bilan adabiy jamoatchilik nazaridan, ijodiy tanlovlar jiddiy taqrizlardan o'tib, tegishli e'tirofga sazovor bo'lib, shundan keyingina adabiyot maydoniga kirish lozim. Buning uchun nafaqat markazda, balki joylarda ham faoliyat ko'rsatayotgani jodiy to'garak va seminarlarning ish samarasini oshirish, bahs-munozaralar, mushoiralar, fikr almashuvlar, shu bilan birga, ustoz yozuvchi va shoirlarning mahorat maktabini o'rganish bo'yicha mashg'ulotlar olib borishni kuchaytirish darkor. Yosh ijodkorlar o'rtasida o'tkaziladigan tanlovlarda qatnashayotgan qalamkashlar orasidan eng yaxshi iste'dod egalarini tanlab olishda YOZuvchilar uyushmasi asosiy tashabbuskor bo'lishi, bu ishlarni "Kamolot" yoshlar ijtimoiy harakati bilan birgalikda amalga oshirishi zarur. Yosh iste'dodlarni aynan ana shunday talablar asosida kamol toptirish ularning adabiyot olamida o'z munosib o'rnini egallashini ta'minlash uchun Yozuvchilar uyushmasi qoshidagi Yosh ijodkorlar bilan ishlash kengashining faoliyatini tubdan qayta ko'rib chiqish va yangicha asosda qayta tashkil etish lozim.

Agar biz O'zbekistonimizni dunyoga tarannum etmoqchi, uning qadimiy tarixi va yorug' kelajagini ulug'lamoqchi, uni avlodlar xotirasida boqiy saqlamoqchi bo'lsak, avvalambor, buyuk ijodkorlarni, buyuk shoirlarni, buyuk yozuvchilarni tarbiyalashimiz lozim. Nega deganda, ulug' adib Cho'lpon aytganidek, adabiyot yashasa – millat yashaydi. Mana shunday ulkan va mas'uliyatli vazifalarni amalga oshirishda jonkuyar va fidoyi adiblarimiz o'zbek adabiyotning muqaddas an'alariga sadoqatli bo'lib, ularni munosib davom ettirgan holda ijod qiladilar va yangi-yangi go'zal asarlar bilan xalqimizni xushnud etadilar, deb ishonaman."¹

Demak, istiqlol yillarida hayotimizning barcha sohalari qatori milliy adabiyotimiz ham tom ma'noda yangilanish va yuksalish jarayonlarini boshdan kechirayotgan ekan, prezidentimiz Islom Karimov tomonidan olib borilayotgan davlat siyosatida ma'naviyat masalasiga eng muhim va ustuvor yo'nalish sifatida katta ahamiyat berib kelinayotgani bu borada hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda.

¹ Karimov I.A "Adabiyotga e'tibor- ma'naviyatga, kelajakka e'tibor"-Toshkent "o'zbekiston" 2009-yil 29-30 -bet

Prezidentimizning adabiyotga e'tibor ma'naviyatga, kelajakka e'tibor ekanini alohida ta'kidlab, adabiyotimizning bugungi kuni va ertangi istiqboli xususida qayg'urib milliy adabiyotimizni yuksak darajaga ko'tarayotgani, bu borada amaliy ishlar samaradorligini oshirish to'g'risidagi turli qarorlari bizni quvontiradi.

1.2. Ziyoviddin Mansur – ko'p qirrali faoliyat sohibi

Namanganning ardoqli va peshqadam shoiri hisoblangan, elu yurt e'tiborida bo'lgan, o'zini Vatanning sodiq farzandi hisoblagan Ziyoviddin Mansur 1954 yil 16 mayda Uychi tumanining Mashad qishlog'ida tug'ilgan. Shu qishloqdagi 4-o'rta maktabda tahsil olgach, 1971-1975 yillarda Namangan Davlat pedagogika institutining filologiya fakul'tetida o'qib, uni imtiyozli diplom bilan yakunlagan.

1975-1979 yillarda Mashaddagi 4-o'rta maktabda o'qituvchi, direktor o'rinbosari vazifalarida xizmat qilgan.

1979-1983 yillarda "Bilim" hamda "Kitobxon" jamiyatlari Uychi tuman bo'limi mas'ul kotibi, 1983-1985 yillarda O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Namangan viloyat bo'limida adabiy maslahatchi, keyin Uychi tumanidagi A. Mo'minov nomli jamoa xo'jaligida rais o'rinbosari, Mashad qishloq kengashi raisi, Uychi tuman hokimining muovini, XDP Uychi tuman kengashining birinchi kotibi, Uychi tumanidagi Beruniy nomli jamoa xo'jaligi boshqaruvi raisi vazifalarida xizmat qildi.

So'ngra viloyat kitob savdosi hissadorlik jamiyati raisi sifatida faoliyat ko'rsatdi. O'zbekiston ommaviy axborot vositalarini demokratlashtirish va qo'llab-quvvatlash ijtimoiy-siyosiy jamg'armasi Namangan viloyati boshqaruvi raisi bo'ldi. 2002 yildan Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi viloyat bo'limining rahbari, ma'naviyat va ma'rifat viloyat kengashi mas'ul kotibi, Yozuvchilar uyushmasi viloyat bo'limining ma'sul kotibi lavozimlarida ishladi.

Namangan viloyatining ma'naviy-ma'rifiy, madaniy va adabiy hayotini jonlantirishga, ma'naviy va adabiy qadriyatlarni targ'ib qilishga katta hissa qo'shyapti, tashabbuskorlik bilan keng faollik ko'rsatmoqda.

Respublikamiz Prezidentining farmonlarini, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi sessiyalari materiallarini xalq o'rtasida targ'ib-tashviq qilishda faol

ishtirok etmoqda. Ijtimoiy va iqtisodiy masalalarni bajarishga elni jalb etishda jarchi bo`lmoqda. Shahar va tumanlarda yirik tantanalar, yubiley, adabiy kecha va uchrashuvlarni uyushtirishda bosh-qosh bo`ldi. Bu jarayon ko`p yillar davomida to`plangan tajribalar natijasida kuchaysa, kuchaydiki, o`z ta`sirchanligini tobora oshirib bormoqda.

Ziyoviddin Mansurov - ko`p qirrali faoliyat sohibidir. Uning siymosida dono hamda tadbirkor davlat va jamoat arbobini, bilimdon muallimni, etuk publitsistni, otashin suxandon va etuk shoirni, soz va qo`shiq ixlosmandini, ma`naviyat etakchisini, adabiyot oshig`ini ko`ramiz.

Ziyoviddin Masur - ajoyib notiq. Xudo unga qudratli va salobatli, lirik ovoz ham nasib etgan. Nutqida ma`no-mazmun, mantiq barqaror. Qochirimlar, hazil-mutoyibalar, o`zbekona lutflar jilva qiladi. Auditoriyani bir zumda egallab oladi. Qaysi so`z va bo`g`inga urg`u berishni biladi. Zalni sehrlab qo`yadi.

Ziyoviddin Mansur suhbatini jonon insonlardan. Hayotda ham, she`riyatda ham do`stlikni yuksak darajada qadrlaydi. She`rlarida chin do`st va yolg`on do`stlarni ajratib beradi. «Qaldirg`och» nomli she`rida do`stlik qadri haqida ham fikr yuritib, «Lek bir dardkash do`stim yo`q sendan bo`lak, qaldirg`och!» deydi. Nihoyat, do`st qidirib, tasavvuf ta`limoti yo`liga chiqib, Xudoni do`st, qadrdon deb biladi.

She`r - ko`ngil zari, shoir esa zargari. Shoirimiz so`z zargarlaridandir.

Adabiyotga yoshlikdan mehr qo`ydi. 6-7 sinflarda o`qib yurgan kezlarda qalbiga adabiy cho`g` tushdi. Ilk maqola va she`rlari respublika yoshlar gazetasi va jurnallarida bosildi.

Birinchi she`ri 1969 yil 29 mayda Uychi tuman gazetasida chiqdi. Shundan beri adabiyot ishqida yonadi. O`quvchilik davridanoq yosh ijodkorlarning seminarkengashida qatnashdi.

Maktab va Namangan Davlat pedagogika institutida o`qib yurgan vaqtlarida ham, Uychi tuman Hokimining birinchi o`rinbosari, O`zbekiston Xalq demokratik partiyasi Uychi tuman kengashining birinchi kotibi, jamoa xo`jaligi raisi lavozimlarida ishlagan paytlarida ham adabiyotdan qo`l uzmadir. Jahon va o`zbek

mumtoz adabiyoti, xalq og'zaki ijodini mutolaa qildi, izlandi, ijod bilan mashg'ul bo'ldi. Adabiyot ahli bilan do'st tutindi.

Viloyat va respublika ommaviy axborot vositalarida, jurnallarda, al'manax va har xil to'plamlarda asarlari yoritildi.

Mustaqillik yillarida «Qalbim parchalari», «Noyob kashfiyot», «O'n sakkiz yoshlilar sevgisi», «Hayrat saltanati», «Namangan va namanganliklar», «Dilrabolar diyori», «Muhabbat bog'i» kabi she'riy turkum va kitoblari chop etildi. «Abadiyat qo'shig'i» kitobiga saylanma she'rlari kiritildi. O'nlab g'azallari taniqli xonandalar repertuarlaridan joy oldi.

Ziyoviddin Mansur - uyg'oq shoir. Yurtparvarlik, elparvarlik hayoti va ijodining muhim hususiyatidir.

Mustaqillik tilimiz va adabiyotimizga ham jon, ham qon berdi, shoirlarimizga qanot berdi. Yangi mavzu, yangi mazmun, yangi qahramon vujudga keldi. Yozuvchi va shoirlarimiz erkin nafas ola boshladi.

Sovet davrida yurtimizni bor ovoz bilan kuylasak, millatchilikda ayblashardi. Intim lirika quvg'in qilingandi. Diniy mavzuda yozilsa, siyosiy ko'rlikda kamsitishardi. Bugun o'zgacha manzara, o'zgacha erk. Shu sabab Ziyoviddin Mansur mustaqillikni jo'shib kuylab kelmoqda.

Vatan mavzusiga ko'plab she'rlar bag'ishladi. «O'zbeklar ishi», «Hayajon», «Bog'liq turgan ot xayollari», «Vatan», shu bilan birga, Namangan va tumanlarga atalgan bir qancha asarlari istiqlol ruhi bilan sug'orilgan. Yangi zamon uchun shoir ko'nglidagini to'kib soladi:

*Vatan hur, el ozod ushbu asnoda,
Ne ajab shod yursa, Arshi A'loda?!
Onam ham har tongda aylaydi duo:
-Senga ko'z tegmasin Vatan, iloho!
Men Vatan haqida she'r yozib bu kun
Shukrona aytaman Istiqlol uchun.*

Ma'lumki, adabiyotda quyosh obrazi bor. Shoir quyosh obraziga, boshqa shoirlardan farqli o'laroq, yangi g'oyaviy-badiiy vazifa yuklaydi:

*Hatto maftun quyosh
Tez diydor*

*Ko`rishsam, -deb
Bag`rin yoqarmish.
Tongda chiqqan zahoti ilk bor
Namanganga kulib boqarmish.*

Namangandan chiqqan besh-o`n vatangado g`alamislarni ham tilga oladi, ularga nafrat o`qiydi.

Birinchi Prezidentimiz aytganlaridek, Olloh qalbimizda, yuragimizda. Shoir she`riyatiga ilohiy mavzu dadil kirib borgan. Dinning ma`naviyatga doir, odob-ahloqqa doir nuri shoir she`riyatining mag`zini tashkil qiladi.

Namanganni jannatga qiyos etadi. Yurtni sevmoq iymondan ekanini faxr bilan tilga oladi. Namanganliklarning jannati ekanligidan quvonadi, yurtning tinchligi, ona va bolalarning sog`ligi uchun duo qiladi. Jannatdagi ahil qaynona va kelin uchun taxtning hali ham bo`sh *turganligi haqidagi rivoyatdan hikmat izlaydi.*

*O`zingdirsan men uchun ma`vo
Men uchun burd, men uchun or, sha`n.
Aytgil, sodiq farzandlar aro
Ro`yxatlarda bormanmi, Vatan?!*
*Yo`qsa, do`stlar!
Bunday taqdirni
Ayanchimga yo`yaveringlar.
Ziyo Mansur degan shoirni
Bilmaymiz, deb qo`yaveringlar!*

Taniqli jurnalist, adabiyotshunos olim, Namangan davlat universiteti dotsenti bo`lgan Mahmudjon Ma`murov shoir Ziyoviddin Mansurovning 50 yoshga to`lishi munosabati bilan o`tkazilgan yubileyda yuqoridagi she`riy parchani o`qigan edilar. Mana shu to`rtlikdayoq biz tadqiq qilayotgan shoir ijodi haqida muxtasar qilib fikrlarini bitgan edilar.

Atoqli olim, jahon adabiyotining zukko bilimdoni professor Akmal Saidovning fikrlari, ayniqsa, diqqatga sazovordir shoir haqida “Ulug` ustozlar, ayniqsa, Habib Sa`dulla etagini mahkam tutib, ibratli saboqlar olib ulg`aygan shoir o`zi ham bugungi kunda o`nlab shoirlar tarbiyalab e`tibor topdi. Uning shogirdlari

safida bugungi kunda mamlakatimiz miqyosida e'tirof etilib, hukumat mukofotlari olgan, elda tanilganlari talaygina.”¹

“Ziyovuddin Mansurov ustozlari Habib Sa'dulladan keyin “Namangan adabiy hayotini habibona madaniyat, habibona zakovat va habibona harorat bilan boshqarmoqdaki, hatto ajoyib hazil-mutoyibalariga hammamiz ko'nikkan shoirning olamdan o'tganini ba'zan sezmay ham qolyapmiz.”²

Shoir Ziyoviddin Mansurning o'zi aytgandek, ona yurt - burd, or, sha'ndir. Mehr ila bitayotgan satrlarga marjonday so'zlarni terib, elimizni yaratayotgan asarlariga asir qilib kelayotgan shoirning nomi bugun uzoq-uzoqlarga ketgan. Uni bugun butun respublika taniydi.

1.3. Shoir she'riyatining bosh g'oyasi va yetakchi mavzulari

Ziyoviddin Mansurovning ilk she'rlari 1966 yilda respublika bolalar gazetasi va "Gulxan" jurnalida bosilgan. Shu davrdan beri ijodkorning yaratgan asarlari viloyat, respublika matbuotida muntazam berib boriladi. O'tgan davr mobaynida "Yoshlar ovozi" kabi nashrlarda, to'plamlarda, boshqa ko'plab al'manaxlarda ijodidan namunalar chop etilmoqda. 1994 yilda "Qalbim parchalari" nomli she'riy kitobi "Yozuvchi" nashriyotida chop etildi. SHundan so'ng "Noyob kashfiyot", "O'n sakkiz yoshlilar sevgisi", "Hayrat saltanati", "Ezgulik elchisi", "To'tiyo", "Istiqbol yo'li", "SHom va tong" nomli kitoblari nashr qilindi. Shoir "Namangan va namanganliklar", "Muhabbat bog'i", bolalar uchun mo'ljallangan "Xo'rozqand" nomli kitoblarning muallifidir. "Dilrabolar diyori" (2004) to'plami respublika ijodiy uyushmalari mukofotiga sazovor bo'lgan. SHoirning bir qancha she'rlari qo'shiq qilib aytiladi. Ziyoviddin Mansurov - she'riyatga o'z qo'shig'i, dardi bilan kirib kelgan shoir. U dastlabki she'riy kitobini "Qalbim parchalari" deb atadi.

She'r shoirning yuragi dardi bilan, tuyg'ulari to'lqini bo'lib dunyoga keladi hamda ijodkor ruhiyatidagi turfa manzaralarni aks ettiradi. Tarhi toza, badiiy mukammal she'r o'z ruh va manzaralari bilan she'rxon qalbiga kirib boradi. Uning ham dardiga, kechinmasiga, ma'naviy boyligiga aylanadi. Demak, shoirlik yuki

¹Ziyovuddin Mansur "Istiqbol yo'li". -Toshkent: "Nihol nashriyoti" 2013 y. 6-b.

²Ziyovuddin Mansur "To'tiyo". -Toshkent: "Sharq" 2008 y. 5-b.

og'ir, uning she'rxonlar oldidagi mas'uliyati zalvorli. Shoir Ziyoviddin Mansur ana shu yuk va mas'uliyatni chuqur his etadigan ijodkorlardan:

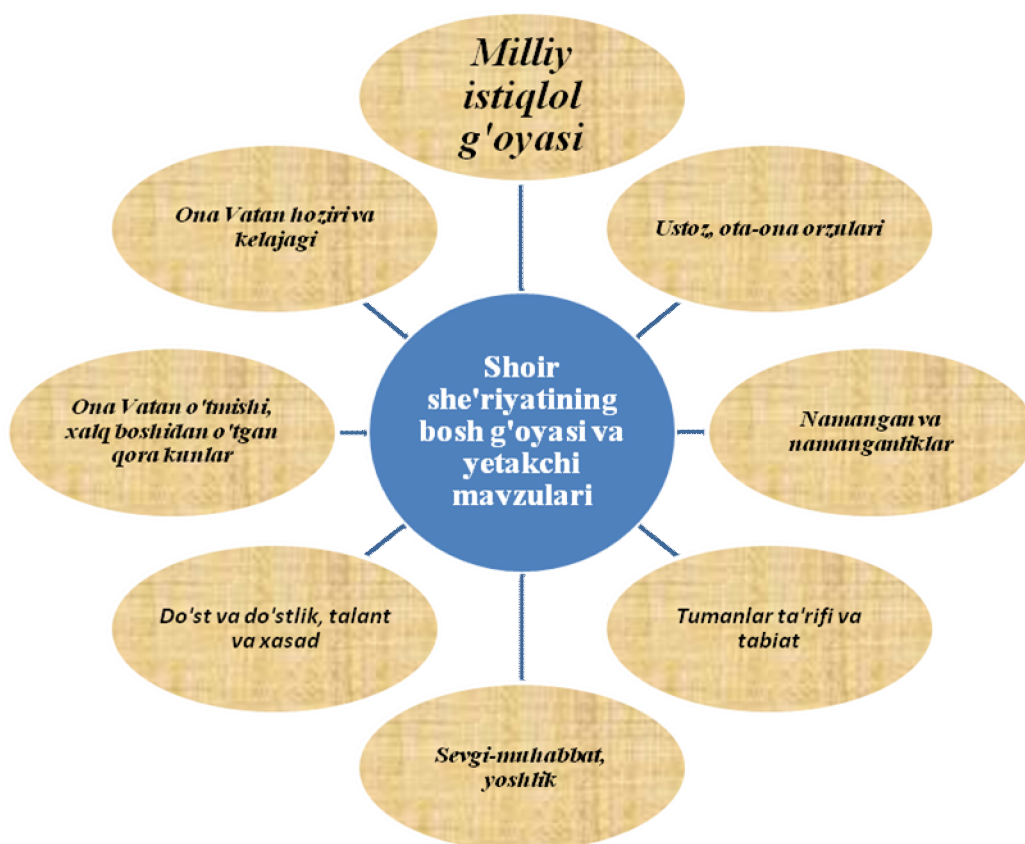
*Dard chekib o`rtanmasa ul,
Yonmasa otash bo`lib,
Bil, Ziyo, chin sohibi
Ijod o`lolmas ahli she`r, -*

deya ta'kidlaydi u va ijodiy faoliyatda ushbu aqidaga amal qiladi. Shoir qalblarga talpinib yashaydi, odamlar qalbidan joy olishga intiladi:

*Burgut yoki lochin emasman axir,
Ne kerak yuksakdan qidirmoq maskan:
Mening qismatimga yozgin, ey taqdir,
Odamlar qalbidan bir parcha vatan!*

Bu kabi satrlar shoirdagi chuqur falsafiy tafakkur va miqyosli mushohadalar mevasidir.

Shoir Ziyoviddin Mansur she'rlarining mavzusi xilma-xil, timsollari turfat, ko'rkam. Shoirning mavzu doirasi g'oyatda keng.



Sheʼrlari tiniq lirik mavjlari, fikriy-falsafiy umumlashmalari bilan ajralib turadi. Ularda yaxshi odamlarga mehr, yaxshi kunlarga ishonch hamda samimiyat barqlanadi.

Ayolni, ayniqsa qishloqdagi oʻzbek ayolini "mehrning oliy timsoli" deya ardoqlaydi shoir. Bu ayol erta tong turib, kech tungacha tinmay mehnat qiladi, yaratadi. Hatto "kunduzimas, kechalari ham tushlarida tinmay kuymanib chiqar", "Ammo uning olov yuragi butun, unda ishq toʻladir, mehrini ham dalaga, ham allaga berib yashaydi. Shuning uchun "Kim erur mehrning oliy timsoli?" - degan savolga adib: "Qishloqdagi oddiy oʻzbek ayoli", - deya haqqoniy javob qaytaradi". Bunda mehnatkash, zahmatkash ayolning yuksak maʼnaviy qiyofasini koʻzda tutadi.

Ijodkor sheʼrlarining lirik qahramoni yurak mehrini avvalo mehribon ona va otaga, ustozlariga, jonajon xalqiga baxshida qiladi. Ustozlari nomini shoir yurak toʻla mehr bilan tilga oladi.

Oʻzbekistonda xizmat koʻrsatgan oʻqituvchi, ajoyib ustoz Abdurahim Mirzakarimovni koʻpchilik yaxshi biladi. Bu kishi uzoq yillar davomida taʼlim-tarbiya sohasida samarali xizmat qildi. Maktablar, bolalar uylari, maktab-internatlarda rahbarlik lavozimlarida ishladi. Bolajon, gʻamxoʻr, qalbi ochiq murabbiy, samimiy, maslahatgoʻy, sadoqatli doʻst, hazrat Navoiy taʼrifidagi "dili poku soʻzi poku oʻzi pok", zukko, zakovatli, moʻʼtabar odam edi bu kishi.

Ijodkor "Mirzakarimov domlani eslab" sheʼrida bu komil inson fazilatlarini iliq va munosib satrlarda tavsif qiladi:

*Abdurahim otaning farishtali yuzlari
Bamisoli donishmand daholarga oʻxshardi.
Maʼnolarga yoʻgʻrilgan har bir jumla, soʻzlari,
Tom-tom kitoblardagi maʼnolarga oʻxshardi.*

Shoirning olovli mehri qaʼrida yana bir maqtovga loyiq saltanat yashaydi. Uni "Hayrat saltanati" deb ataydi sanʼatkor. "Bir zamonlar ushbu saroyda Bobur Mirzo topgandi panoh, Undan keyin esa bu joyda ulugʻ Mashrab boʻlgan edi shoh". Namangan adabiy muhiti shajarasi shu zaylda davom etadi.

*So`ng...
She`ri-la ko`tarilib, tik
Ot soldirib ushbu qasrga
Uning shahanshoi bo`lmoqlik
Nasib etmish Usmon Nosirga.
Hamon ushbu Saroy haqida
Yuragimda muhabbat to`la.
Chunki uning Shohsupasida
Turar ustoz Habib Sa`dulla.*

Shoir o`z she`rlari orqali mehr va ezgulik urug`ini sochadi. Uning yuragi ezgulik orzulari bilan to`lib-toshgan, qad-qomati ham shu ezgulik yukini ko`tarishga baxshida:

*Zotan, qalb-qalb emas,
Orzuga qafas.
SHundan u vazminki, ko`tarolmam tik.
Bu qad asli mening qomatim emas,
Bu qad boshqa narsa, nomi - ezgulik.*

("Tahlil")

Taniqli shoirning ayrim she`rlari istibdod davrining ayanchli manzaralarini ko`z oldingizda gavdalantiradi. SHoir "Bog`liq turgan ot xayollari" she`rida tasvirlaydi: "Alpomishday alplarga shiddat bergan, shahd bergan", "Qodir Xudo o`tdan taft tortmaydigan shahd bergan" "qavmga xos gijinglab, kishnab" turuvchi tulpor ot bandda. U "poygalarda o`zishga orzumand", "kishnashlarida kishi ilg`amas suxan bor". Uning yuragi to`la armon:

*O`tu asov esam-da,
Tuyog`imda kishan bor.
Turgan erimni tepib
Qaqshab yashayotirman.
Uxlolmasdan tunlari
Samolarga boqarman.
Bulutlardan uchsam, deb,
Xayol ichra oqarman.
Yurakdagi yolqindan
Ich-etimni yoqarman.
Yulduz bo`lib ohlarim
Sachrab yashayotirman.*

She`r erkka intilish orzusini ramziy timsollar vositasida ifoda etadi. U tutqun holatga qarshi, kishanga qarshi isyondir.

Haqiqatan, xalqimiz 130 yil davomida - avvalgi va keyingi mustamlakachilik tuzumi davrida kishanda, qaqshab, ammo ozodlikka talpinib yashamadimi? Asar g'oyasi erksevar shoir Cho'lponning "Kishan kiyma, bo'yin egma, ki sen ham hur tug'ilg'onsan!" xitobiga izdosh. She'rdagi xalq dostonlariga xos vazn, uslub va ohang undagi g'oya va ruhga mos bo'lib tushgan.

"Alpomishday alplarga shiddat bergan, shahd bergan" otning kishanga tushishi - dahshatli manzara. Bu manzaraning el qismatiga taalluqli ekanligi yanada ayanchli. Qaramlik muhiti - bo'g'iq muhit. Bir oz hurkakroq, sergakroq, hushyorroq yurishga majbur qiladigan vaziyat. Chunki

*Olaverib nishonga hurkak qilib qo'yishgan,
Uyqumizda orom yo'q, sergak qilib qo'yishgan,
Bamisoli xayoliy ertak qilib qo'yishgan.*

("Holat")

Hayotdagi xoh xush, xoh noxush har bir holga o'zini daxldor deb biladi shoir. Etimlar qismati, mungli nigohi ham uning bag'rini ezadi. Davlatimiz etim bolalar uchun mehribonlik uylarini ochib qo'ygan. Bu erda bolalar har tomonlama g'amxo'rlik bilan chulg'ab olingan. Ammo, taassufki, bu bolalar orasida ota-onasi barhayot turib, tirik etim bo'lib qolganlar ham bor. Ziyoviddinning "Bolalar uyida o'ylaganlarim" she'ri shular haqida:

*Otangiz barhayot, onangiz tirik,
Ne tong g'amingizga bo'lmasa sherik...
Bilingki, ularning vijdoni chirik,
Bolalar uyining bolakaylari.*

Bu bolalarning qismatini o'ylar ekan, shoir taqdirning o'yinini, ikki qarama-qarshi holatni ko'z oldiga keltiradi, muqoyasa qiladi, bularning biriga achinadi, ikkinchisidan iztiroblanadi:

*Farzand deya... - Hayhot! Bu qanday kordir?
Birov bezor, birov tirnoqqa zordir...*

Lekin davlat va xalq g'amxo'rligi tufayli bu bolalarning kelajak yo'li, taqdiri oydin. Shuning uchun shoir she'rni umidbaxsh ruh bilan yakunlaydi:

*Jismingiz qudratga to'lar vaqt kelib,
Dunyo izmingizda bo'lar vaqt kelib,*

*Ota-onangiz zor qolar vaqt kelib,
Bolalar uyining bolakaylari.*

El dardi, millat qismati, tariximizning yorqin va fojiali sahifalari, nihoyat istiqlol nashidasi Ziyoviddin Mansurning "Millatim qasidasi"da keng aks ettirilgan. Qasida "Tomirida bekning qoni bor", "Dilda Temur bobo shoni bor", "dong'i har yon ketgan", "Goh Alpomish misli bahodir", "Goh Muqanna, goh Namoz botir", "dasti baland o'tgan" millat tavsifi va madhi bilan boshlanadi. She'riy satrlar orqali "Olamaro bermoq-chun saboq, Yulduzlarga termulib mushtoq", "So'nmas quyosh misoli porloq" alloma Ulug'bek, so'z mulki sultoni buyuk Navoiy, ajoyib shoir, nosir, olim va sarkarda Mirzo Bobur siymolari gavdalanadi. Bu ulug' zotlar o'zbeklar olamshumul shon-shavkati va dovrug'ining timsoli sifatida namoyon bo'ladilar.

Ammo xalqimiz bosib o'tgan yo'l bir tekisda nurli, dongli kecha bermadi. Qora kunlar, dog'li, alamli davrlar ko'p bo'ldi. "O'z-o'zi bilan ot surib", o'zaro jang qilib, "o'z-o'zini yitish":

*Yurishlarda mardona yurib,
Olamshumul saltanat qurib,
So'ng o'z-o'zi bilan ot surib,
O'z-o'zini yitgan o'zbekman...*

So'ngra tutqunlikning zulmatli tunlari, nochor ahvol, "qizillar" mafkurasining milliy qadriyatlarga salbiy ta'siri:

*YUrtim etgach "qizillar" tutqun,
Boshdan o'tgach ne-ne qaro tun,
Oh! Noiloj murosa uchun
Kofir urfin tutgan o'zbekman.
Tinglab "buyuk og'a" sasini,
Qo'msab ona til nafasini.
Hatto otam janozasini
Pinhona o'qitgan o'zbekman...*

She'rdagi millat parokandaligi, qirg'inbarot yillar manzaralari og'riqli satrlarda tasvir qilinadi. "Kuylasa dil tug'yonlarini, Idrok etmay armonlarini", millatparvar yurt farzandlarini "millatchi deb otgan" davr fojialari chuqur qayg'u va armon bilan aks ettiriladi.

Qaramlik muhiti og'ir va alamli edi. Ammo shunga qaramay, xalqimiz doimo umid, intilish va kurash bilan yashadi:

*ezgulikni dilga etib jo,
YOrug' kunlar kelgay deb, illo,
Bag'ri yaro, yuragi yaro,
Baxtni intiq kutgan o'zbekman.*

Qasida istiqbol nashidasini kuylash, hayotbaxsh ruh bilan xulosalanadi:

*Buyuklikning zarvarag'iga
Nomin qayta bitgan o'zbekman!*

Shoir fikrlari xilma-xil lafziy san'atlar vositasida yorqinlashadi. O'zbekning qaytadan uyg'onganligidan qalbi mamnuniyatga to'lgan adib yurtimiz istiqbolini yanada charog'on tasavvur qiladi:

*Bu bog'lar bag'rida ne'matlar to'kin,
Ruhingiz allalar ilohiy huzur.
Faqat bu bog'larga kirmoqlik uchun
Halol va dili pok bo'lmoqlik zarur.*

("Kelajak bog'lari")

Demak, istiqbolni moddiy to'kinlikdagina emas, ruhiy-ma'naviy to'qlikda, butunlikda ko'radi, halollik va poklikka da'vat qiladi shoir.

Ijodkorning istiqbol va istiqbol haqidagi she'rlari mustaqil diyor bilan faxrlanish, yurt g'ururi, porloq kelajakka ishonch bilan sug'orilgan. Zero, tuyg'ular ichida eng sharaflisi, eng olijanobi Vatan tuyg'usidir. Haqiqiy yurt kuychisi shu muqaddas tuyg'u bilan yashaydi va ijod qiladi.

Ziyoviddin Mansurov she'rlarida milliy g'urur Vatanga bo'lgan muhabbat ila bir butun holda tarannum etiladi. "Vatanim! Or-sha'nim, jon-tanim", - deya sharaflaydi u ona-yurtini.

Namanganliklar - qalbi sof, vijdoni butun, niyati yuksak odamlar, bunyodkor el, Vatanning porloq istiqbolini yaratish yo'lida fidokorlik ko'rsatayotgan xalq:

*Har yurakda yaratish hissi,
Har tilakda yorqin kelajak.
Buyuk yurtning buyuk bir qismi
Namanganda yaratilajak!*

Hayotda ezgu maqsadlar bilan, elga yaxshilikni ko`zlab yashovchi insonlar ko`p. Ammo yaxshilik urug'ini sochuvchilar bilan birga, kishilarga pand berib, firib bilan kun kechirayotganlar ham oz emas. Shoir "Hisobli dunyo" she`rida mana shular haqida fikr yuritadi, "Nima eksang, shuni o`rasan" maqoli asosida ibratli xulosalar chiqaradi. Avvalda sodda bo`lib ko`ringan satrlar o`quvchini murakkabliklar, hayot muammolari tomon boshlaydi:

*Hisobli dunyo bu-
Hisoblidunyo,
Har bir qadamingni cho`tga soladi.
Senga ko`p narsani beradi, ammo
Bir kun hammasini qaytib oladi.*

*Hisobli dunyo bu-
Hisobli dunyo,
Mabodo qo`shilsa koringga firib,
Muruvvat kutmagin undan mutlaqo,
Nima eksang, shuni olarsan o`rib.*

Turmushda turfa toifa odamlar uchraydi. Ba`zi birov borki, o`zini haddan ziyod dono-yu, boshqalarni nodon hisoblaydi. Hammaga aql o`rgatib "va`z" aytishdan, mahmadonalikdan tinmaydi. Mantiqsiz, pala-partish gaplardan o`zicha "mantiq" hosil qiladi, chalkash fikrlarni haqiqat deb taqdim etadi. Ulug' Navoiy bunday kimsalarni johillar deb baholaydi:

*Maoli ilmida mendin ham erdi johilroq,
Qayuki tutti o`zin olam ichra alloma.*

Bundaylar, atoqli rus shoiri A. S. Pushkin aytganidek:

*Qat`iy mushohada yuritar so`zda,
Garchi o`zi bilmas hech bir vaqoni.*

Hadisda deyilgan: "Ibodatning eng osoni va bandaga engili jim turmoq va xushxulq bo`lmoqdir". Shoir Habib Sa`dulla aql o`rgatuvchi "dono"lardan bezib: "Yo rab, muncha meni nodon yaratding", - deydi. O`zini dono-yu, boshqalarni nodon deb biluvchi, o`zining aqli etib qolgan narsaga boshqalarning aqli etmaydi deb o`ylovchi, o`zini sal bo`lmasa daho hisoblovchi kimsa, odatda, shuhratparast

bo'ladi. Ziyoviddin Mansurning mana bu to'rtligi ana shunday "dono"larga qaratilgan:

*Qatorda o`zingni nor deb bilasan,
So`zingga barchani zor deb bilasan.
Ayt-chi, qachon olam aro o`zingdan
Donoroq odam ham bor deb bilasan?!*

Loqaydlar "dunyoni chuv tushirmoq" payidagi "nodon kas"larga, g'alamislarning jinoyatlariga yo'l ochib beradilar. Turmushda uchraydigan juda ko'p illatlar loqaydlikdan oziq oladi.

1999 yilning 16 fevralida bir guruh jinoyatchilar Toshkentda amalga oshirgan qo'poruvchilik barcha vatandoshlarimiz ko'nglini g'azabga to'ldirdi. Ziyoviddin Mansurov shu mudhish voqea munosabati bilan "Xitobnoma" nomli doston yozdi. Doston boshlanmasidanoq shoir "Niyati endi nish urgan Zaminga qabohat urug'ini" ekmoqchi bo'lgan to'dalarga qarshi xalq qahr-g'azabini ifodalaydi. Asarda "zora sangdillarga naf qilsa,... yurtfurush xoinlar ko'zi ochilsa" degan niyatni ko'zlab bir rivoyat keltiriladi. Rivoyatga ko'ra, bir kishi "Qo'l siltab ko'z ochgan panohga, yurarkan cho'ng savob axtarib..." Lekin u "ko'z ochgan panohga, qo'l siltab" yurgani uchun savobga erishish o'rniga gunohga botibdi.

Xulosa: *Yurt-eng zo`r*

*Maskani ibodat.
Kim o`ylar
Nomusni va
Sha`nin
Yurtiga bor mehrin
Berar, bas!*

"Xotima" qismida shoir yoshlarni adashmaslik, "qabohat domiga" tushmaslik, sotqin, xoin, qonxo'r, imonsiz nokaslar tuzog'iga ilinmaslik to'g'risida ogohlantiradi, "Yagona istiqlool g'oyasi ostida birlashib jo'shaylik! Shu tuyg'u, shu his himoyasi yo'lida do'stlashib yashaylik!" - deya da'vat qiladi. Doston yakunidagi tilak barcha yurtldoshlarimiz ko'nglidagi muddaodir:

*O`zbegin,
O`z begin -
O`zligim -
Degan o`y*

Ziyoviddin Mansurov - g'azalnavislikda ham o'z iste'dodini to'kis ko'rsata olgan shoir. U ishq, vafo, sadoqat taronalarini yangicha talqin bilan kuylaydi, sevguvchi qalb ehtiroslarini o'ziga xos ohanglarda tarannum etadi:

Bunday g'azallarning musiqiy, jozibador sadosi qalbingizni sehrli, maftunkor maskanlar sari etaklaydi.

Ziyoviddin Mansur sheʼrlaridagi maʼnodor, ravon va tiniq uslub, mujassamlangan fikr, tuygʻu, ohang, ranglar sanʼatkor dilidagi mavj va harorat kishi koʻngliga toʻlqin va iliqlik bagʻishlaydi.

Shoirning aksariyat sheʼrlarida mustaqillik, ajdodlarimizga hurmat va sadoqat kabi oliy janob tuygʻularni sezish qiyin emas. Masalan, «31 Avgust» sheʼrida quyidagicha:

Uning sheʼrlarini oʻqir ekansiz, ularning ravon oʻqilishi, huddi ikki dildoshning suhbatidek satrlarga oson singib ketilishi kitobxonga oʻzgacha zavq bagʻishlaydi. Zero, shoir isteʼdodining beqiyosligi ham shunda. Koʻplab bitiklarida

ota yurtiga, vatandoshlari timsolida ona xalqiga, muhabbatini samimiy misralarda tarannum etadi.

Hozirga qadar o`ndan ortiq to`plamlari e`lon qilingan iste`dodli shoir Ziyoviddin Mansur ijodida Vatanimiz mustaqilligini madh etib yozilgan she`rlar alohida turkumni tashkil etadi.

Shoir "Iftixor" she`rida mustaqillik degan buyuk ne`matni ulug`lab, faxr bilan quyidagi satrlarni bitadi:

Muborak onlarda etilgaymiz yod,

Bu kunlar tarixga bo`lur ko`rku zeb

Va unga, albatta, bizlarning avlod

Yozilgay:

– Istiqlol bunyodkori, – deb.¹

Atoqli adabiyotshunos olim professor Naim Karimov ta`kidlaganidek, Ziyoviddin Mansur "... ruhiy-ijodiy jarayonda Mustaqillikning tarixiy-ijtimoiy mohiyatini anglagandek bo`lib, uning ijodkorini butun qalbi bilan ardoqlashga kirishadi".²

Istiqlol sururi shoirning vatan mavzusidagi har bir she`rida yalt etib ko`zga tashlanib turadi. Masalan, "Ruhiyatim iqlimlarida" nomli she`rida bir kun kelib ona yurtimiz O`zbekistonni rivojlangan mamlakatlar safining boshida bo`lishidan g`ururlanadi:

Kunlar kelar

Tole qoshida

Diyorlar saf tortadi qator.

Turar albat saflar boshida

O`zbekiston atalgan diyor!³

Darhaqiqat, shoir ijodida vatan va Istiqlol mavzusidagi she`rlar bir-birini to`ldiradi.

¹Мансур, Зиёвиддин. Тўғиё. – Тошкент: Шарқ, 2008. – 7-бет.

²Ўша нашр. 5-бет

³Ўша нашр. 18-бет

Mustaqil bo'lmagan yurtning odamlari ham, farzandlari ham mustaqil bo'la olmasligi kunday ravshan. Bir paytlar sobiq ittifoq davrida "O'zbeklar ishi" degan salbiy ma'nodagi ibora paydo bo'lgan edi. Ziyoviddin Mansurning aynanshu nomdagi she'ri xalqimizning o'ziga xos ezgu fazilatlarini tarannum etuvchi satrlar bilan boshlanadi:

*Bu yurt ahlin fikri-zikrida
Ertangi porloq kun tashvishi,
Shu boisdan deyman faxr ila:
Mana sizga o'zbeklar ishi!*¹

Shoirning bu satrlari sevimli shoirimiz – "O'zbekiston Qahramoni" Abdulla Oripovning "O'zbek paxtasi" nomli mashhur she'ridagi faxriyaga hamohang jaranglaydi:

*Dunyoda insonlar bor,
Mayda bir armon sabab,
Bir-birin yoqa vayron,
Tuproqqa qorishadi...*

*Olamning egnin butlash –
O'zbekka shudir matlab,
Shu armon, deb cho'ng xalqim,
Bir umr olishadi.*²

Ziyoviddin Mansurning vatanimiz va Mustaqillik ulug'langan bir necha she'rlarida Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning siymosi badiiy ifodasini topgan. Jumladan, bu o'rinda "Iftixor", "Istiqlol me'mori", "Xalqim qasidasi", "O'zbekiston", "Ma'naviyat yoxud Navoiy", "Sohibqiron", "Da'vat" kabi she'rlarini eslash o'rinlidir.

Zero, haqiqatan ham Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov mustaqillik yillarida o'zining fidoiy mehnatlari bilan "Istiqlol me'mori" degan ulug' nomga munosib inson ekanligini isbotladi:

*Menda bir tuyg'u bor,
Bo'lmas aytmasam,*

¹Ўша нашр. 34-бет

²Орипов, Абдулла. Танланган асарлар, Тўрт жилдлик. 2-жилд. –Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 2001, 7-бет.

*Buni har yurtdoshim sezsa qaniydi:
Dunyoda o'zbekni bilmaganlar ham.
Islom Karimovni yaxshi taniydi.¹*

Tarixdan ma'lumki, yurtimiz nomini dunyoga taratganlar juda ko'p bo'lgan, ammo hech kim ham Prezidentimiz kabi yurtimiz sha'nini yuksakka ko'tarolmagan. Shoir Yurtboshimizning qahramonligini insoniyatga olovni in'om etgan afsonaviy qahramon Prometeyga, qorong'u o'rmonda qolganlarga yuragini mash'ala qilib, zulmatni yoritgan Dankoga qiyoslaydi.

Bir so'z bilan aytganda, shoir Yurtboshimiz Islom Karimov "Istiqlol me'mori" sifatida millatning otasiga aylanib borayotganini ta'kidlaydi:

*Yo'qlikka singidi qanchalab daho,
Tuzumlar zarbiga dosh bera olmay.
Istiqlol me'mori bo'lgan bu siymo
Millat otasiga aylanib qolgay.
Dildan ne so'rasak, beradi xudo,
eltadi buyuklik qoyalariga -
Yakdil xizmat qilsak, etsak jon fido
Islom Karimovning g'oyalariga!²*

Professor Naim Karimov ta'biri bilan aytganda: "Mustaqillik me'morining tantanavor ohanglar osha qad ko'taruvchi obrazi tasvirida u o'zbek xalqi orzu-umidlarining mustaqillik davrida ushalgani bilan bog'liq hayotbaxsh g'oyani olg'a suradi".³

Shoirning "Xalqim qasidasi" she'rida O'zbekiston mustaqilligini e'lon qilgan mard inson ulug'lanadi:

*Echib tutqun xalq oyoq-qo'lin,
Istiqlolga bog'lab baxt yo'lin.
Islom daho bo'lib o'z elin
Uyqudan uyg'otgan xalq bu xalq!⁴*

Ma'naviyat sohasida olib borilayotgan ezgu ishlarni tarix bilan qiyoslar ekan, shoir Husayn Boyqaro va Navoiydan o'rnak olish kerakligini eslatadi:

¹ Ўша нашр, 8-бет.

² Ўша нашр, 9-бет.

³ Ўша нашр, 5-бет.

⁴ Ўша нашр, 15-бет.

*Ma`naviyat bo`lar to`kis, Do`sti benazir
Boyqaro va Navoiydan Ololsak o`rnak!
Komil yurtboshi-ku mavjud, endi har vazir
Navoiyning nufuziga etmog`i kerak.¹*

Istiqlol tufayli yurtimizni dunyo tanidi, tan oldi. Bu yo`lda albatta, Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning tarixiy roli beqiyos bo`ldi. Prezidentimizning aforizmga aylangan "Elim deb, yurtim deb, yashamoq kerak" degan so`zlarini shoir o`z asarlariga singdirib yuboradi:

*Xalqim, – deya, – Yurtim, – deya
Yonsa yurtboshi,
Yana o`zga ne bosh kerak,
Ne mayoq kerak?!²*

Yurtboshimizning O`zbekiston mustaqilligini mustahkamlash borasida olib borayotgan mardona faoliyati Turkistonni mo`g`ullar istilosidan ozod qilgan Amir Temur jasoratiga qiyoslanganligi ham juda o`rinlidir.

*Alloh yuksalishga bir-ikki imkon berdi.
His etmadik qaytarib oldi.
Haq o`zi yuborgan ulug` bir inson
Galdagi imkonni ushlab qololdi.
Sohibqiron ruhli jasur sarbon bu –
O`zbekiston bu!³*

Ziyoviddin Mansur istiqlol, vatan haqidagi she`rlarini bir mavzu ostida birlashtirdi va "Istiqbol yo`li" nomli doston yaratdi.⁴ Shoirning bu dostoni ham boshqa kitoblari kabi tezda xalq nazariga tushdi va munosib bahosini oldi.

Atoqli olim, jahon adabiyotining zukko bilimdoni professor Akmal Saidovning fikrlari, ayniqsa, diqqatga sazovordir: "Istiqbol yo`li" dostoni, aytish mumkinki, siyosiy-publististik lirikaning betakror namunasi sifatida shoirning katta janrlarda, keng ko`lamli mavzularda ham muvaffaqiyatli ijod qilish, manzur

¹ Ўша нашр, 21-бет.

² Ўша нашр, 59-бет.

³ Ўша нашр, 12-бет

⁴ Мансур Зиёвиддин. Истиқбол йўли: дoston.- Тошкент: Ўзбекистон, 2012. — 72 б.

asarlar yaratish sharafiga muyassar bo'lganligidan, ayni kamolot bosqichiga qadam qo'yganligidan yaqqol dalolatdir"¹

Shoir o'zining vatan va mustaqillik, hurlikni anglash mazmunidagi falsafiy etuk, otashin she'rlari bilan istiqlol kuychisiga aylanib ulgurdi.

1-bob bo'yicha xulosa

Badiiy adabiyot vakillarining xalqimiz qalbini, uning oliy maqsadlari, bugungi hayoti, taqdiri va kelajagini yaqindan biladigan insonlar sifatida jamiyatimizdagi o'rni va ta'siri beqiyosdir.

Namanganning ardoqli va peshqadam shoiri hisoblangan, elu yurt e'tiborida bo'lgan, o'zini Vatanning sodiq farzandi hisoblagan Ziyoviddin Mansur Namangan viloyatining ma'naviy-ma'rifiy, madaniy va adabiy hayotini jonlantirishga, ma'naviy va adabiy qadriyatlarni targ'ib qilishga katta hissa qo'shyapti, tashabbuskorlik bilan keng faollik ko'rsatmoqda.

Respublikamiz Prezidentining farmonlarini, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi sessiyalari materiallarini xalq o'rtasida targ'ib-tashviq qilishda faol ishtirok etmoqda. Ijtimoiy va iqtisodiy masalalarni bajarishga elni jalb etishda jarchi bo'lmoqda. Shahar va tumanlarda yirik tantanalar, yubiley, adabiy kecha va uchrashuvlarni uyushtirishda bosh-qosh bo'lmoqda.

Ziyoviddin Mansurov - ko'p qirrali faoliyat sohibidir. Uning siymosida dono hamda tadbirkor davlat va jamoat arbobini, bilimdon muallimni, etuk publitsistni, otashin suxandon va etuk shoirni, soz va qo'shiq ixlosmandini, ma'naviyat etakchisini, adabiyot oshig'ini ko'ramiz.

Ziyoviddin Masur - ajoyib notiq. Nutqida ma'no-mazmun, mantiq barqaror. Qochirimlar, hazil-mutoyibalar, o'zbekona lutflar jilva qiladi.

Mustaqillik yillarida «Qalbim parchalari», «Noyob kashfiyot», «O'n sakkiz yoshlilar sevgisi», «Hayrat saltanati», «Namangan va namanganliklar», «Dilrabolar diyori», «Muhabbat bog'i» kabi she'riy turkum va kitoblari chop etildi.

¹ Юкоридаги нашр, 8-бет.

«Abadiyat qo`shig`i» kitobiga saylanma she`rlari kiritildi. O`nlab g`azallari taniqli xonandalar repertuarlaridan joy oldi.

Ziyoviddin Mansur - uyg`oq shoir. YUrtparvarlik, elparvarlik hayoti va ijodining muhim hususiyatidir.

Shoirning mavzu doirasi g`oyatda keng. Ona Vatanning o`tmishi, hoziri va kelgusi, xalq boshidan o`tgan qora kunlar, sevgi-muhabbat, ota-ona orzulari, ustoz, Namangan va namanganliklar, tumanlar ta`rifi, do`st va do`stlik, tabiat, yoshlik, qismat, talant va hasad, shifokor, bulbul va zog` obrazlari ijodkorning to`plamlardan o`rin olgan. She`riyati shakllari: she`r, g`azal, qo`shiq, to`rtlik, she`riy qatra, rivoyat, hajviya va boshqalarni tashkil qiladi.

Shoir o`zining vatan va mustaqillik, hurlikni anglash mazmunidagi falsafiy etuk, otashin she`rlari bilan istiqlol kuychisi sifatida tanildi.

2-bob. Ziyoviddin Mansur she`riyatining leksik – stilistik tahlili:

2.1. Ijodkor qo`llagan metafora va metonimiyaning o`ziga xosligi

Ma`lumki, she`rni san`at darajasiga ko`taradigan asosiy unsurlardan biri – bu majoz, aniqrog`i, majozning muhim turi bo`lmish metafora. Tilshunoslik badiiy adabiyot bilan ham uzviy aloqadadir. Chunki til aloqa vositasi sifatida muayyan axborot tashuvchi oddiy belgilar sistemasigina bo`lib qolmay, balki tinglovchiga ta`sir qiluvchi qudratli vosita hamdir. Tilning birinchi funktsiyasi an`anaviy va sistem-struktur tilshunoslikning o`rganish ob`ekti bo`lsa, ikkinchi funktsiyasi lingvopoetikaning o`rganish ob`ektidir.

Lingvopoetika lingvistik poetikaning qisqargan shakli bo`lib, badiiy asarlarda qo`llanilgan lisoniy birliklarning (fonetik, morfemik, leksik va boshq.) badiiy-estetik vazifalarini, tilning konnotativ funktsiyasini o`rganadi. Boshqacha aytganda, lingvopoetika tilshunoslikning badiiy nutqni o`rganuvchi bo`limidir. Badiiy nutqni o`rganuvchi lingvistik poetika ham til sistemasi barcha sath birliklarining badiiy-estetik funktsiyasini qamrab oladi. Fonetik-fonologik sathda fonetik birliklar ham badiiy-estetik vazifa bajarishi mumkin. Xususan, bir xil tovushlarning, bir xil bo`g`inlarning takrorlanishi she`riyatda go`zallikni, ta`sirchanlikni ta`minlovchi vosita sanaladi.

Leksik sathda leksemalarning ko`chma ma`nolarda qo`llanilishi (metafora, metonimiya va boshq.), mubolag`a, meyoziy kabi hodisalar ham ta`sirchanlikni oshiradi va LPning tekshirish ob`ekti sanaladi.

Shuningdek, gap bo`laklarining o`rinlashishi, gap tarkibida bir xil bo`laklarning takrorlanishi kabi hodisalar ham badiiy nutqni shakllantirishda xizmat qiladi.

Shunday qilib, LP tilning qaysi sath birligining badiiy-estetik funktsiyasini o`rganishiga qarab fonetik poetika (FP), leksik poetika (LekP), sintaktik poetika (SP) kabi qismlarga bo`linadi.

LPning har qaysi turini alohida-alohida o'rganish va ularning o'zaro munosabatini ochish hozirgi tilshunoslik oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

Boshqa poetik san'atlar qatori badiiy so'zning jozibadorligini oshirishga xizmat qiluvchi ushbu vosita ayni paytda muallifning ichki kechinmalarini, asar g'oyasini yorqin, ta'sirchan etib ko'rsatishda boshqa ifoda vositalariga nisbatan beqiyos ahamiyatga ega ekanligi e'tirof etiladi. Binobarin, u yoki bu adibning mahorat darajasi asarda mana shu imkoniyatdan qay darajada unumli foydalana bilgani, qolaversa, mazkur san'atni rivojlantirishga qo'shgan hissasi bilan belgilanadiki, tadqiqotchilar she'riy asar tahlilida bunga ko'proq e'tibor qaratishadi. Qolaversa, fanda ham mazkur masalani nazariy jihatdan o'rganish, badiiy amaliyotdagi tajribani umumlashtirish uchun ob'ekt sifatida o'sha poetik san'at yorqin namoyon bo'lgan irod namunalaridan tanlanadi.

Ilmda "metafora" termini paydo bo'lganidan beri o'tgan ikki yarim ming yildan ziyod vaqt davomida metafora, metaforiklik masalalariga bag'ishlangan ko'plab tadqiqotlar amalga oshirilgan. Agar antik davrlarda metaforaga ko'proq ritorikaning ob'ekti sifatida qaralgan bo'lsa¹, keyingi davrlarda unga poetikaning, aniqrog'i, poetik stilistikaning ob'ekti sifatida qaraldi, sharq² va g'arb³ olimlari tomonidan atroflicha tadqiq etildi. Metaforani faqat ko'chim yoki badiiy vosita emas, balki inson tafakkurining, xususan, obrazli tafakkurning muhim mexanizmlaridan biri sifatida tushunish bilan bog'liq holda XIX asr o'rtalaridan adabiyotshunoslik qatori tilshunoslik, falsafa, mantiq, psixologiya, semiotika, kognitologiya kabi ko'plab ilm sohalari ham o'zining qiziqishlari doirasida tadqiq

¹ Аристотель. Риторика. Поэтика. – М.: Лабиринт, 2000; Цицерон Нотиклик санъати хақида икки рисола. – Т.: Янги аср авлоди, 2007. – Б. 299; Квинтилиан Марк Фабий. Риторические наставления // - <http://ancientrome.ru/antlitr/quintilianus/index.htm>.

² Умар Родуёний. Таржумону-л-балоға. – Душанбе: Дониш. 1987; Шамс Қайс Розий. Ал – Муъжам. – Душанбе: Адиб. 1991. – С. 31-38; Хусайний Атоуллох. Бадойиъу-с-санойиъ. – Т., 1981. – Б. 36.

³ Якобсон Р. Избранные работы по поэтике. – М.: Прогресс, 1985; Хосе Ортега и Гассет. Две великие метафоры / Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990; Шкловский В.Б. Избранные работы в 3-х томах. – М.: Сов. писатель, 1979. – С. 219-236; Эйхенбаум Б. О прозе, о поэзии. – М.: Сов. писатель, 1986; Потебня А.А. Теоретическая поэтика. – М.: Высшая школа, 1990; Иванюк Б.П. Метафора и литературное произведение (структурно-типологический, историко-типологический и прагматический аспекты исследования). – Черновцы: Рута, 1998; Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990; Гусев С.С. Наука и метафоры. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1984; Храпченко М.Б. Горизонты художественного образа. – М.: Худ. лит., 1986; Некрасова Е.А. Метафора и ее окружение в контексте художественной речи / Слово в русской советской поэзии. – М.: Наука, 1975.

etib keladi¹. O'zbek adabiyotshunosligida ham metaforani ko'chim sifatidagina tushunish barham topib, uning badiiy asarda, badiiy tafakkurda tutgan o'rni, ijodiy uslubni belgilovchilik xususiyati o'tgan asrning 80-yillaridan boshlab o'rganila boshlandi². Shuningdek, metafora tilshunoslik nuqtai nazaridan tadqiq etilgan, uning alohida ijodkor she'riyatida tutgan o'rnini o'rganishga bag'ishlangan dissertatsiyalar yaratildi³.

Kishilar yuragiga kirib borish, unda vatan qilish oson emas. O'zgalar qalbini egallash uchun ularga munosib so'z topa olish, shu so'zlar vositasi bilan "istilo"ga kirishish, rom qila bilish zarur. Tabiat bilan bog'langan o'xshatish taniqli shoir Ziyoviddin Mansurning bu fikrini tiniqlashtiradi:

*Maysalar maydonga chiqqanin ko'rib,
Istilo bo'lgandir butun dala-qir,
Satrlarga o'qday so'zlarni terib,
Men sizni albatta qilgayman asir.*

Shoir qalbi el dardi bilan yonadi. U hayotdagi hamma narsaga daxldor. Bu daxldorlikni, ichki ruhiy dunyosi va kechinmalarini, boshqa ko'pgina she'rlaridagi singari, tabiat hodisalariga qiyosan ochadi shoir:

*Borliqda qilt etgan shabboda essa,
Daraxtlar yaprog'in egib o'tadi.
Hayotdagi har xush, noxush hodisa
Dardchil yuragimga tegib o'tadi.*

¹Якобсон Р. Два аспекта языка и два типа афатических нарушений / Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990; Гердер И. Трактат о происхождении языка. – М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – 164 с; Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русск. культуры, 1998; Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5; Кассирер Э. Сила метафоры / Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 41. Дж. Лакофф, М. Джонсон. Метафоры, которыми мы живем / Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387; Поэтика: Труды русских и советских поэтических школ. – Будапешт, 1982. – С. 64-66; Боров Ю. Эстетика. – М.: Политиздат, 1987. – С. 144-146; Бабенко Л.Г., Казарин Ю.В. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика: учебник; практикум. – М.: Флинта: Наука, 2005; Гусев С.С. Смысл возможного. Коннотационная семантика. – СПб.: Наука, 2002; Ницше Ф. Об истине и лживо вневременном смысле / www.nietzsche.ru/works/other/about-istina/ 10.05.2011 ва бошқалар.

²Шарафиддинов О. Биринчи мўъжиза. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1979; Расулов Т. Бадий асар қанотлари. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1977; Мамажонов С. Шеърят баҳсида. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1972; Акрамов Б. Шеърят гавҳари (Лирикада образ муаммоси). – Т.: Адабиёт ва санъат, 1979; Шаропов А. Оламлар ичра оламлар. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1983; Раҳимжонов Н. Давр ва ўзбек лирикаси. – Т.: Фан, 1979; Ғафуров И. Лириканинг юраги. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1982 ва бошқалар.

³Тўланова Н.М. Ҳозирги ўзбек шеъриятида бадий санъатларнинг лисоний-услубий таҳлили: Филол. фанлари номзоди ... дис. автореф. – Тошкент, 2008. – 25 б; Қобулжоновна Г.К. Метафоранинг системавий лингвистик талқини: Филол. фанлари номзоди ... дис. автореф. – Тошкент, 2000. – 24 б. Қобулова У.С. Метафорик матнда интеграл ва дифференциал семалар муносабати: Филол. фанлари номзоди ... дис. автореф. – Тошкент, 2007. – 23 б. ва бошқалар.

Shoir "Namangan va namanganliklar" she'rida metaforaning o'ziga xos imkoniyatlaridan unumli foydalana olgan:

*Hatto maftun quyosh
Tez diydor
Ko'rishsam deb,
Bag'rin yoqarmish.
Tongda chiqqan zahoti ilk bor
Namanganga kulib boqarmish.*

"Quyosh... ilk bor Namanganga kulib boqarmish". Hamyurtlar ko'ngli va g'ururini tog'day ko'taradigan bu gaplarda jon bordek. Negaki, zabardast shoirimiz G'afur G'ulom ham bu fikrlarni:

*Go'zal qizlar jamolida quyoshning partavi bordir,
Qachonlar tong otibdir, ilgari bizning Namangandan,-*
degan iliq satrlarda ifodalagan edi.

Ziyoviddin "Arshi a'lodan kam bo'lmagan", "Behisht bog'iga o'xshash", "Hur go'shasi o'zga bir olam" Namangan diyorini nafis tasviriy vositalar yordamida vasf etar ekan (she'rdagi go'zal tashbeh va istioralarga e'tibor bering!) unga husn va fayz kiritayotganlar shu yurt kishilari -namanganliklar ekanligini ta'kidlaydi:

*Bunda har bir erkak -Bitta tog',
Garchand mo'min –
Qobildir ko'pi.
Belida bor doimo belbog',
Boshida bor hamisha do'ppi.
Xizirsifat mo'ysafidlari
Lafzi bilan ulashadi qand.
Go'zallikda ayolin bari
Jannatdagi hurlarga monand.*

Yurtdoshlari tafsifi uchun munosib badiiy tasviriy vositalarni qo'llaydi shoir. Inson qo'li bilan yaratilgan manzarani insonning o'ziga qiyos qiladi:

*Yo'l chetida majnuntollari
O'ltiradi surgancha xayol.
Misoli bu erning chollari
O'z yurtiga boqar maftun, lol.*

Shoir g'azallari yangi, ko'rkam sifatlash, tashbeh va istioralar bilan jilolangan:

*Sevgi band etgan dilimda
Mavjli bir ummon yashar,
Baxsh etib otash, harorat,
O't yashar, tug'yon yashar...
Men kamolotga, Ziyo,
To'lganligim baxtim emas,
Yashnagan, to'lgan anorning
Bag'ri doim qon yashar.*

2.2. Shoir she'riyatidagi maqol va hikmatli so'zlarning semantik-uslubiy tahlili hamda ijodkorning qofiya qo'llash mahorati

Xalq og'zaki ijodi bag'rida etilgan va ko'p asrlik she'riyatimizga ko'chgan badiiy tasvir vositalari har bir ijodkor asarlarida o'zgacha sayqal topadi. Xalq tilidagi maqol va matallar, iboralar, obrazli ifodalar, latifa yu rivoyatlar har bir san'atkor uchun hayotiy mazmunni yanada teranroq va yorqinroq ifodalashda yuksak poetik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Shu jihati bilan taniqli shoir Ziyoviddin Mansur she'riyati alohida ahamiyat kasb etadi. Shoir she'rlari mazmun va uslubining xalqchilligi, soda va ravonligi, hikmatomuz xulosalarga boyligi bilan alohida ajralib turadi.

Rivoyatlarda aytilishicha, Alloh Er yuzini taqsimlaganda, biroz muddat kechikkani uchun o'zbekka er tegmay qolgan ekan. Marhamatli zot esa o'zbek yayrab-yashnab yursin deya qutlug' Arshdan tuproq bergan ekan. Shoirning "O'zbekiston" qasidasida ushbu rivoyat voqealari she'riy tarzda bayon etiladi.:

*--Alloh er yuzini taqsimlaganda
O'zbekka tegmagan erdan deydilar,
-Yayrasin,-deb shu el bog'u chamanda
Arshdan bir kaft tuproq bergan deydilar.
Zuvalasi Arshdan qutlug' oshyon bu-
O'zbekiston bu!*

Ozod diyorda davron surayotgan yurtning elda azizlari totli ne'mat-tinchlikni qo'lda kiritgunlariga qadar necha-necha zamonlar o'tdi, qancha-qancha daryolar oqdi. Zardob yutilgan zamonlarni ko'rgan boshlar bugun tinchlikning totli

sharobini totmoqda. Xalqimizning dono maqoli bor: “Oqqan daryo oqaveradi”. Teran mazmuni ifodalovchi ushbu maqol qasidada jam boʻlgan mazmunning jozibadorligini yanada kuchaytiradi:

*Derlar: “Oqqan daryo oqaveradi”,
Oh! U qancha qurib, qancha toshmadi?
Hurlik nash’asi-la to’lib sarxadi
Oqqan daryo yana oqa boshladi.¹*

Tinchlik - eng oliy ne’mat. YUrt tinchligini ta’minlash, muqaddas Vatanimizni asrab-avaylash qutlug’ vazifamizdir. “Vataning tinch-sen tinch”, “Sendan harakat - mendan barakat” singari naqlarimizga monand tarzda aytish mumkinki, bizning harakatimizga qarab Yaratgan madad beradi.

Ijodkor “Ogohlik qo’shig’i”²sarlavhali she’rida xalqimizning ana shu durdona fikrlarini she’riy misralarga tizadi va Vatanni sajdagoh kabi muqaddas bilishga undaydi:

*Derlar: kim asrasa, asragay Olloh,
Vatanni asraylik bilib sajdagoh,
Ish bermas keyingi pushaymon, oh-voh,
Vatan tinch,
Osuda bo’lmasa zamon.*

Vatanni onaga qiyoslaydilar, ona-Vatan deya a’zozlaydilar. Ziyoviddin Mansur she’riyatida ham “Hazrati ayol”³ ning buyukligi haqida betakror baytlar bisyodir.

Hadisi sharif namunasidan mazmuniga monand o’rindan shoirning unumli foydalanishi fikrining ta’sirchanligi oshirishga xizmat qilgan:

*Shu boisdan Sarvari olam
Zap aytmishlar ayol vasfida.
Bir hadisda demishlar:
“Jannat onalarning oyoq ostida”.*

Bugun zamonaga faqat hormay-tolmay harakatqilmoq yarashadi. O’zbek xalqining chin yurakdan “Harakatda barakat” deya mehnatni yoniga yo’ldosh etishiga ko’plar havas ila qarashadi. Mehnasevarligi boismi, o’zbek xalq og’zaki

¹ Зиёвиддин Мансур. “Тўтиё”. Т.: Шарқ. 2008, 10-бет

² Зиёвиддин Мансур. “Тўтиё”. Тошкент: Шарқ. 2008, 24-бет

³ Зиёвиддин Мансур. “Тўтиё”. Тошкент: Шарқ. 2008, 18-бет

ijodida ayni shu mavzudagi maqollarning qamrovi keng: “Mehnat, mehnatning tagi rohat”, “Mehnatdan kelsa boylik, turmush bo’lar chiroylik” va hokazo.

Shoir Ziyoviddin Mansur ko’p vaqtini xalq ichida hamnafas o’tkazadi, u qatnashgan davralarga jon bag’ishlaydi, o’zgacha ruh olib kiradi, ruhiy oziq bera oladi.

Uning she’rlariga hamisha xalq maqol-u hikmatlari ko’rk bag’ishlagan. Shoir she’rlarini o’qir ekansiz, ularda kitobxonga tushunarsiz, begona, so’zlar uchramaydi. Ko’plab she’rlarida ona yurtiga, tug’ilib o’sgan tuprog’iga muhabbatini samimiy misralarda bitadi. Masalan, “Iftixor”, “Istiqlol me’mori” she’rlarida istiqloлга erishishimiz yo’lida ko’p qiyinchiliklarni boshdan kechirganimizni, Yurtboshimizning ko’rsatgan jasorati haqida aytadi:

*Bobolar singari qon kechib abgor
O’limga mardona bormasak-da tik,
O’tli bir tuyg’udan dilda iftixor:
Yurtga istiqloлни bizlar qaytardik.¹*

Yoki:

*Tarixga bo’ylasak,
Millatin nomin
Olamga taratgan o’zbeklar bisyor,
Lek bizning zamonda yurtimiz shonin
Yurtboshidan yuksak ko’targan kim bor?!²*

Obrazlilik - asarning qalbi. Bir rus tanqidchisi «Obrazli fikrlay olmasang, yaxshisi, she’riyatni tinch qo’y», -degan edi.

«Hayrat saltanati» she’ri haqiqatdan ham kitobxonni hayratlantiradi. Shoir ushbu she’rida Namanganda hikmatga kon saroy borligini aytadi. Uni mahzanul ash’or deb ataydi. Unda Bobur, Mashrab, Usmon Nosir, Habib Sa’dulla saltanat shohi bo’lganini ta’kidlaydi. She’r oxirida o’sha saroy mehr qa’ri ekanini oshkor qiladi. Shoir istiora san’ati orqali ramziy she’r yarata olgan. Bu ham obrazlilikning klassik namunasidir.

Ma’lumki, g’oyaviylik, obrazlilik, xush-oxanglikni ta’minlashda, muayyan vazndagi misralarning so’ngini-hududini belgilashda, avvalgi satrlar bilan

¹ Ziyovuddin Mansur “Iftixor”. -Toshkent: “Sharq” 2008 y. 81 -b.

² Ziyovuddin Mansur “Istiqlol me’mori”. -Toshkent: “Sharq” 2008 y. 82 -b.

uyg'unlashtirishda, band tizimlarida ritm va musiqiylikni yuzaga chiqarishda qofiyaning o'rni beqiyosdir. Kaykovus shunday deydi: «Bir xil vazn va bir xil qofiyaga qanoat qilmag'il, san'atsiz va tartibsiz she'r aytmag'il. She'r zarb, ya'ni ohang, yaxshi sado, mung bo'lsa va shaklda al'al bo'lsa, ya'ni vazn to'la bo'lsa, yaxshi bo'lur».

Mahoratli shoir qofiyaga ana shu mezon asosida yondoshadi. She'rlarini ko'zdan kechirib, tahlil qilar ekanmiz, ijodkorning qofiya doirasini kengaytirib borayotganini, yangi qofiyalar, yangi badiiy vositalar qo'llaganini anglaymiz.

*Ha, oson kelmagan hurlik ayyomi,
Uyquda edik bu kunga etguncha.
Millatin uyg'otgan siymoning nomi
Istiqlol so'ziga egiz tushuncha.*

“Istiqlol me'mori”

Odatda ko'p shoirlar ot so'z turkumidan qofiya qilishni hush ko'radilar. Hamid Olimjon, Usmon Nosir va biz ijodini tahlil qilayotgan Ziyoviddin Mansur fe'l so'z turkumidan qofiya qilib, uni mahorat bilan qo'llaydizlar. Masalan, «Izhor» she'rida «Popga borgim kelaveradi» satri bo'lib, unda «kelaveradi» fe'ldan yasalgan qofiyadir. Shuningdek, she'rlarida «ostxat», «Ziyoafshonim» kabi so'zlar ham borki, ijodkor o'zbek tilining xususiyatlaridan kelib, yangi so'z yasay olgan.

*Zero, biz kim bilan kirdik daf'atan
Dunyo, deb atalgan **kenglik qa'riga?**
Kim chiqdi ilk bora bizning millatdan
BMTning yuksak **minbarlariga?!**
Qaysi bir zamonda iftixor, g'urur,
Diyonat, iymonga keng yo'l **berildi?**
Nomi o'chayozgan bobomiz Temur
Qaysi zot azmi-la qayta **tirildi?!***

*Qaysi zot butun bir davlatga ko'zgu,
Qaysi zot butun bir **millat Quyoshi?!**
Savolga uch karra javobim ushbu:
Yurtboshi, Yurtboshi, **ulug' Yurtboshi!***

“Istiqlol me'mori”

Xulosa qilib aytganimizda, shoir o'zining ozod va obod vatan madh etilgan hamda mustaqillik g'oyalari ulug'langan she'rlari bilan o'zbek adabiyotining rivojiga salmoqli hissa qo'shmoqda.

2.3. Ziyoviddin Mansur she'riyatida badiiy tasvir vositalari

Qalbda ham qalb bor. Qalb bor: hisga to'liq, dardchil, ezgulikka oshno. Yana qalb bor: hissiz, dardsiz, yomonlikka jo. Insonning haqiqiy qiyofasi qalbi bilan belgilanadi. Chunki qiyofa botindan hosil bo'ladi. Shoirning qalb parchalari yaxshilarga ziyo bo'lib taraladi, yomonlarga o't-balo bo'lib:

*Dardchil bo'lsa malhamman yaxshilarga,
Tunda yo'lin yorituvchi ziyoman.
Dushmanlarim bilib qo'ysin, ularga
Nafrat, o'tman –
Mahv etguvchi baloman.*

("Dasturim")

Inson inson bilan tirik. Ko'ngillar bir-biriga mehr-oqibat tufayli bog'lanadi. Mehr-muruvvat, muhabbat bo'lmasa, dilning dilga payvandligi yo'q. Mehr bor joyda azob-uqubat chekinadi, hayot maromida kechadi. Shoir yozganidek:

*Avlodlar orzusi bo'lib mustajo,
Chekinib borsa-da azob-uqubat,
Turmush izga tushmas,
Ko'ngillar aro
Ko'prik bo'lmas ekan mehr-oqibat.*

Hayot ziddiyatlarga to'la. "Birovlar turmushning zahmatin chekib, birovlar ishratda yashaydi xushhol". Birov odamlarni bahramand qiladi, boshqa birov har tomondan yuladi. Olovday issiq chehralarni ko'rib zavq olasiz, muzday sovuq basharalardan ko'nglingiz ozadi; yuragi taftli kishi qalbingizga harorat baxsh etadi, loqayd, hissiz, bag'ri tosh kimsa yurakka, dilingizga og'riq kiritadi. Hissiz va loqayd odam boshqalar dardidan yiroq, faryod qilganni ko'rsa, eshitsa ham, shoirning "Jinoyat" she'rida aytilganidek: "...bir qo'l siltab qo'yib, xotirjam o'z ishin davom ettirar". Loqaydlik - ezgulik xislatlaridan mahrumlikdir. Loqayd odam hamma narsaga beparvo, har bir voqeaga "menga nima", "senga nima" deb qaraydi. Hissiz, dardsiz, xudbin odamlar olam tashvishlari o'zlariga ham, boshqalarga ham daxldor emas deb biladilar. Mana ularga xos "falsafa":

*- Bular senga ne chog' daxldor,
Yashayversang bo'lmasmi, shod, jim?!*

Shoir javob beradi:

- *Ko`rdingizmi, bekordan bekor*
Sanchmas goho dardchil yuragim... ("Daxldorlik")

Shoir she`rlarida ko`plab san`atlarni qo`llaydi. Masalan, "Evrilish" she`rida tazod san`atidan mohirona foydalanadi.

Tilla tumori qimmat,
"Jahon bozori" qimmat.
Ulardan ori qimmat,
Noni arzondir o`zbek.¹

Yuqoridagi misralarda keltirilgan "Tilla-tumori qimmat, "Jahon bozori" qimmat, "Ulardan ori qimmat", "Noni arzondir" o`zbek," bozorda nimadir haqiqatan ham qimmat, lekin o`zbekning oriyati hamma narsadan ustun, g`ururi baland. Bu joyda shoir katta mahorat bilan tazod san`atini qo`llagan: hamma narsa qimmat-u "noni arzondir o`zbek", ya`ni xalqning ombori to`la, ko`ngli to`q.

Yoki "Toshkent vasfi" deb nomlangan qismda tazodning benazir namunasi yaratilgan: Er va Ko`k, Osmon va Zamin chog`ishtiriladi. Natijada yurtimiz poytaxtining ko`rinishi, quyosh nuriga tenglashtiriladi:

Kunduzlar Zamindan Osmonga boqsang.
Falakda yagona Quyosh ko`ringay.
Tunlar ko`kdan Zamin tomonga boqsang.
Quyoshdan charog'on kent – Shosh ko`ringay.²

Shoir hamisha xalqini e`zozlaydi va ulug`laydi. Xalqimizning o`tishini, buyuk qudratini xalqona tashbehlar, sifatlashlar bilan tarannum etadi:

Qorga qalov topolgan-
Bag`rida eritolgan.
Jon-la jonni yoqolgan
So`zona jondir o`zbek.³

Shoir "Xalqim qasidası" she`rida juda chiroyli o`xshatish, talmeh, mubolag`a san`atlaridan oqilona foydalangan.

Goh Alpomish misli bohodir,

¹Ziyovuddin Mansur "Istiqbol yo`li". -Toshkent: "Nihol nashiryoti" 2013 y. 49-b.

² O`sha asar. 53-bet

³ O`sha asar. 14-bet

*Goh Muqanna, goh Namoz botir,
G'animlarin titratib zir-zir
Dasti baland o'tgan xalq bu xalq!¹*

Yoki:

*Fikrin tortar afg'on tog'lari,
Lolalari – bag'rin dog'lari,
Unda o'g'li o'lgan chog'lari
Zahr-u zaqqum yutgan xalq bu xalq!²*

Hayotning ziddiyatlari qarshilantirish san'ati bilan sayqallangan quyidagibandlarda ifoda etilgan:

*Bir eshikda yangrar qo'shiq-kuy,
Bir eshikda bo'lar janoza.
Qay dillarni xurram etsa to'y,
Qay dillarni o'rtagay aza. (“Shodlik bilan g'am”, 61-b.)*

Yoki:

*Gohi azizsan, gohi xor
Qalbing goh muz, gohi cho'g',
Bir qarasang qadring bor,
Bir qarasang qadring yo'q. (“Holat”, 61-b.)*

Ko'rinadiki, shoir antonimlar vositasida ta'zod san'atining go'zal namunalarini yaratibgina qolmasdan, hayotiy holatlarni sodda, xalqona tasvirlashga erishgan. Irsoli masal san'ati-la sayqal topgan quyidagi misralar fikrimizning yorqin dalilidir:

Derlar:

*– Oqqan daryo oqaveradi,
Oh! U qancha qurib, qancha toshmadi?
Hurlik nash'asi-la to'lib sarhadi
Oqqan daryo yana oqa boshladi. (“O'zbekiston”, 12-b.)³*

Yoki:

*El so'zi bu: Dushman erur
So'nggi pushaymon
Ne talashursan? (“So'roq”, 26-b.)*

Yoki:

*Maqol bor: “Mehnat – tagi rohat”
Mana Sizga o'zbeklar ishi! (“O'zbeklar ishi”, 26-b.)*

¹ Ziyovuddin Mansur “To'tiyo”. -Toshkent: “Sharq” 2008 y. 87-b.

² O'sha asar. 89-bet

³ Зиёвиддин Мансур. Тўтиё. – Тошкент: Шарқ, 2008.

Albatta, shoir ijodidan bunday dalillarni ko'plab keltirish mumkin.

Shoirning "Duo" she'rida boshdan-oxir xalqona ezgu-niyatlar, bir so'z bilan aytganda, butun elu xalq duosi she'rga solingan:

*Hayot rivojiga bo'lmoqchun dalda
Inson o'z baxtidan ko'ngli tog' bo'lsin, Omin!
Buning uchun birinchi galda
Yurt tinch, Ona omon,
Bola sog' bo'lsin! ("Duo", 46-b.)*

Yuqoridagi satrlarda go'yo bugungi hayot: yillarimizning nomlanish-yu, rejalar, dasturlar bari-bari aks etgan.

Ziyoviddin Mansur she'rlarida ohangdorlik, musiqiylik va joziba bor. Bu misralarni alliteratsiya san'ati bilan sayqallanganligidan:

*Gunohning zarrasi ham gunoh, zotan
Gunohdir gunohkor bo'lib kun ko'rmoq...*

("Eng og'ir gunoh", 52-b.)

Z.Mansur ham o'zbekimning mehnatga muhabbatini "O'zbeklar ishi"¹ sarlavhali she'rida irsoli masal san'ati orqali badiiy tarzda ifodalaydi:

*Iqboligadoyadirmehnat,
Mehnatbilankecharyoz-qishi,
Maqol bor: "Mehnat-tagı rohat",
Mana sizga o'zbeklar ishi.*

Shoir she'riyatda xalq og'zaki ijodining epik turining latifa janriga mansub tabassum tortiq etuvchi ijod namunalari bisyor. Xususan,

"Xanda" she'ridagi kekxa Afandining so'zlariga dilga kulgi, xursandchilik, tabassum-u qahqaha-da yor:

*Kekxa Afandi so'zni
So'zga ular o'xshatib:
-Tutgum yoshlardan o'zni
Kuchim o'sh-o'sha deb.*

*Qirchillama qirq yoshni
Urgan chog' xech tolmasdan,
Lek bir tegirmontoshni
Sira siljitolmasdim.*

¹Зиёвиддин Мансур. "Истикболийли". Тошкент: Нихол. 2013, 17-бет

*Ursam ham sakson yoshni
Hamon yoshman-
Cholmasman.
Isbot shu: o`sha toshni
Hamon siljitolmasman...*

Dostonning qismlari she`riy janr nuqtai nazaridan ham rang-barang: goh murabbaga o`xshashlari uchraydi, goh ruboiy, gohi esa masnaviy – asar mazmunga`oyasiga mos ravishda.

Masnaviy tarzda yozilgan “Namangan voqeasi” va “Ummat buva hikoyasi” she`rlarida talmeh san`atidan mohirona foydalaniladi.

*Go`yo Sohibqiron yo Jaloliddin
Manguberdi shashti, shahdi-shiddatin,
Alpona qaddida aylab mujassam
Yurtboshi kelardi dadil va shahdam.¹*

Yoki “Ummat buva hikoyasi” she`rida:

*Hajga borish qayda edi sobiq tuzumda,
Musulmonlar yashar edik doim zug`umda...
Ha, kulgili: o`g`lin xatna qilganin uchun
Qarang, Chustiy domla badnom bo`lgan bus-butun.²*

Yuqoridagi “Ummat buva hikoyasi”da tariximizda burilish yasagan voqea o`tmish, ya`ni sho`rolar paytida sodir bo`lgan tuzumning chirkin ishlarini shoir o`zining qarashlarida qoralaydi.

*Bir majlisda bir g`ayri til bo`lsa mabodo,
Majlis ona tilimizda o`tmasdi aslo.*

Sho`rolar davrida yig`inlar, majlislar g`ayri til, ya`ni rus tilida o`tganligini, go`yoki bu tilda so`zlashish madaniyatga kirganligini, birgina “til” so`zi ortida qanchalar buyuk ma`nolar yotganligini o`quvchi she`rning navbatdagi bandidayoq anglab ulguradi:

*Ha, rosti gap, tilimizni berib qo`ygandik –
Dilimizni, yo`limizni berib qo`ygandik...*

¹ O`sha asar. 33-bet

² O`sha asar. 40-bet

Keyingi bandda xalqimiz yaqin o'tmishidagi yana bir noxush holat tasvirlanadi:

*Unutilayozgan edi nikoh o`qish ham,
Janozaga kirish topay degandi barham.*

Asar nihoyasida ko`pni ko`rgan Ummat buva Istiqlol va uning me`mori Yurtboshi sha`niga duolar aytadi va Xudodan tilaydi:

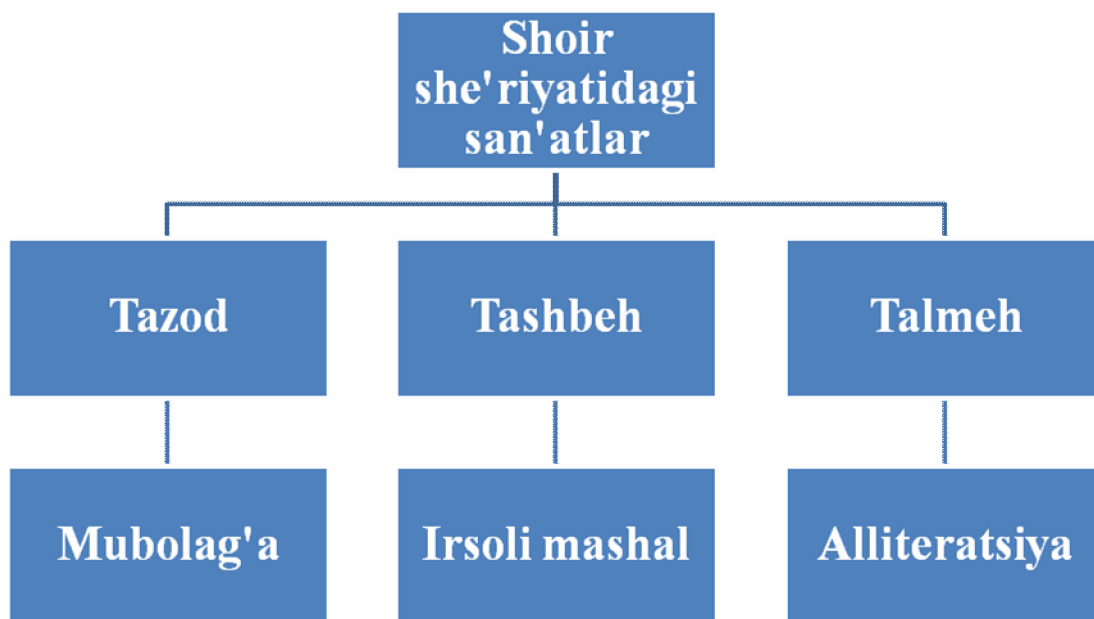
*Har kun besh vaqt nomozida takror ushbu so`z:
"Ey, Xudo! SHu jannat yurtga hech tegmasin ko`z!"*¹

Shoir "O`zbekiston", "O`zbeklar ishi" she`rlarida maqol-u hikmatlardan foydalanish orqali irsoli masal san'atini hosil qilgan:

*Derlar:– Oqqan daryo oqaveradi,
Oh! Uqancha qurib, qancha toshmadi?
Hurlik nash`asi-la to`lib sarhadi
Oqqan daryo yana oqa boshladi...*²

Yoki:

*Iqboligadoyadirmehnat,
Mehnatbilankecharyoz-qishi,
Maqol bor: "Mehnat – tagi rohat"
Mana Sizga o`zbeklar ishi!*



¹ O'sha asar. 42-bet

² Зиёвиддин Мансур. "Истикболийли". Тошкент: Нихол. 2013, 86-бет

Ziyovuddin Mansur mohirona soʻz qoʻllash mahoratiga ega. Shoir sheʼriyatida sifatlash, tashbeh, talmeh, mubolagʻa, irsoli masal kabi badiiy sanʼatlar bilan xalqona qochirimlarga boy, baʼzan oʻynoqi, baʼzan insonni mushohadaga chorlaydigan sheʼrlari bilan muxlislar qalbidan joy oldi.

3iyoviddin Mansur lirikasi – oʻzbek xalqi mentalitetiga xos xususiyatlarni jam etgan, folklorning oʻziga xos namunalaridan unumli foydalanish orqali badiyat libosi-la bezangan bebaho xazinadir. Shu jihatdan Ziyoviddin Mansur sheʼrlari oʻz muxlislariga ega.

2.4. Shoirning uslubiy vositalardan foydalanish mahorati

Dunyoda millatlar koʻp. Har bir millatning oʻziga xos badiiy adabiyoti bor. Xalqning ahvolini bilmoqchi boʻlsang, uning adabiyotiga nazar solmoqlikning oʻzi kifoya. Haqiqiy shoir birinchi navbatda oʻz ona xalqining dardlarini kuylaydi. Xalqi, millati baxtli, osoyishta boʻla olgandagina shoir baxtni kuylashga haqli.

Isteʼdodli ijodkor Ziyoviddin Mansur ijodida gohida davlat mustaqilligini shodu – xurramlik bilan kutib olgan, tanlagan yoʻlining naqadar toʻgʻri ekanligini anglab etgan lirik qahramon timsolini, gohida esa baxtidan mamnun ozod va obod yurtning erkin fuqarosi obrazini uchratamiz. Shoirning oʻziga xos uslubi, oʻziga xos ijod yoʻli bor.

Shoirning “Ayolning qirq joni haqida” rivoyati oʻzbek adabiyotida oʻziga xos yangilik boʻldi, desak mubolagʻa boʻlmaydi.

*...Qachonlardir – qaysidir zamon
Egam bunyod aylab olamni,
Boʻlsin, deya unga hukmron
Yaratmish Hazrati ODAMni...*

Doston afsona va haqiqat uygʻunligida tabiat va jamiyatdagi voqealar silsilasining ishorali bayoni bilan boshlanadi.

Aslida rivoyatda keltirilgan Odam Atoning chap qovurgʻasidan Momo Havoning yaratilishi va unga qirq unsurdan jon ato etilishi hikoya qilinadi. Ayolning qirq joni borligi haqidagi gap aslida yangilik emasdir, lekin ana shu qirq jon nimalan iborat ekanligi haqidagi fikr hali hech qaysi xalqlar adabiyotida

mavjud emas. Yaratgan ayolga jon ato etishda asalaridan bol, ilondan ayyorlik, itdan vafodorlik, musichadan beozorlik kabi xislatlarni oladi. Ayol yanog'ini loladan, dudog'ini g'unchadan, tishlarini dur - injudan yaratadi. Xullas, qirq unsurdan ayolning qirq joni paydo bo'ladi.

Darhaqiqat, rivoyatda keltirilgan fikrlar har qanday insonni chuqur o'ylashga, mushohada yuritishga chorlaydi. Ayollardagi mavjud latofat, sabr-bardosh, ayyorlik, vafodorlik, samimiylilikning kelib chiqish sabablarini izlay boshlaysiz...

Rivoyat muallif tilidan hikoya qilinadi. Asarda o'xshatish, mubolag'a kabi tasviriy vositalardan o'rinli foydalanilgan.

*Undan so'ng Haq boqib chamanga
Olmish undan xush bo'y va chiroy.
Shu ikkisi singib badanga,
Ayol bo'lmish misli to'lin Oy!*

She'riyatni mubolag'asiz, picha yolg'onlarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Aslida mubolag'a va yolg'onlarda ijodkorning orzulari, fantaziyalari yotadi. Shoir o'z tasavvurlariga ishontira olgandagina haqiqiy she'r paydo bo'ladi. She'rning she'rdan, ijodkorning ijodkordan farqi ham shunda bo'lsa kerak.

Ayol – dunyoning ilk mo'jizalaridan biri. Bu purma'no ibora ustoz Ziyoviddin Mansurning deyarli barcha asarlarida, adabiy saboqlarida, adabiy davralardagi chiqishlarida ko'p bora yangraydi.

Aslida hayot falsafasini teranroq anglab etish, uni she'rga sola bilishning o'zi shoirni filosofga ham aylantiradi. Shu boisdanmi, Ziyoviddin Mansurning bu rivoyatidagi oddiy so'zlardan tarkib topgan misralar qatidagi oddiy hayot falsafasining ta'sir kuchi o'quvchini ta'sirlantiradi:

*Mo'jizani qarang, do'st – o'rtoq,
Bu – ilohiy qudratga asos:
Qarang,
Qarang,
Banda yaratmoq
Faqat Alloh va
Ayolga xos!*

Alloh va Ayol – olamning yaratuvchilari, mavjudlik sababchilari. Ayolga berilgan bunday bahoning izohiga hojat yo`q.

To`g`ri, er yuzida qancha shoir bo`lsa, ular tomonidan ayol sha`niga shuncha yoniq so`zlar aytilgan.

Frantsuz siyosatdoni va yozuvchisi Stanislav Buffer “Toki er yuzida bittagina ayol mavjud ekan, ular haqida hamisha nimadir yangi gap aytish mumkin” deganida haq edi.

Dunyoda go`zallik va muhabbatni tarannum etuvchi barcha otashin misralar ham ayol haqidadir. Binobarin, har qanday go`zallikning markazida ayol turadi. Ustoz Ziyoviddin Mansur esa ushbu rivoyatda aynan shu go`zallik mab`udasi bo`lmish ayolga go`zal va mukammal bo`lishi uchun sohibi olam nelarni ravo aylaganini shunday to`liq va ta`sirchan misralarda bayon qiladiki, qosh va ko`z bir-biriga mutanosibligi kabi fikrlar bir-birini to`ldirib keladi:

*Yanog`ini loladan,
Qirmiz dudog`ini olmish g`unchadan.
Qabog`ini bodomga egiz
Aylab, tanin etmish gulbadan.
Timsol bo`lsin, - deb iqbolidan,
Etmasin, - deb baxtiga quloq,
Sovg`a qilmish otning yolidan
Taqimlarin o`padigan soch.*

Chiroyini oydan, mehrini quyoshdan, bardoshini tog`lardan olib, 40 unsuridan raso qilingan ayol makru xiylada, arazu rashkda ham betakror.

Ayol yanog`ini lolaga, dudog`ini g`unchaga, qabog`ini bodomga egiz aylash she`riyatda topilma emasdir. Ammo (Payg`ambarimizni S.A.V.) me`rojga olib chiqqan ot kabi afsonaviy mavjudotning yollariga ayolning sochlarini o`xshatishda ramziy ma`no mujassam.

Mutolaa jarayonida, tabiatning benazir musavviri ayolni sayqallash uchun Quyoshning otash haroratini, tog`larning yuksak bardoshini, bolarining bolini-yu sher ruhiyati, musicha beozorligini unga baxsh aylaganiga hech birimizda shubxa qoldirmagan ustoz ayolning illatlarini ham fazilatga yo`yadi:

*Bol,- deya eb qo`ymasinlar deb,
Surmish picha tiliga zahar.*

*So`ng vasliga to`ymasinlar, deb
Baxsh aylamish ishq degan gavhar.*

Shoir ayolning qirq jonidagi unsurlarni shirali bayon etar ekan, ayrim salbiy sifatlari ham unga himoyalaniş uchun ato etilganini, uni asrashga, avaylashga butun olam burchliligini, ayolga mehr-muhabbat ko`rsatish baxtli yashashning muhim sharti ekanini ta`kidlaydi. Bu bilan dostonning tarbiyaviy qimmatini ta`minlangan.

Rivoyatlar va asotirlar yoshu qarini birday mushohada etishga chorlagani bois ham ushbu rivoyat ayol sha`niga o`qilgan taxsinlardan farqli o`laroq, u kabi nozik xilqatning qulfi diliga kirib, bor tilsimlarini ochib tashlaydi:

Lek baxtlidir shu bir urfga,
O`zni iqrar qilolgan erlar:
Ayol - degan oltin qulfga
Oltin kalit bo`lolgan erlar.

Ayolning qirq joni ham sevishga, yaratishga, dunyoni zabt etishga qodirligi, uning o`zi esa sevilishga va qadrlanishga loyiqligi shoir satrlarida o`zgacha ma`no kasb etadi.

“Yaxshi asar zamon va makon tanlamaydi”, - deyishadi. “Ayolning qirq joni haqida”gi rivoyat dunyo tillariga o`girilsa, jozibasini, aslligini yo`qotmaydi. Chunki ayol malohati, qudrati, buyukligi va suyuqligi nedan degan abadiy savolga munosib javob bu.

Shoirning samimiy satrlari millat va elat tanlamaydi. Chunki ayol qanday millat bo`lishidan, qanday tilda so`zlashishidan qat`iy nazar ayollicha qoladi.

Obrazlilik, sifatlash va o`xshatishlardagi mubolag`aga moyillik, hajm va kompozitsiya ham dostonning janr xususiyatlarini sayqallantirgan.

«Ayolning qirq joni» dostonining yana bir jihati yorqin ifoda uslubiga egalidir.

Adabiyotimizda ayol go`zalligi, ayolning qudrati haqida turli janrlarda juda ko`p yozilgan va yozilmoqda.

Ziyoviddin Mansur dostonida aynan sharq ayolining timsoli juda go`zal ifodalangan. Ayolning qirqta joni iborasi sharqona ta`b bilan sharhlanadiki,

tamoman yangicha talqin va timsollar to'ldinlanayotgan yuraklarga ham ravon quyiladi. Va bu yurakzorlardan mehr chechaklari, mehr gullari unadi.

Hayot va unda kechirilgan yillar bora-bora barchani tarbiyalab, o'z hikmatlariga inontirib, mulohazali bo'lishga undarkan, ustozning ayollarga bergan ta'rifi bugun ham umrboqiyiligini yo'qotmay "Ayolni qirq joni haqida"gi nazmiy rivoyatda jonlantirilganiga amin bo'lamiz.

2-bob bo'yicha xulosa

Badiiy nutqni o'rganuvchi lingvistik poetika ham til sistemasi barcha sath birliklarining badiiy-estetik funksiyasini qamrab oladi. Leksik sathda leksemalarning ko'chma ma'nolarda qo'llanilishi (metafora, metonimiya va boshq.), mubolag'a, tashbeh kabi hodisalar ham matn ta'sirchanlikni oshiradi. Boshqa poetik san'atlar qatori badiiy so'zning jozibadorligini oshirishga xizmat qiluvchi ushbu vositalar ayni paytda muallifning ichki kechinmalarini, asar g'oyasini yorqin, ta'sirchan etib ko'rsatishda boshqa ifoda vositalariga nisbatan beqiyos ahamiyatga ega ekanligi e'tirof etiladi. Binobarin, u yoki bu adibning mahorat darajasi asarda mana shu imkoniyatdan qay darajada unumli foydalana bilgani, qolaversa, mazkur san'atni rivojlantirishga qo'shgan hissasi bilan belgilanadiki, bu jihati bilan biz tadqiq qilayotgan Ziyoviddin Mansur she'riyati alohida ajralib turadi.

Shoir "Namangan va namanganliklar" she'rida metaforaning o'ziga xos imkoniyatlaridan unumli foydalana olgan. "Arshi a'lodan kam bo'lmagan", "Behisht bog'iga o'xshash", "Hur go'shasi o'zga bir olam" deb Namangan diyorini nafis tasviriy vositalar yordamida vasf etar ekan unga husn va fayz kiritayotganlar shu yurt kishilari--namanganliklar ekanligini ta'kidlaydi. Shoir g'azallari yangi, o'ziga xos sifatlash, tashbeh va istioralar bilan jilolanadi.

Shoir she'rlari mazmun va uslubining xalqchilligi, sodda va ravonligi, hikmatomuz xulosalarga boyligi bilan alohida ajralib turadi.

Hadisi sharif namunasidan she'r mazmuniga monand o'rindan shoirning unumli foydalanishi fikrining ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi.

Ma'lumki, g'oyaviylik, obrazlilik, xush-oxanglikni ta'minlashda, muayyan vazndagi misralarning so'ngini - hududini belgilashda, avvalgi satrlar bilan uyg'unlashtirishda, band tizimlarida ritm va musiqiylikni yuzaga chiqarishda qofiyaning o'rni beqiyosdir. Kaykovus shunday deydi: «Bir xil vazn va bir xil qofiyaga qanoat qilmag'il, san'atsiz va tartibsiz she'r aytmag'il. She'r zarb, ya'ni ohang, yaxshi sado, mung bo'lsa va shaklda al'al bo'lsa, ya'ni vazn to'la bo'lsa, yaxshi bo'lur».

Mahoratli shoir qofiyaga ana shu mezon asosida yondoshadi. She'rlarini ko'zdan kechirib, tahlil qilar ekanmiz, ijodkorning qofiya doirasini kengaytirib borayotganini, yangi qofiyalar, yangi badiiy vositalar qo'llaganini anglaymiz.

Xalqimizning o'tishini, buyuk qudratini xalqona tashbehlar, sifatlashlar bilan tarannum etadi. Hayotning ziddiyatlarini qarshilantirish san'ati bilan sayqallaydi.

Shoir she'riyatda xalq og'zaki ijodi epik turining latifa janriga mansub tabassum tortiq etuvchi ijod namunalari bisyor. Shoir "O'zbekiston", "O'zbeklar ishi" she'rlarida maqol-u hikmatlardan foydalanish orqali irsoli masal san'atini hosil qilgan.

Ziyovuddin Mansur mohirona so'z qo'llash mahoratiga ega. Shoir she'riyatida sifatlash, tashbeh, talmeh, mubolag'a, irsoli masal kabi badiiy san'atlar bilan; xalqona qochirimlarga boy, ba'zan o'ynoqi, ba'zan insonni mushohadaga chorlaydigan she'rlari bilan muxlislar qalbidan joy oldi.

Ziyoviddin Mansur lirikasi – o'zbek xalqi mentalitetiga xos xususiyatlarni jam etgan, folklorning o'ziga xos namunalaridan unumli foydalanish orqali badiiyat libosi-la bezangan bebaho xazinadir. Shu jihatdan Ziyoviddin Mansur she'rlari o'z muxlislariga ega.

Iste'dodli ijodkor Ziyoviddin Mansur ijodida gohida davlat mustaqilligini shodu – xurramlik bilan kutib olgan, tanlagan yo'lining naqadar to'g'ri ekanligini anglab etgan lirik qahramon timsolini, gohida esa baxtidan mamnun ozod va obod yurtning erkin fuqarosi obrazini uchratamiz. SHoirning o'ziga xos uslubi, o'ziga xos ijod yo'li bor.

3-bob. Ziyoviddin Mansur sheʼrlarida qoʻllangan feʼllarning semantik tasnifi

3.1. Isteʼdodli ijodkor sheʼrlaridagi feʼllarning semantik strukturasi

Feʼl semantikasi bugungi oʻzbek tilshunosligining diqqat markazidagi masalalardandir. Chunki lingvistik hodisaning, birlikning semantik jihatlarini toʻla oʻrganmay turib, uning mohiyatini, tabiatini toʻla ochib boʻlmaydi.

Feʼllarning boshqa turkumlarga nisbatan grammatik shakl va kategoriyalarga boy ekanligi maʼlum. SHu bilan birga, feʼllar paradigmatic jihatdan serqirra hamda sintagmatic tomondan keng qamrovlidir. Feʼlning eng muhim xususiyati esa gapda markaziy oʻrinni egallashidir.

Feʼllar til leksikasida eng salmoqli oʻrinni egallaydi. Dialektik falsafa metodlaridan kelib chiqib til faktlariga yondashuv, til va nutqda umumiylik-xususiylik, mohiyat-hodisa imkoniyat-voqeʼlik xususiyatlarini aniqlash, tilning obʼektiv borliqning faol inʼikosi ekanligi, bu inʼikos asosida yotgan yuzlab mazmuniy maydonlar orasidagi lisoniy munosabatlarni tahlil qilish keyingi yillarda tilshunoslarning diqqat markazida boʻlib kelmoqda. Ochiq sistema hisoblanuvchi leksika oʻzaro va elementlararo paradigmatic, sintagmatic, ierarxik munosabatda boʻluvchi yuzlab semantik maydonlar jamlanmasidan iboratdir. Ana shu sistemada feʼl leksemalar semantik murakkabligi, serqirraligi, birikuvchanligi, munosabatlarga boyligi jihatidan markaziy oʻrinda turadi. M.Sodiqova taʼbiri bilan aytganda,Tabiatda yuz beradigan turli harakatlar, holatlar, sezish va taʼsirlanish hodisalari benihoya turli-tuman, murakkab va maydadir. Bunday hodisalarning deyarli hammasi tilda feʼl formalari orqali ifoda etiladi.¹ Feʼl turkumi harakat va hodisalardagi koʻp qirralilikni keng koʻlamda eng kichik qirralargacha aks ettirishga xizmat qiladi.

R. Rasulov taʼkidlaganidek, feʼl boshqa soʻz turkumlariga nisbatan eng amaliy, eng murakkab va ayni vaqtda, semantik jihatdan rang-barang grammatik

¹ Содиқова М. Феъл стилистикаси.-Тошкент “Фан”, 1975, 60-бет

kategoriyadir¹. Darhaqiqat, ob'ektiv borliqdagi narsa-predmetlar, insonlar va hayvonlarning turli xil holatlarini, shu jumladan, ish-harakatlarini ifodalovchi fe'llar o'zining nutqiy faolligi hamda murakkab semantik qurilishga ega ekanligi bilan ajralib turadi².

Fransuz tilshunosi L. Ten'er esa o'zining tobelik grammatikasida gapning tuzilish asosi sifatida fe'lga tayanadi. Har qanday gap asosida fe'l yotishini ta'kidlaydi³.

Biz shoir Ziyoviddin Mansur she'riyati tahlili davomida tabiat olamiga xos ot leksemalar qatorida *quyosh, Oy, yulduz, Er, ummon, dengiz, daryo, suv, tuproq, o'rmon, tog', dala, adir, tekislik, cho'l, havo, yomg'ir, qor, do'l, sel, to'fon, zilzila* kabilarni uchratdik hamda bu leksemalarning harakati va holati bilan bog'liq *porlamoq, charaqlamoq, chaqnamoq, botmoq, aylanmoq, tutilmoq, nur sochmoq, qimirlamoq, yorilmoq, yoritmoq, oqmoq, to'lqinlanmoq, oqizmoq, qaqramoq, cho'llashmoq, aynimoq, bulutlanmoq, yog'moq, uchqunlamoq, uchirmoq* kabi fe'l leksemalardan o'rinli foydalanilganining guvohi bo'ldik.

–*Alloh Er yuzini taqsimlaganda*
O'zbekka tegmagan Erdan, –deydilar, –
–*Yayrasin, –deb shu el bog'u chamanda*
Arshdan bir kaft tuproq bergan, – deydilar.
Zuvalasi Arshdan
Qutlug' oshyon bu–

O'zbekiston bu!

Shu bois tillolar nihon qa'rida,
Bu erning tuprog'in har misqoli zar.
To'rt fasl rizqu ro'z qaynar bag'rida
Odamning jonidan boshqasi unar.
Xudo yorlaqagan
Jannatmakon bu–

O'zbekiston bu!

(“O'zbekiston” she'ri)

Ijodkor qo'llagan narsa va jismlarning harakat va holatini ifodalovchi leksemalarni quyidagi guruhlariga ajratdik:

¹Расулов Р. Ўзбек тилидаги ҳолат феъллари ва уларнинг облигатор валентликлари.-Тошкент, 1989.

² Расулов Р. Глаголы состояния в узбекском языке и их валентность. Автореф. Дисс. Док. Фил. Наук. Ташкент, 1989. стр.14-21.

³ Мухамедова С. Ўзбек тилидаги йўналма ҳаракат феълларининг предикативлиги ва валентлиги. Ф.Ф.Н.Дисс. Автореф. Тошкент, 1999.

a) **daraxtlar va o'simliklarga xos harakat va holatni ifodalovchi leksemalar:** *unmoq, o'smoq, ko'karmoq, kurtak yozmoq, gullamoq, meva tugmoq, shoxlamoq, barg chiqarmoq, tomir otmoq, qovjiramoq, so'limoq, qurimoq*

b) **tabiiy jismlarga xos harakat va holatni ifodalovchi fe'llar:** *cho'kmoq, uvoqlanmoq, erimoq, qayrilmoq, qotmoq, aralashmoq, oqmoq, toshmoq, yog'moq, sinmoq, porlamoq, chaqnamoq, yaltiramoq, darz ketmoq*

*Ajdodlarga armon bo'lgan kunlarga etdik,
Istiqlol baxsh etgan ochunlarga etdik
Shukurlarkim, taqdirimiz o'z qo'limizda
Asrlarga tatirli mazmunlarga etdik.
Xudo haqqi malol olmang bersam bir savol:
Do'stlar, bizga yana nima bersin istiqloq?!*

*Dengizi bo'lsa-da suvga zor emasmidik,
O'z uyida begonaday xor emasmidik?
O'zga tilin takrorlovchi to'ti yoinki
Kengliklarda yayrolmagan sor emasmidik.
Xudo haqqi malol olmang bersam bir savol:
Do'stlar, bizga yana nima bersin istiqloq?!*

(“Bir savol” she'ridan)

Ijodkor rivojlanish ma'nosini beruvchi *o'smoq, unmoq, gurkiramoq, rivojlanmoq, yashnamoq, ko'paymoq, ko'karmoq, ko'klamoq* fe'llardan ustalik bilan foydalanadi.

O'simlikning rivojlanishi, biror a'zosi yoki hosili bilan bog'liqlikni ifodalovchi *barglamoq, boshoqlamoq, bo'rtmoq, ildizlamoq, gullamoq, ochilmoq, g'unchalamoq, urug'lamoq, shonalamoq, shoxlamoq, tarvaqaylamoq, g'ovlamoq, oziqlanmoq, chirimoq, yaproqlamoq, uzilmoq, to'kilmoq, surxlamoq, yo'g'onlashmoq, sinmoq, egilmoq, solmoq, tugmoq, pishmoq, etilmoq, g'o'ralamoq, sho'ralamoq, zaxalanmoq, qizarmoq, to'rlamoq, qilmoq, bo'lmoq, quymoq, chirimoq, to'kilmoq, qurimoq, qovjiramoq, so'limoq, so'linqiramoq, nobud bo'lmoq, sarg'aymoq, xazon bo'lmoq* kabi fe'llar ijodkor asarlari ta'sirchanligini oshiradi.

Boqsam voqif bo'lgum yana bir sirdan,
Haq o'zi yaratib, O'zi suygandir.
–Payhon etolmasin, – deb yovlar girdin

*Daryo, tog'lar bilan o`rab qo`ygandir.
Po`latdan mustahkam
Qal`a, qo`rg'on bu—*

*O`zbekiston bu!
O`z o`rnin qidirib,
Rizqini terib
O`zligin topguncha qon—zardob yutgan,
Ko`rgan yoqasiga osilaverib,
Oxiri yoqasiz yaktakka o`tgan.
Dardi yuz ming yillar
Ichra nihon bu—*

O`zbekiston bu!

*Biz yashar zaminni derlar: Osiyo
Tegirmon—so`zidan olingan bu so`z.
Balki bobolar ilk tegirmon barpo
Aylab bu hududda **ulashgan** rizq—ro`z.
Dunyoda yaralgan
Ilk tegirmon bu—*

O`zbekiston bu!

Ijodkor asarlarida ishlatilgan *gulga kirmoq, barg chiqarmoq, yaproq yozmoq, qulf urmoq, barq urmoq, bosh chiqarmoq, bosh ko`tarmoq, nish urmoq, ildiz otmoq, sabza urmoq, tup qo`ymoq, palak yozmoq, dum bermoq, band bermoq, bo`y cho`zmoq, ko`kka bo`y cho`zmoq, shira bosmoq, shira bog`lamoq, er bag`irlamoq, er bilan bitta bo`lmoq, hid taratmoq, ichi tushmoq, nishona bermoq, sovuq urmoq* kabi va shu bilan birga shoir she`riyatidagi *aynimoq, aylanmoq, botmoq, bulutlanmoq, bug`lanmoq, bo`zarmoq, bo`ralamoq, bosmoq, bo`shashmoq, guldiramoq, gumburlamoq, elmoq, etilmoq, emirmoq, emirilmoq, yorilmoq, yog`moq, yoritmoq, yorishmoq, yorug`lashmoq, yorqinlashmoq, yog`du sochmoq, yonmoq, jo`shmoq, jadallamoq, jildiramoq, joylashmoq, zaxlamoq, zo`raymoq, ilimoq, isimoq, ifloslanmoq, kengaymoq, kuchaymoq, ko`pchimoq, ko`z ochmoq* (*buloq (badiiy usl.)*), *ko`tarilmoq, ko`chmoq, ko`paymoq, ko`piklanmoq, larzaga kelmoq, loyqalanmoq, mavjlanmoq, miltiramoq, moviylashmoq, muzlamoq, nuramoq, otilmoq, ochilmoq, oqmoq, oqarmoq, ozaymoq, pag`alamoq, parlanmoq, porlamoq, parchalanmoq, portlamoq, ravshanlashmoq, savalamoq, singmoq, sovimoq, sochmoq, salqinlashmoq, sayozlashmoq, sizmoq, so`nmoq, taratmoq, tinilmoq, tiniqlashmoq, tommoq, toshmoq, tezlammoq, tomchilamoq,*

toraymoq, tundlashmoq, tutilmoq, to`yinmoq, to`lishmoq, to`lqinlanmoq, to`lmoq, to`xtamoq, tutashmoq, uchmoq, uchqunlamoq, ufqqa yonboshlamoq, ufqqa bosh qo`ymoq, uzaymoq, xiralashmoq, charaqlamoq, chayqalmoq, chaqnamoq, chaqmoq, chiqmoq, chuchuklashmoq, chuqurlashmoq, cho`kmoq, sharillamoq, sharqiramoq, shildiramoq, shivalamoq, shimilmoq, shitirlamoq, shovullamoq, shu`lalanmoq, sho`rlamoq, sho`rlashmoq, ezmoq, erimoq, esmoq, yuvmoq, yuksalmoq, yalamoq, yaxlamoq, yarqiramoq, yastanmoq, o`zgarmoq leksemalari turli emotsiyalarni yaqqolroq ifodalashga xizmat qiladi.

*O`pirilmoq, o`ramoq, qaytarmoq (nurni), qoplamoq, qorong`ilashmoq, qaqramoq, qatqaloqlanmoq, qizimoq, qizarmoq, qizdirmoq, qisqarmoq, qimirlamoq, quymoq, quyilmoq, qurimoq, qo`shilmoq, g`irillamoq, g`uvillamoq, harakatlanmoq, qurimoq, qovjiramoq, so`limoq, so`linqiramoq, nobud bo`lmoq, sarg`aymoq, xazon bo`lmoq*fe`llarishoir maqsadini yaqqolroq ochishga, harakat manzarasini ta`sirchan tasvirlashga xizmat qilgan.

So`z tildagi markaziy va asosiy tushuncha hamda birlik ekanligi ma`lum. So`zning strukturasi bir necha komponentlar, leksik ma`no, belgi va denotatdan iborat ekanligi ham adabiyotlarda ta`kidlangan. Demak, so`z aytilish va ma`no birligi, shakliy va semantik ma`nolar, grammatik va leksik ma`nolarning o`zaro qarama-qarshiligi, munosabatdorligidan tashkil topgan sistemadir. Zamonaviy tilshunoslikda so`zning nafaqat shakliy tomoni, balki mazmuniy tomoni ham strukturaviylik asosida, semantik qismlarga ajratib tahlil qilinmoqda va bunday tahlil komponent tahlil deb yuritilmoqda. Til birliklarining muayyan mazmuniy maydonlarga birlashuvi, maydonga birlashgan komponentlarning ierarxik tuzilishi va ular o`rtasidagi jins-tur munosabati leksik ma`nodagi strukturaviylikni ko`rsatadi. So`z strukturasi har bir o`xshash va farqli ma`no alohida semadir. Bir mazmuniy maydonga xos leksemalar bir qator integral semalardan tashqari bir yoki bir necha faqat o`zigagina tegishli boshqa leksemalardan ajratib turuvchi semaga ham ega bo`ladi. Aynan shu semalar so`zning tildagi yashovchanligi va o`rnini belgilaydi.

Shoir ishlatgan fe'llarning aksariyati polisemantik bo'lib, bir paradigmaga mansub bo'lsa-da, o'zaro oppozitsiya hosil qiladi. Chunki paradigmatic munosabat a'zolari imkoniyat tarzida til egalari ongida mavjud bo'lib, har bir paradigma a'zosi bevosita kuzatishda, ya'ni nutq jarayonida turli nusxalarda, turli xil variantlarda ko'rinadi.²⁴ Ya'ni har bir fe'l mustaqil leksema sifatida nutqda alohida ma'no qirralarini namoyon qiladi. Chunonchi, *o'smoq* fe'li *o'simlikning bo'yga cho'zishini* anglatga, unmoq leksemasi *rivojlanishning dastlabki bosqichi* semasiga ega. *Sarg'aymoq, so'limoq. qovjiramoq, qurimoq, nobud bo'lmoq* leksemalari ham darajaviy munosabatga ega.

Ochilmoq fe'li ham polisemantik bo'lib, uning qo'shimcha semalari bir nechta erkin va turg'un birikmalarda ko'rinadi.

1. Tiniqlashmoq. Fikri ochildi. Rangi ochildi.
2. Fosh bo'lmoq (sir ochildi)
3. Uyg'onmoq (ko'zi ochildi)
4. Yorishmoq (kun ochildi)
5. Kayfiyati yaxshilanmoq, xafaligi tarqamoq (chehrasi ochildi, qovog'i ochildi).
6. Egisi kelmoq (ishtahasi ochildi)
7. Tashkil qilinmoq (ko'rgazma ochildi)
8. Uzoq va tinimsiz gapirmoq (jag'i ochildi). Jag'i ochilmoq frazeologizmi kuchli salbiy emotsional munosabatni ham ifodalaydi.
9. Hayratlanmoq (og'zi ochildi).
10. Anglab etmoq, aqli kirmoq (ko'zi ochildi).

Ijodkor she'riyatidagi **pishmoq** leksemasi bir o'rinda mevaning iste'molbop bo'lib etilganini ifodalasa, boshqa o'rinlardatayyor bo'lmoq (ovqat pishdi), hal bo'lmoq (ish pishdi), jon kuydirmoq (kuyib-pishmoq), ayyor (ichidan pishgan), sabri tugamoq (ichi pishdi), ruhan bezovta bo'lmoq (ichi pishmoq), toblanmoq, qizarmoq (quyoshda pishmoq), o'ta tajribali bo'lib ketmoq (bunaqa ishlarda pishib ketgan) kabi erkin va turg'un birikuvlarda qo'shimcha semalar yuzaga chiqqanini ko'rsatadi.

Tugmoq leksemasining polisemantik xususiyatidan ijodkor unumli foydalanadi. Ya'nibir o'rinda «tugun hosil qilmoq» ma'nosini bildirsa, boshqa o'rinda «biror predmet ichiga ikkinchisini solib, o'rab bog'lamoq» ma'nosini beradi.

Ma'lumki, o'zbek tilida harakat va holatni ifodalovchi fe'llar anchagina. Osmon jismlaridan quyosh va Oy bilan bog'liq *tutilmoq* leksemasi astronomik termin sifatida bir osmon jismining boshqa osmon jismi yoki uning soyasi bilan bekilib qolishini ifodalaydi. Asosan quyosh va Oy tutilishi kuzatiladi. Bu fe'lning ushlanmoq, duduqlanmoq, ilinmoq ma'nolari ham bor. Ushlanmoqda sub'ekt noma'lum.

Chiqmoq fe'li yo'nalma harakat fe'llaridan bo'lib, pastdan yuqoriga ko'tarilmoq semasi boshqa yondosh semalarga asos bo'lib xizmat qiladi. Quyosh chiqdi, oy chiqdi, yulduz chiqdi birikmalarida ko'rinmoq, maysalar chiqdi birikmasida ko'karmoq, issig'i chiqdi birikmasida oshmoq, mashinaga chiqmoq birikmasida minmoq semalari kabi. Chiqmoq fe'li nafaqat vertikal, balki gorizontal yo'nalishdagi harakatni ham ifodalaydi. Tashqariga chiqmoq. Uydan chiqmoq birikmalari kabi. Vertikal harakatni ifodalaganda tushmoq, gorizontal harakatni bildirganda kirmoq, osmon jismlariga xos harakatni ifodalaganda botmoq, o'chmoq, so'nmoq, o'simlik holatini bildirganda qurimoq leksemalariga antonimiya hosil qiladi. Bularidan tashqari, chiqmoq fe'li **bo'rtib turmoq, yuzaga kelmoq, nashr etilmoq, ajralmoq, bezor bo'lmoq, tamom bo'lmoq, topilmoq** semalari bilan holat fe'llari qatoriga kiradi. **Boshiga chiqmoq** (haddidan oshib ketmoq), ko'zlari qinidan chiqmoq (o'ta jahllanmoq), **mis chiqdi** (fosh bo'lmoq), **joni chiqdi** (o'ta jahllanmoq), **joni chiqdi** (o'lmoq), **tili chiqmoq** (gapira boshlamoq), **chegaradan chiqmoq** (me'yordan oshmoq) frazemalari tarkibida turli emotsiyalarni yaqqolroq ifodalashga xizmat qiladi.

Osmon jismlariga xos yana bir harakatni ifodalovchi fe'l botmoq leksemasidir. Botmoq fe'li ufq ortiga yashirinmoq semasidan tashqari **ko'milmoq, qoplanmoq, cho'kmoq, og'ir tuyilmoq**, ma'nolarini ham ifodalashi mumkin. Ob-havo o'zgarishlari bilan bog'liq **aynimoq** fe'li havoning bulutlanganini ifodalaydi. Aslida bu fe'l **tusini o'zgartirmoq, rangini yo'qotmoq, buzilmoq, axloqan yomonlashmoq, fikridan qaytmoq** semalariga ega. Holat fe'llari sirasiga kiradi.

Shamol tabiat hodisalaridan bo`lib, havoning yer sathi bo`ylab harakatidir. Hozirgi o`zbek adabiy tilida shamolning turli darajalarini ifodalovchi quyidagi leksemalar mavjud.

1. El – shamolga aynan ma`nodosh.
2. Sabo – tonggi engil shabada.
3. Shabada – engil shamol.
4. Bod – shamol.
5. Nasim – engil shabada.
6. Elvizak – o`tkinchi, tor oraliqdan o`tib turuvchi shamol.
7. To`fon – shiddatli bo`ron.
8. Bo`ron - to`zon yoki qor-yomg`ir aralash o`ta shiddatli shamol.
9. Dovul – kuchli bo`ron.
10. Qyun - qattiq uyurmali shamol, uyurmali dovul.

Mazkur fe`llar shoir maqsadini yaqqolroq ochishga, sahro va tun manzarasini ta`sirchan tasvirlashga xizmat qilgan. **esmoq, turmoq, boshlanmoq, elmoq** kabi sinonimlar yuqorida qo`llangan fe`llar vazifasini bajara olmaydi. **Vishillamoq, pixillamoq, uvillamoq, vag`illamoq** fe`llari, odatda, hayvonlarga xos holatni, **uf tortmoq** fe`li insonga xos holatni ifodalaydi.

*Alloh
Hurlik bo`lsin, - deya yo`ldoshi,
Bizni to`g`ri yo`lga necha bor **soldi**.
Uyushmadik.
Xudo bergan YUrtboshi
Bizlarni hamjihat xalq eta oldi.
Sohibqiron ruhli
Jasur sarbon bu–*

*O`zbekiston bu!
Pisandmas mashaqqat to`la sinovlar,
G`olib xalq hech qachon **charchamas, tolmas**.
Po`sht, hey! Yo`llardagi to`siqlar–g`ovlar,
Xaqiqat yo`lini hech kuch **to`solmas!**
Katta yo`lga chiqqan
Katta karvon bu–
O`zbekiston bu!*

Monosemantik **shivalamoq** leksemasida ham «nisbatan uzoq muddat yog`moq» semasi bor, lekin yog`ish darajasi **savalamoq** dan kuchsizroq. **Tommoq, tomchilamoq** leksemalarida yog`ishning boshlangani anglashilsa, **quymoq,**

sharillamoq, jadallamoq, sharros quymoq leksemalarida yog'ish darajasining avjiga chiqqani tushuniladi.

Tinmoq leksemasiyog'inlar bilan bog'liq fe'llarning barchasiga oppozitsiyada bo'ladi. **To`xtamoq, bosilmoq, tinchimoq** semalaridan tashqari bu fe'l **tozalanmoq, tiniqlashmoq, dam olmoq** ma'nolarini ham ifodalab kelishi mumkin.

*Navoiy bobomga ta'zimda olam,
She'r ila o'zbekning **dong'i ketgandir.**
Quyosh nuri etmas ovloqlarga ham
O'zi **etmasa-da** so'zi etgandir.
She'riyat mulkida shoh bu,
Sulton bu—*

O'zbekiston bu!

Umuman olganda, ijodkor asarlarida ishlatilgan fe'llar shoir maqsadini yaqqolroq ochishga xizmat qilgan.

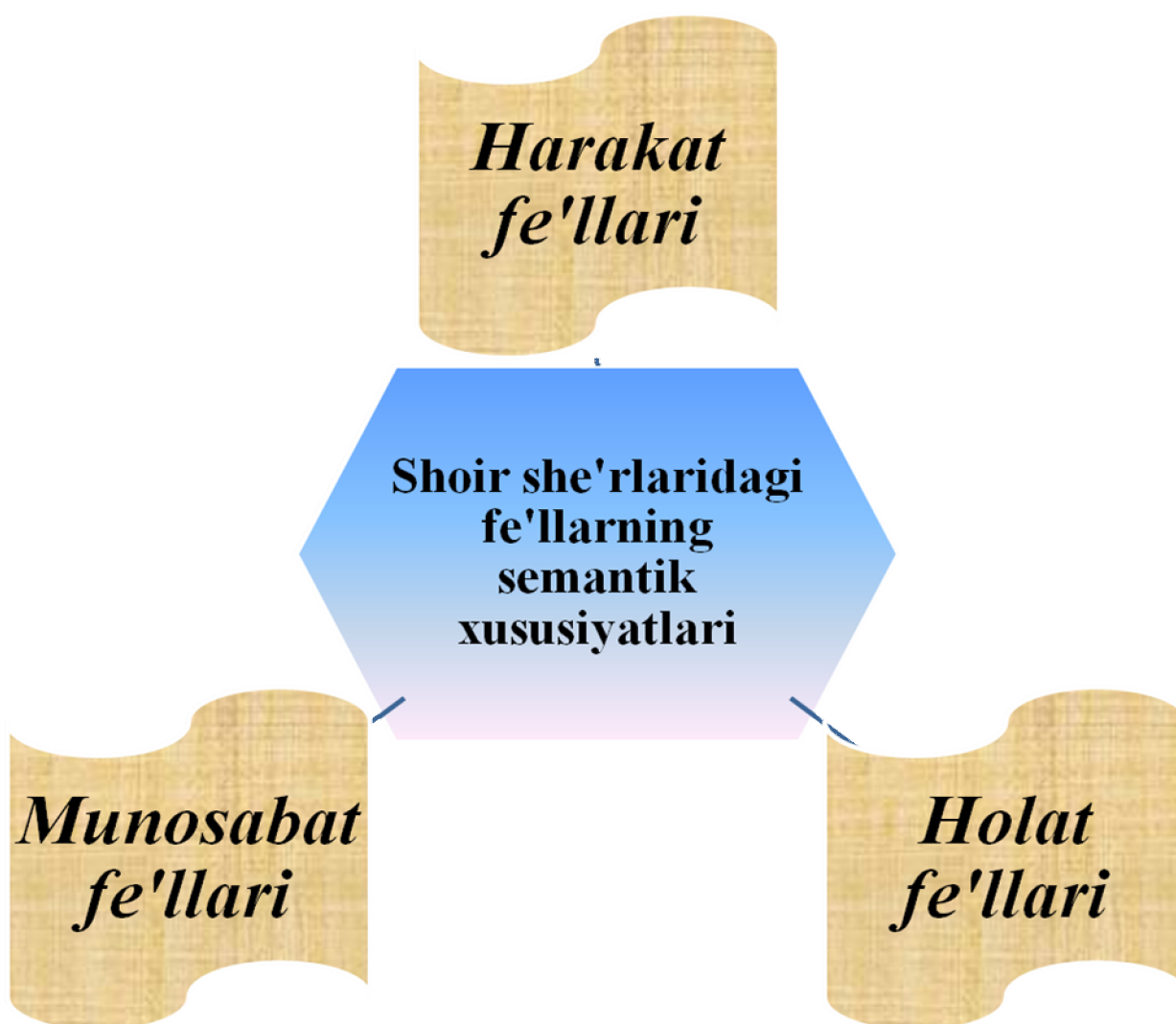
3.2. Shoir she'rlaridagi fe'llarning semantik xususiyatlari

Ma'lumki, fe'llar quyidagi semantik guruhlariga ajratiladi:

1. Jismoniy harakat fe'llari. Mazkur fe'llar yaratish, buzish, o'zgartirish, ta'sir etish, zarb berish, jamlash harakati fe'llaridan iborat.
2. Nutq fe'llari. Mazkur fe'llar so'zlashuv, axborot anglatish, nutqiy aloqa, nutqiy undash, nutqqa xos baholash, talaffuz darajasi bilan bog'liq fe'llardan iborat.
3. Sezgi fe'llari. Mazkur fe'llar ko'rish, eshitish, ta'm-maza, hid bilish sezgisi bilan bog'liq fe'llardan iborat.
4. Tafakkur fe'llari. Mazkur fe'llar fikr yuritish, xotirlash, anglash bilan bog'liq fe'llardan iborat.
5. Hayvonot dunyosi bilan bog'liq fe'llar. Mazkur fe'llar hayvonlar, qushlar harakati bilan bog'liq fe'llarni qamrab oladi.
6. Tabiat hodisalari bilan bog'liq fe'llar. Mazkur fe'llar o'simlik va ob-havo o'zgarishlari bilan bog'liq fe'llardan iborat.
7. Umumiy holat fe'llari. Mazkur fe'llar organik va noorganik dunyodagi jismoniy holatni ifodalovchi fe'llardan iborat.

8. Ruhiy holat fe'llari. Mazkur fe'llar quvonch, qayg'u vash u kabi emotsional holat Bilan bog'liq fe'llardan iborat.
9. Iqtisodiy holat fe'llari.
10. Munosabat fe'llari. Mazkur fe'llar ijobiy yoki salbiy baholashni ifoda etuvchi fe'llarni o'z ichiga oladi¹.

Ijodkor Ziyoviddin Mansur ijodida qo'llangan fe'llarni tadqiq qilish davomida ularni 3 semantik guruhga ajratishni maqsadga muvofiq deb bildik. Bular:



1. Harakat fe'llarini esa quyidagi guruhlarga ajratdik:

- 1) oyoq harakati fe'llari;
- 2) qo'l harakati fe'llari;
- 3) xatti-harakat fe'llari;
- 4) gapirish harakati fe'llari.

2. Holat fe'llarini 2 guruhga bo'ldik:

¹ Нурмонов А. Ўзбек тили грамматикаси.-Тошкент, 2-1, 63-бет.

- 1) ruhiy-psixologik holat fe'llari;
- 2) ichki kechinma va, umuman, ruhiyat bilan bog'liq ekspressiv-emotsional holatni ifodalovchi fe'llar.

3. Munosabat fe'llari esa 3 guruhdan iborat holda ko'rsatildi:

- 1) ijobiy munosabatni ifodalovchi fe'llar;
- 2) salbiy munosabatni ifodalovchi fe'llar;
- 3) neytral munosabatni ifodalovchi fe'llar.

Biz ijodkor Ziyoviddin Mansur qo'llagan fe'l leksemalarni semantik sub'yektiga ko'ra quyidagi guruhlariga bo'ldik:

1. Faqat insonga xos harakat va holatlarni ifodalovchi fe'llar. Mazkur fe'llar qatoriga quyidagi fe'l semantik maydonlarini kiritishimiz mumkin.

- 1) nutq fe'llari.

Shoir she'riyatida insonning nutqiy faoliyatiga oid *aytmoq, demoq, gapirmoq, so'zlamok, suhbatlashmoq, gurunqlashmoq, valaqlashmoq, chaqchaqlashmoq, shivirlamoq, pichirlamoq, baqirmoq, chaqirmoq, javramoq, so'kmoq, so'kinmoq, bidirlamoq, jirillamoq, shang'illamoq, jerkimoq, vaysamoq, yomonlamoq, g'iybat qilmoq, maqtanmoq, alqamoq, qarg'amoq* kabi qator fe'llar ishlatilgan. Misollar:

*Menda bir tuyg'u bor,
Bo'lmas aytmasam,
Buni har yurtldoshim sezsa qaniydi:
Dunyoda o'zbekni bilmaganlar ham
Islom Karimovni yaxshi taniydi!*
*Tarixga bo'ylasak,
Millatin nomin
Olamga taratgan o'zbeklar bisyor,
Lek bizning zamonda yurtimiz shonin
Yurtboshidan yuksak ko'targan kim bor?!*
*Dildan ne so'rasak, beradi Xudo,
eltadi buyuklik qoyaloriga-
Yakdil xizmat qilsak,
etsak jon fido
Islom Karimovning g'oyalariga!
"Istiqlol me'mori"*

2) shoir tafakkur fe'llari, ya'ni insonning aqliy faoliyati bilan bog'liq bo'lgan fe'llardan unumli va o'rinli foydalangan. Bular:

o'ylamoq, fikrlamoq, xayol surmoq, mulohaza qilmoq, hisoblamoq, anglamoq, tushunmoq, tushuntirmoq, fahmlamoq, o'qimoq, uqmoq, unutmok, eslamoq, xotirlamoq, xomcho'tlamoq kabi. Misollar:

*Rohi rostni haq **anglab** doim,
Bo'lmadi hech o'zga da'voyim,
Oxiratim obod, Xudoyim
Baxtimni barqaror yaratgan.
"Mashrab aqidasi"*

*Do'stlarim!
Ayb etmang
Gullardan bu dam.
Tilayman archalar istiqbolini.
Ularda **ko'rarman** o'zgacha olam —
Issiq-sovug'ingni teng **ko'rgan** baham
Haqiqiy sodiq do'st-yor timsolini.
"Sadoqat"*

***O'ylang**, axir
Bo'yin **egmay** qullikka,
Kim **buzdi** biz bandi yotgan qafasni?
Bizlarni kim **eltdi** mustaqillikka
Xudo yorlaqagan shu zot emasmi?!
"Istiqloq me'mori"*

3) mehnat fe'llari – insonning turli kasb-hunar, yumushlar bilan bog'liq kundalik hayotiga xos turlicha fe'llarni qamrab oladi.

Dehqonchilikka xos fe'llar (*ekmoq, chopmoq, yaganalamoq, chekankalamoq, haydamoq, o'tamoq, o'g'itlamoq, yig'moq, termoq, sovurmoq, o'rmoq, tikmoq, chilpimoq, sug'ormoq* kabi), bog'dorchilikka xos fe'llar (*o'tqazmoq, payvandlamok, butamoq, xomtoklamok, qaychilamoq, parvarishlamok* kabi), hunarmandchilikka xos fe'llar (*tikmoq, andoza olmoq, qoliplamoq, yasamoq, to'qimoq, pardozlamok, sayqallamoq, bo'yamoq, gul solmoq*), kundalik yumush fe'llari (*supurmoq, sidirmok, yig'ishtirmok, taxlamok, artmok, yuvmok, tozalamoq, chayqamok, chaymok* kabi), pazandachilikka oid fe'llar (*pishirmok, to'g'ramok, kesmok, cho'zmok, dimlamok, damlamok,*

qaynatmoq, qovurmoq, qizartirmoq) binokorlikka oid fe'llar (*qurmoq, bunyod qilmoq, solmoq, bino qilmoq, qoqmoq, quymoq, termoq, suvamoq, andavalamoq, shibbalamoq, oxaklamoq, oqlamoq, tsementlamoq, pardozlamoq*) kabi bir qator fe'llar shoir ijodida uchradi. Masalan:

*O`tmishda atalgan savodsiz — avom,
Dunyoga o`zligin **aytdi** kim bois?
Ruhlari qaqshagan yuzlab ulug' nom
Buyuklar safiga **qaytdi** kim bois?!
YUrakdan **talpinib** kelajak sari,
Bizlarni kim soldi to`g'ri yo`l tomon?
G'animlar bizga tosh **otgan** chog'lari
Kim bizga **bo`loldi** ishonchli qalqon?!
“Istiqlol me`mori”*

*Ajdodlarga armon bo`lgan kunlarga **etdik**,
Istiqlol baxsh etgan keng ochunlarga **etdik**.*

*Shukurlarkim, taqdirimiz o`z qo`limizda
Asrlarga tatirli mazmunlarga **etdik**.
“Bir savol”*

4) sportga oid fe'llardan *sakramoq, yugurmoq, chopmoq, suzmoq, boks tushmoq, kurashmoq, otmoq, uloqtirmoq, mo`ljallamoq, nishonga olmoq, gol urmoq, to`smonoq, hujum qilmoq, himoya qilmoq, yiqitmoq, engmoq* kabi qator fe'llarni hamda san`atga oid fe'llardan *kuylamoq, bastalamoq, ijod qilmoq, yozmoq, chizmoq, rolga kirmoq, ijro etmoq, sahnalashtirmoq, o`ynamoq, raqs tushmoq* kabilarni kuzatdik.

*Ey, yurtdoshim!
Bizning yurt
Buyuk zotlardan meros,
Buyuk bo`lmog`imiz chun
Shu fikr o`zi asos.
Qay kimsa **izlanmasa**,
Buyuk ajdodlarga xos
ensam qotaveradi,
ensam qotaveradi.
“Taajjub”*

*Pisandmas mashaqqat to`la sinovlar,
G`olib xalq hech qachon **charchamas, tolmas**.
Po`sht, hey! Yo`llardagi to`siqlar—g`ovlar,*

*Xaqiqat yo`lini hech kuch to`solmas!
Katta yo`lga chiqqan
Katta karvon bu–*

O`zbekiston bu!

5) tibbiyotga oid *davolamoq, tashxis qo`ymoq, operatsiya qilmoq, malham qo`ymoq, yormoq, tikmoq, bog`lamoq* kabi fe`llar ham uchradi.

6) insonning sezgi va tana a`zolari harakatini ifodalovchi fe`llar *ko`rmoq, boqmoq, qaramoq, nazar solmoq, eshitmoq, hidlamoq, kulmoq, jilmaymoq, tirjaymoq, ishshaymoq, burishmoq, dukillamoq, ushlamoq, tutmoq, paypaslamoq, silamoq, changallamoq, chang solmoq, urmoq, do`pposlamoq, savalamoq, yurmoq, yugurmoq, chopmoq, halloslamoq, tarsakilamoq, mushtlamoq, ko`tarmoq, tepmoq, tepkilamoq* kabi leksemalarni qo`llash shoir she`riyati ta`sirchanligini oshirgan.

*Dengizi bo`lsa-da suvga zor emasmidik,
O`z uyida begonaday xor emasmidik?
O`zga tilin takrorlovchi to`ti yoinki
Kengliklarda yayrolmagan sor emasmidik.
Xudo xaqqi malol olmang bersam bir savol:
Do`stlar, bizga yana nima bersin istiqloq?!*

“ Bir savol”

7) inson his-tuyg`ulari va shaxsiy munosabatlarini ifodalovchi fe`llar a) ijobiy munosabatni bildiruvchi fe`llar *qadrlamoq, hurmatlamoq, do`stlashmoq, tabriklamoq, salomlashmoq, sevinmoq, sevmοq, sog`inmoq, kutmoq, talpinmoq, yaxshi ko`rmoq, quvonmoq* kabi, b) salbiy munosabatni ifodalovchi fe`llar *nafratlanmoq, yomon ko`rmoq, qo`rqmoq, siqilmoq, og`rinmoq, azoblanmoq, achchiqlanmoq, g`azablanmoq, tutaqmoq, xafa bo`lmoq* kabi yuzlab fe`llarni kiritish mumkin. Masalan:

*Dunyo-bezovta,
Bundan bezovta bo`lmasa kim,
Atrofga razm solib,
Xulosa qilmasa kim,
Tinch-osuda yurtimiz
Qadrini bilmasa kim
ensam qotaveradi,
ensam qotaveradi,*

*Shu yurtda yashab bekam,
Solih farzand bo`lmasam,
Menday noshud bandangdan
Rozi bo`lma, ey egam!
O`lsam ham ruhim nojam,
Kechirmay o`zimni ham
enam qotaveradi,
ensam qotaveradi...*

“Taajjub”

8) inson va jamiyatga xos jismoniy, ruhiy, biologik, iqtisodiy holatlarni ifodalovchi fe`llardan unumli foydalanilgan. Bular: *charchamoq, toliqmoq, siniqmoq, qarimoq, keksaymoq, qartaymoq, uxlamoq, uyg`onmoq, ochiqmoq, to`ymoq, o`tirmoq, yotmoq, chiniqmoq, kambag`allashmoq, boyimoq* kabi.

Masalan:

*Atrofga boq!
Qayerdan, qayeri kam bizning joy?!
Unga xasadgo`ylikdan
Dog`li erur hatto Oy.
Qay bir hissiz kimsani
Rom etmasa bu chiroy,
ensam qotaveradi,
ensam qotaveradi.*

*Taajjub, ming taajjub!
Gard yuqtirib sha`nlarga,
Jannatda yashab turib,
Jannat izlaganlarga.
Bag`ri g`azna shu yurtda
Faqir yashaganlarga
ensam qotaveradi,
ensam qotaveradi.
“Taajjub”*

2. Shoir she`riyatida hayvonlar va qushlarga xos harakat va holatni ifodalovchi fe`llar ham qo`llangan. *Ma`ramoq, kishnamoq, uchmoq, qanot qoqmoq, sayramoq, tuxumlamoq, qulunlamoq, vovullamoq, hurimoq, akillamoq, hangramoq, bolalamoq, miyovlamoq, in qurmoq, ovlamoq, o`kirmoq, bo`kirmoq, vizillamoq, chaqmoq, nayza sanchmoq, tishlamoq, talamoq, tirnamoq, chiyillamoq, uvillamoq* kabi.

3. O`simliklar va jismlarga, tabiat hodisalariga xos harakat va holatni ifodalovchi fe`llar tadqiqot ishimizning juda ko`p o`rinlarida uchraydi. *O`smoq, ko`karmoq, gullamoq, qurimoq, qovjiramoq, so`lmoq, ildiz otmoq, shonalamoq, ochilmoq, shoxlamoq, yog`moq, erimoq, oqmoq, toshmoq, darz ketmoq* kabi. Demak, nabotat va tabiat olamiga xos fe`llar sub`ekt nuqtai nazaridan alohida guruhni tashkil etadi hamda faol qo`llanuvchi fe`llardan hisoblanadi.

*Milyon-milyon yillarki
Keng falakda **charx urib**,
Quyosh **chiqib** har tongda
Shomda **botaveradi**.*

*Odamlarning bu holga
Befarqligini ko`rib,
ensam qotaveradi,
ensam qotaveradi.*

*Asli Quyosh manguлик timsolidir,
Ammo u umri boqiy bo`lsa-da,
Aslo **bilmagay** uyqu.
Inson! Foniy umringda
G`aflatda **yotsang**,yohu!*

*ensam qotaveradi,
ensam qotaveradi.*

“Taajjub»

Polisemantik fe`llarning bir qismi birlamchi semasi bilan o`simlik holatini, ikkilamchi semasi bilan shaxs yoki boshqa predmet holatini ifodalab kelgan. *O`smoq, rivojlanmoq, ildiz otmoq, tomir otmoq, ochilmoq, g`ovlamoq, unmoq, ko`karmoq, nishona qilmoq, gullamoq, barq urmoq, sabza urmoq, gurkirammoq, xazon bo`lmoq, qurimoq, so`lmoq, yashnamoq* kabi.

*Qachon bunday keng **ochilgan** imkonlar ufqi,
Izmimizda yillar ufqi, zamonlar ufqi.
Buyuk davlat qurmoq buyuk orzu – o`yimiz,
Ko`rinmoqda buyuk davru davronlar ufqi.
Xudo xaqqi malol olmang bersam bir savol:
Do`stlar, bizga yana nima bersin istiqloq?!*

«Bir savol»

Ayrim fe'llar asosiy ma'nosiga ko'ra boshqa semantik maydonga mansub bo'lsa-da, o'simlik holatini ham ifodalab kela olgan. **Solmoq, tugmoq, nish urmoq, bosh chiqarmoq, bosh ko'tarmoq** fe'llari shular jumlasidandir.

*Archalar bir tusli
To'rt faslda ham,
Azaliy libosda — yam-yashil, baxmal.
Gullar-chi? Ular ham o'zgacha olam,
Lekin **nigoh tashlang**
Qahraton mahal
Bu chog' dilga **solib** xushnud tuyg'ular,
Yam-yashil archalar **tursa-da yashnab**,
Yil bo'yi **yashnagan** gullar-chi,
Ular
Qish fasli bog'larni **keturlar** tashlab.*

«Sadoqat»

Tabiat olamiga xos fe'llar quyidagi mavzuiy guruhlardan iborat:

1. Yer va tuproq qatlami bilan bog'liq fe'l leksemalar.
2. Suv va suv ob'ektlari bilan bog'liq fe'llar.
3. Osmon jismlari bilan bog'liq fe'llar.
4. Ob-havo va shamollar bilan bog'liq fe'llar.
5. Yog'inlar bilan bog'liq fe'llar.
6. Turli tabiat hodisalari bilan bog'liq fe'llar.

Hozirgi o'zbek adabiy tili leksikasida Yer sayyorasi va Yer yuzasi, rel'efi, tuproq qatlami bilan bog'liq **aylanmoq, sho'rlamoq, sho'rxoklamoq, emirilmoq, o'pirilmoq, yorilmoq, qimirlamoq, zaxlamoq, qatqaloqlanmoq** kabi fe'llar mavjud.

Shoir ijodida hozirgi o'zbek adabiy tilida suv harakati va holatini ifodalovchi **oqmoq, shaldiramoq, sharillamoq, shildiramoq, tiniqlashmoq, tinilmoq, tinmoq, loyqalanmoq, chuchuklashmoq, sho'rlashmoq, jildiramoq, ifloslanmoq, bo'tanalanmoq**, kabi, suv ob'ektlari (ariq, buloq, ko'l, daryo, dengiz, ummon, sharshara) bilan bog'liq **qurimoq, to'lmoq, tutashmoq, qo'shilmoq, chuqurlashmoq, sayozlashmoq, kengaymoq, toshmoq, toraymoq, quyilmoq, to'lqinlanmoq, jo'shmoq, mavjlanmoq** kabi fe'llar ishlatilgan. Masalan:

*Yo'qlikka **singidi** qancha zot, hayhot!
Borlari ham aro yo'llarda **qoldi**.*

*Istiqlol me`mori – ushbu aziz zot
Millat otasiga aylana oldi.*

“Istiqlol me`mori”

Osmon jismlari mikromaydoni quyosh, Oy, yulduzlar va sayyoralarni o`z ichiga oladi. So`zlashuv uslubida quyosh, oy va yulduzlar harakati va holatiga oid fe`llar keng qo`llanadi. quyosh leksemasi arab tilidan o`zlashgan **shams**, fors-tojik tilidan o`zlashgan **oftob**, turkiycha **kun** so`zlari bilan, Oy leksemasi **qamar** (arabcha), **hilol** (arabcha «yangi chiqqan uch kunlik oy»), **moh** (fors-tojikcha, badiiy uslubga xos) so`zlari bilan ma`nodoshlik hosil qiladi. quyosh astronomik termin sifatida bizning galaktikada joylashgan va o`z atrofida aylanuvchi barcha sayyoralarga yorug`lik va issiqlik beradigan astronomik jismni ifodalaydi. SHams so`zi esa bir ma`noli, faqat badiiy uslubga xos. Oftob leksemasi so`zlashuv uslubiga xos, keng qo`llanadi. **Elkasiga oftob tegmoq** (yaxshi hayotga erishmoq, baxti kulmoq), **oftob urmoq** (quyoshning qattiq qizdirishi natijasida kasallanmoq) kabi iboralar tarkibida ham foydalaniladi. Kun leksemasi ham ko`p ma`noli. Oftob semasidan tashqari quyidagi ma`nolarni ham ifodalashi mumkin.

1. Sutka. Oradan ikki kun o`tdi.
2. Sutkaning yorug` qismi.
3. Vaqt.
4. Tirikchilik.

Oy leksemasi «quyoshdan nur olib yog`du sochuvchi osmon jismi», «Erning tabiiy yo`ldoshi», «o`ttiz, o`ttiz bir, yigirma sakkiz- yigirma to`qqiz sutkadan iborat yilning o`n ikkidan bir qismi», «go`zal»(ko`chma) ma`nolariga ega.

Ijodkor qo`llagan **chiqmoq, ko`tarilmoq, yoritmoq, isitmoq, qizdirmoq, sochmoq, taratmoq, shu`lalanmoq, charaqlamoq, chaqnamoq, porlamoq, miltiramoq, miltillamoq, botmoq, to`lmoq, tutilmoq, yangilanmoq, yonmoq, so`nmoq, uchmoq, o`chmoq, yarqiramoq** kabi fe`llar osmon jismlariga xos harakat va holatni ifodalagan.

Aynimoq, o`zgarmoq, isimoq, ilimoq, sovimoq, qisqarmoq, uzaymoq, bulutlanmoq, esmoq, elmoq, uchirmoq, uvillamoq, g`uvillamoq, ko`tarilmoq,

izillamoq, g'irillamoq, gumburlamoq, chaqmoq, egmoq leksemalari ob-havo va shamollar bilan bog'liq harakat va holatni ifodalagan.

Yog'in - qor, yomg'ir, do'l ko'rinishida bulutdan tushadigan atmosfera namligi bo'lib, *yog'moq, tomchilamoq, savalamoq, shivalamoq, shitirlamoq, jadallamoq, chakillamoq, quymoq, maydalamoq, bo'ralamoq, uchqunlamoq, ko'chmoq, qoplamoq, bosmoq, yuvmoq, tommoq, pag'alamoq, urmoq* kabi fe'llar yog'inlarga xos holatni ifodalab kelgan.

So'z tildagi markaziy va asosiy tushuncha hamda birlik ekanligi ma'lum. So'zning strukturasi bir necha komponentlar, leksik ma'no, belgi va denotatdan iborat ekanligi ham adabiyotlarda ta'kidlangan. Demak, so'z aytilish va ma'no birligi, shakliy va semantik ma'nolar, grammatik va leksik ma'nolarning o'zaro qarama-qarshiligi, munosabatdorligidan tashkil topgan sistemadir. Zamonaviy tilshunoslikda so'zning nafaqat shakliy tomoni, balki mazmuniy tomoni ham strukturaviylik asosida, semantik qismlarga ajratib tahlil qilinmoqda va bunday tahlil komponent tahlil deb yuritilmoqda. Til birliklarining muayyan mazmuniy maydonlarga birlashuvi, maydonga birlashgan komponentlarning ierarxik tuzilishi va ular o'rtasidagi jins-tur munosabati leksik ma'nodagi strukturaviylikni ko'rsatadi. So'z strukturasi har bir o'xshash va farqli ma'no alohida semadir. Bir mazmuniy maydonga xos leksemalar bir qator integral semalardan tashqari bir yoki bir necha faqat o'zigagina tegishli boshqa leksemalardan ajratib turuvchi semaga ham ega bo'ladi. Aynan shu semalar so'zning tildagi yashovchanligi va o'rnini belgilaydi.

Ochilmoq fe'li ham polisemantik bo'lib, uning qo'shimcha semalari bir nechta erkin va turg'un birikmalarda ko'rinadi.

- 1) Tiniqlashmoq. Fikri ochildi. Rangi ochildi.
- 2) Fosh bo'lmoq (sir ochildi)
- 3) Uyg'onmoq (ko'zi ochildi)
- 4) Yorishmoq (kun ochildi)
- 5) Kayfiyati yaxshilanmoq, xafaligi tarqamoq (chehrasi ochildi, qovog'i ochildi).
- 6) Egisi kelmoq (ishtahasi ochildi)
- 7) Tashkil qilinmoq (ko'rgazma ochildi)
- 8) Uzoq va tinimsiz gapirmoq (jag'i ochildi). Jag'i ochilmoq frazeologizmi kuchli salbiy emotsional munosabatni ham ifodalaydi.

- 9) Hayratlanmoq (og'zi ochildi).
- 10) Anglab etmoq, aqli kirmoq (ko'zi ochildi).
- 11) **Tugmoq** fe'li **dumini tugmoq** (yo'qotmoq), **ko'ngliga tugmoq** (niyat qilmoq)

O'zbek tilida osmon jismlari harakati va holatini ifodalovchi fe'llar anchagina. Osmon jismlaridan quyosh va Oy bilan bog'liq **tutilmoq** leksemasi astronomik termin sifatida bir osmon jismining boshqa osmon jismi yoki uning soyasi bilan bekilib qolishini ifodalaydi. Asosan quyosh va Oy tutilishi kuzatiladi. Bu fe'lning ushlanmoq, duduqlanmoq, ilinmoq ma'nolari ham bor. Ushlanmoq da sub'ekt noma'lum.

Chiqmoq fe'li yo'nalma harakat fe'llaridan bo'lib, pastdan yuqoriga ko'tarilmoq semasi boshqa yondosh semalarga asos bo'lib xizmat qiladi. quyosh chiqdi, oy chiqdi, yulduz chiqdi birikmalarida ko'rinmoq, maysalar chiqdi birikmasida ko'karmoq, issig'i chiqdi birikmasida oshmoq, mashinaga chiqmoq birikmasida minmoq semalari kabi. Chiqmoq fe'li nafaqat vertikal, balki gorizontal yo'nalishdagi harakatni ham ifodalaydi. Tashqariga chiqmoq. Uydan chiqmoq birikmalari kabi. Vertikal harakatni ifodalaganda tushmoq, gorizontal harakatni bildirganda kirmoq, osmon jismlariga xos harakatni ifodalaganda botmoq, o'chmoq, so'nmoq, o'simlik holatini bildirganda qurimoq leksemalariga antonimiya hosil qilgan. Bulardan tashqari, chiqmoq fe'li **bo'rtib turmoq, yuzaga kelmoq, nashr etilmoq, ajralmoq, bezor bo'lmoq, tamom bo'lmoq, topilmoq** semalari bilan holat fe'llari qatoriga kirgan. **Boshiga chiqmoq** (haddidan oshib ketmoq), ko'zlari qinidan chiqmoq (o'ta jahllanmoq), **misi chiqdi** (fosh bo'lmoq), **joni chiqdi** (o'ta jahllanmoq), **joni chiqdi** (o'lmoq), **tili chiqmoq** (gapira boshlamoq), **chegaradan chiqmoq** (me'yordan oshmoq) frazemalari tarkibida turli emotsiyalarni yaqqolroq ifodalashga xizmat qilgan.

Osmon jismlariga xos yana bir harakatni ifodalovchi fe'l botmoq leksemasidir. Botmoq fe'li ufq ortiga yashirinmoq semasidan tashqari **ko'milmoq, qoplanmoq, cho'kmoq, og'ir tuyilmoq**, ma'nolarini ham ifodagan. Ob-havo o'zgarishlari bilan bog'liq **aynimoq** fe'li havoning bulutlanganini ifodalaydi.

Aslida bu fe'l *tusini o'zgartirmoq, rangini yo'qotmoq, buzilmoq, axloqan yomonlashmoq, fikridan qaytmoq* semalariga ega. Holat fe'llari sirasiga kiradi.

Shamol tabiat hodisalaridan bo'lib, havoning er sathi bo'ylab harakatidir. Hozirgi o'zbek adabiy tilida shamolning turli darajalarini ifodalovchi quyidagi leksemalar mavjud:

1. El – shamolga aynan ma'nodosh.
2. Sabo – tonggi engil shabada.
3. Shabada – engil shamol.
4. Bod – shamol.
5. Nasim – engil shabada.
6. Elvizak – o'tkinchi, tor oraliqdan o'tib turuvchi shamol.
7. To'fon – shiddatli bo'ron.
8. Bo'ron - to'zon yoki qor-yomg'ir aralash o'ta shiddatli shamol.
9. Dovul – kuchli bo'ron.
10. Quyun - qattiq uyurmali shamol, uyurmali dovul.

Savalamoq (sevalamoq) fe'li «biror vosita bilan tinimsiz urmoq, kaltaklamoq» semasi bilan zarb berish fe'llari qatoriga kirsa, shu semadan kelib chiqqan ko'chma «tinimsiz shiddat bilan yog'moq» semasi bilan tabiat olamiga xos fe'llar mikromaydoniga kiradi. **Savalamoq** fe'li insonga xos xatti-harakatni ifodalaganda, semantik, mantiqiy va sintaktik ob'ekt tushunchasi mavjud bo'ladi. YOg'moq semasiga ega bo'lganda esa sintaktik va semantik ob'ekt yo'qolib, faqat mantiqiy ob'ekt tushunchasigina qoladi. Monosemantik **shivalamoq** leksemasida ham «nisbatan uzoq muddat yog'moq» semasi bor, lekin yog'ish darajasi **savalamoq** dan kuchsizroq. **Tommoq, tomchilamoq** leksemalarida yog'ishning boshlangani anglashilsa, **quymoq, sharillamoq, jadallamoq, sharros quymoq** leksemalarida yog'ish darajasining avjiga chiqqani tushuniladi

Shoir ishlatgan **qoplamoq** leksemasining semalari she'r satrlarida quyidagi ma'nolarni bergan:

1. Qopga joylashtirmoq.
2. Ma'lum bir yuzani egallamoq, bosmoq
3. CHulg'amoq
4. O'rnini to'ldirmoq
5. Biror narsani boshqa narsa bilan o'ramoq.

Ijodkor Ziyoviddin Mansur ijodida qoʻllangan feʼllarning semantik xususiyatlarini tahlil qilish davomida harakat, holat, munosabat mazmundagi feʼllardan unumli foydalanilganining guvohi boʻldik.

3.3. Ziyoviddin Mansur sheʼrlaridagi feʼllarning sintagmatik munosabati

XX asr 50-yillarida yuzaga kelib, bugungi kunda ham rivojlantirilishda davom etayotgan valentlik nazariyasi tilshunoslikda muhim oʻringa ega. Soʻzning oʻz semantikasini toʻla ochishi uchun muayyan soʻz va soʻz birikmalarini talab etishi valentlik nazariyasining asosi boʻlib, bundan kelib chiqadigan soʻz valentligi substantsional-semantik hodisa sifatida soʻz maʼnosi bilan, soʻz maʼnosining gap, jumla tarkibida yuzaga chiqishi bilan uzviy bogʻliqdir.

Valentlik nazariyasining obʼektivligi, aktualligi, ilmiy-praktik mohiyati soʻzning leksik-semantik kuchi, mavqei bilan belgilanadi. Valentlik nafaqat feʼllarga balki tildagi barcha mustaqil maʼnoli leksemalarga mansub tushunchadir. Masalan, narsa-buyum otlari belgi valentligiga ega boʻlib, semantik jihatdan hajm, miqdor, shakl, rang-tus bildiruvchi leksemalar bilan sintagmatik munosabatga kirisha oladi. SHaxs otlari esa mavhum belgi bildiruvchi sifatlar bilan sintagmatik munosabatga kirishadi. *Aqlli odam, oʻqimishli yigit, betga chopar qiz* kabilar ham sintaktik, ham semantik qirralarni oʻzida jamlay oladi. Semantik valentlikni sintaktik valentlikdan, sintaktik valentlikni semantik valentlikdan mustaqil va ayri holda talqin qilish mumkin emas.

Valentlik tushunchasi faqat leksemalarga emas, balki morfema, soʻz yasovchilar, gaplarga ham taaluqli hodisa hisoblanadi. Lekin valentlik nazariyasi asosida leksemalar, leksemalardan esa, avvalo, feʼllar yotadi. Chunki feʼllar gap shakllanishida asosiy oʻrinni egallaydi hamda obligator va fakulʼtativ valentliklarga ega boʻladi.

Jahon tilshunosligida feʼl valentligiga oid qator ishlar amalga oshirilgan. Nemis tilshunosi G.Xelʼbig “Nemis tilidagi feʼl valentliklari va distrubitsiyasi lugʻati”ni tuzgan.

O'zbek tilshunosligida ham so'nggi yillarda fe'l valentligiga katta e'tibor qaratilmoqda. R.Rasulov holat fe'llarining obligator valentliklarining aniqlagan bo'lsa, I.Qo'chqorov nutq fe'llari valentliklarini tahlil qilib, 6 ta semantik valentlikni ajratdi: agens, kontragens, ob'ekt, ma'no, maqsad, va adresat valentliklari.

SHoir Ziyoviddin Mansur qo'llagan fe'llar semantik tahliliga oid ishlarni ko'rib chiqqan holda aytishimiz mumkinki, fe'l leksemalar semantik va sintaktik imkoniyatiga ko'ra quyidagi valentliklarga ega bo'lgan.

- 1. Agens valentligi.** Keng ma'noda harakatning bajaruvchisi (shaxs, narsa yoki hodisa). Mazkur valentlik sub'ektdan ayrim jihatlari bilan farq qiladi. Sub'ekt tushunchasi har qanday (ot yoki fe'l) predikat bilan bog'liq, agens esa faqat fe'l bilan, unda ifodalanadigan xatti-harakat, holat, jarayonni amalga oshiruvchi keng ma'nodagi predmet (shaxs, narsa yoki hodisa) faoliyati bilan boqliq semantik, sintaktik, logik xususiyatlarga ega lisoniy hodisadir. Agens valentligi ega yoki aniqlanmish vazifasidagi so'zlar orqali reallashadi. Masalan,

Archalar bir tusli

*To'rt faslda ham,
Azaliy libosda — yam-yashil, baxmal.
Gullar-chi?
Ular ham o'zgacha olam,
Lekin **nigoh tashlang**
Qahraton mahal...*

«SADOQAT»

Agens ega orqali reallashganda ot, olmosh va otlashgan so'z bilan ifodalanishi mumkin. Aniqlovchi –aniqlanmish munosabatida esa fe'l sifatdash shaklida keladi.

- 2. Ob'ekt valentligi.** Mazkur valentlik o'timli fe'llargagina xos birikish imkoniyati bo'lib, harakat yoki holat qaratilgan predmetni bildiradi. SHuningdek, nisbat kategoriyasi bilan uzviy bog'liq.

*Bu chog' **dilga solib** xushnud tuyg'ular,
Yam-yashil **archalar tursa**-da yashnab,
Yil bo'yi **yashnagan** gullar-chi,
Ular
Qish fasli bog'larni **keturlar tashlab**.*

«SADOQAT»

3. Vosita valentligi. Biror predmet orqali amalga oshuvchi ish-harakatni bildiradigan fe'llarga xos valentlik.

4. Adresat valentligi. Nutq fe'llariga xos valentlikdir.

**5. Yo`nalish valentligi.** Yo`nalma harakat fe'llariga xos valentlik bo`lib, harakat yo`nalgan ob`ektni ko`rsatadi.

Do'stlarim!

Ayb etmang Gullardan bu dam

Tilayman archalar istiqbolini.

Ularda ko'rarman o'zgacha olam —

Issiq-sovug'ingni teng ko'rgan baham

Haqiqiy sodiq do'st-yor timsolini.

«Sadoqat»

**6. O`rin valentligi.** Harakatning amalga oshish o`rnini bildiradi va lokalis valentlik termini bilan ham yuritiladi.

Zaminga boq, osmonga boq

Hayrat ko'zing och,

Zamin qolar, osmon qolar

Bizlar ketarmiz.

Davrga boq, davronga boq.

Ibrat ko'zing och,

Davr qolar, davron qolar,

Bizlar ketarmiz.

«Tiriklik falsafasi»

7. Payt valentligi. Harakatning amalga oshish paytini bildiradi.

8. Sabab valentligi. Harakat va holatni yuzaga keltiruvchi omilni ifodalaydi. Fe'lning kauzativligi bilan uzviy bog'liq.

9. Maqsad valentligi. Harakat va holatdan ko`zlangan maqsadni ifodalaydi.

Yo`qlikka singidi qancha zot, hayhot!

Borlari ham aro yo'llarda qoldi.

Istiqlol me'mori – ushbu aziz zot.

Millat otasiga aylana oldi.

Dildan ne so`rasak, beradi Xudo,

eltadi buyuklik qoyalariga-

Yakdil xizmat qilsak,

etsak jon fido

Islom Karimovning g'oyalariga!

“Istiqlol”

10. Holat valentligi. Harakat va holatning qay tarzda amalga oshishini ifodalaydi.

11. Miqdor valentligi. Harakat miqdorini ifodalaydi.

Shoir she'riyatini mana shu nuqtai nazardan ko'zdan kechirganimizda uning ijodida holatni ifodalovchi fe'llar ko'p qo'llanganining guvohi bo'lamiz. Chunki holat fe'llari keng ma'nodagi jonli, tirik organizmlarning hayoti, o'sishi, rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib, sodir bo'lishi zaruriy jarayonlarni ifodalaydi. Harakatning ob'ekti ham agensning o'zidir. Agens valentligi realizatori aynan ega bo'lishi ham yoki boshqa vazifadagi so'z ham bo'lishi mumkin. Agens valentligi realizatori ega bo'lganida morfologik jihatdan turdosh ot orqali ifodalangan. Masalan,

*Qaysi bir zamonda iftixor, g'urur,
Diyonat, iymonga keng yo'l berildi?
Nomi o'chayozgan bobomiz Temur
Qaysi zot azmi-la qayta tirildi?!*

*O'tmishda atalgan savodsiz — avom,
Dunyoga o'zligin aytdi kim bois?
Ruhlari qaqshagan yuzlab ulug' nom
Buyuklar safiga qaytdi kim bois?!*

“Istiqlol”

Gullamoq, yashnamoq, meva bermoq fe'llari agensi o'rin-joy oti bilan ifodalangan.

Ijodkor she'riyatida qo'llangan holatni ifodalovchi ayrim fe'llar shaxs yoki boshqa predmetlar holatini ham ifodagan va shu otlar bilan ham sintagmatik munosabatga kirishgan. Masalan:

*Ha, oson **kelmagan** hurlik ayyomi,
Uyquda edik bu kunga etguncha.
Millatin **uyg'otgan** siymoning nomi
Istiqlol so'ziga egiz tushuncha.
Zero, biz kim bilan **kirdik** daf'atan
Dunyo, deb atalgan kenglik qa'riga?
Kim **chiqdi** ilk bora bizning millatdan
BMTning yuksak minbarlariga?!*

“Istiqlol”

Holatni ifodalovchi fe'llar agensi aniqlanmish bilan ham ifodalangan. Bunda fe'l yakka sifatdash holida yoki holat bildiruvchi so'zlar bilan birikkan shaklda qo'llangan.

*Tarixga **bo`ylasak**,
Millatin nomin
Olamga **taratgan** o`zbeklar bisyor,
Lek bizning zamonda yurtimiz shonin
YUrtboshidan yuksak **ko`targan** kim bor?!*

***O`ylang**, axir
Bo`yin egmay qullikka,
Kim **buzdi** biz bandi yotgan qafasni?
Bizlarni kim **eltdi** mustaqillikka
Xudo yorlaqagan shu zot emasmi?!*

“Istiqlol”

Odatda, holatni ifodalovchi fe`llar quyidagi fakul'tativ valentliklarga ega bo`ladi:

1. O`rin (lokalis) valentligi.
2. Holat valentligi.
3. Payt valentligi.
4. Sabab valentligi.

Hol fe`lning lokalis valentligini yuzaga chiqaruvchi gap bo`lagi sanaladi.
Lokalis valentlik termini o`rin valentligini bildiradi.

*Buyuk manzillarda **ko`rganda** o`zni
Tillarda **yangragay** sho`x qo`shiq–yalla
Va dildan **otilgan** shu qutlug' so`zni
Dunyo ham bizga jo`r aytar baralla:
Ko`hna bu jahonda
YAngi jahon bu–
O`zbekiston bu!*

“Istiqlol”

Holatni ifodalovchi ayrim fe`llar semantik va sintaktik kauzativga ega bo`ladi. Ya`ni sabab va natija valentliklari mavjud bo`ladi:

***I S T I Q L O L**
Nomli ummon bu –
O`zbekiston bu!
Davrlar keladi,
Yillar keladi,
Ushalar dildagi orzular bari.
Dunyoda hali ko`p **o`rganiladi**
O`zbek davlatchilik tamoyillari.*

*Ajdodlar surmagan
Davru davron bu—
O'zbekiston bu!*

“Istiqlol”

Tabiat olamiga xos fe'llarda sub'ekt valentligi obligator valentlik hisoblanadi. Ayrim o'timli fe'llarda ob'ekt valentligi ham obligatoridir. Payt, holat, o'rin valentliklari esa fakul'tativdir.

Tinmoq, to'xtamoq, pasaymoq, kuchaymoq fe'llarining agensi havo oqimidir.

Qalinlashmoq, tinmoq, qoplamoq, jadallamoq, tezlammoq fe'llarining agensi aktanti yog'in bo'lib, ba'zan ob'ektli, ba'zan ob'ektsiz qo'llanishi mumkin.

Bulutlanmoq, qorong'ilashmoq, qoraymoq, yorishmoq, moviylashmoq, qizarmoq, xiralanmoq, oqarmoq fe'llarining ob'ekt xarakteridagi agensi havo qatlamidir.

So'nmoq, xiralanmoq, ko'paymoq, qizarmoq, yorug'lashmoq, to'lmoq, yorqinlashmoq, yorishmoq, ravshanlashmoq, chiqmoq, botmoq, charaqlamoq, porlammoq, miltiramoq fe'llari agensi osmon jismidir.

Tabiat va jamiyatda amalga oshuvchi har qanday harakat, yuzaga keluvchi har qanday holat biror shaxs yoki narsaning ehtiyojli vazifasi, muayyan bir ko'rinishdan ikkinchisiga o'tishidir. Harakat yoki holat bajaruvchisiz bevosita mavjud bo'lmaydi.

Demak, har qanday fe'l leksemaning zaruriy valentligi sub'ekt valentligidir. Sub'ekt valentligi agens deb ham yuritiladi. Agens ega bilan mutlaq teng emas, balki agens semantik, ega sintaktik kategoriyadir.

Demak, shoir she'riyatida holatni ifodalovchi fe'llar ko'p qo'llanganining guvohi bo'lamiz.

3-bobga xulosa

Fe'l semantikasi bugungi o'zbek tilshunosligining diqqat markazidagi masalalardir. Chunki fe'llarning boshqa turkumlarga nisbatan grammatik shakl va kategoriyalarga boy ekanligi ma'lum. Shu bilan birga, fe'llar paradigmatic jihatdan serqirra hamda sintagmatik tomondan keng qamrovlidir. Fe'lning eng muhim xususiyati esa gapda markaziy o'rinni egallashidir.

Biz shoir Ziyoviddin Mansur she'riyati tahlili davomida tabiat olamiga xos ot leksemalar qatorida *quyosh, Oy, yulduz, Er, ummon, dengiz, daryo, suv, tuproq, o'rmon, tog', dala, adir, tekislik, cho'l, havo, yomg'ir, qor, do'l, sel, to'fon, zilzila* kabilarni uchratdik hamda bu leksemalarning harakati va holati bilan bog'liq *porlamoq, charaqlamoq, chaqnamoq, botmoq, aylanmoq, tutilmoq, nur sochmoq, qimirlamoq, yorilmoq, yoritmoq, oqmoq, to'lqinlanmoq, oqizmoq, qaqramoq, aynimoq, bulutlanmoq, yog'moq, uchqunlamoq, uchirmoq* kabi fe'l leksemalardan o'rinli foydalanilganining guvohi bo'ldik. Ijodkor rivojlanish ma'nosini beruvchi *o'smoq, unmoq, gurkirammoq, rivojlanmoq, yashnamoq, ko'paymoq, ko'karmoq, ko'klammoq* fe'llardan ustalik bilan foydalanadi.

Ijodkor asarlarida ishlatilgan fe'l leksemalar turli emotsiyalarni yaqqolroq ifodalagan va shoir maqsadini yaqqolroq ochishga, harakat manzarasini ta'sirchan tasvirlashga xizmat qilgan.

Ziyoviddin Mansur ijodida qo'llangan fe'llarni tadqiq qilish davomida ularni 3 semantik guruhga ajratishni maqsadga muvofiq deb bildik. Bular: harakat fe'llari, holat fe'llari, munosabat fe'llaridir.

SHoir she'riyatida insonning nutqiy faoliyatiga oid qator fe'llar ishlatilgan. SHoir tafakkur fe'llari, ya'ni insonning aqliy faoliyati bilan bog'liq bo'lgan fe'llardan unumli va o'rinli foydalangan. Dehqonchilikka, bog'dorchilikka, hunarmandchilikka, binokorlikka oid bir qator fe'llar shoir ijodida uchradi.

Insonning sezgi va tana a'zolari harakatini ifodalovchi fe'l leksemalarni qo'llash shoir she'riyati ta'sirchanligini oshirgan.

Inson his-tuyg'ulari va shaxsiy munosabatlarini ifodalovchi fe'llardan, inson va jamiyatga xos jismoniy, ruhiy, biologik, iqtisodiy holatlarni ifodalovchi fe'llardan unumli foydalanilgan.

O'simliklar va jismlarga, tabiat hodisalariga xos harakat va holatni ifodalovchi fe'llar tadqiqot ishimizning juda ko'p o'rinlarida uchradi.

Ijodkor Ziyoviddin Mansur ijodida qo'llangan fe'llarning semantik xususiyatlarini tahlil qilish davomida harakat, holat, munosabat mazmundagi fe'llardan unumli foydalanilganining guvohi bo'ldik.

UMUMIY XULOSALAR

Namanganning ardoqli va peshqadam shoiri hisoblangan, elu yurt e'tiborida bo'lgan, o'zini Vatanning sodiq farzandi hisoblagan Ziyoviddin Mansur - ko'p qirrali faoliyat sohibidir. Uning siymosida dono hamda tadbirkor davlat va jamoat arbobini, bilimdon muallimni, etuk publitsistni, otashin suxandon va etuk shoirni, soz va qo'shiq ixlosmandini, ma'naviyat etakchisini, adabiyot oshig'ini ko'ramiz.

Mustaqillik yillarida «Qalbim parchalari», «Noyob kashfiyot», «O'n sakkiz yoshlilar sevgisi», «Hayrat saltanati», «Namangan va namanganliklar», «Dilrabolar diyori», «Muhabbat bog'i» kabi she'riy turkum va kitoblari chop etildi. «Abadiyat qo'shig'i» kitobiga saylanma she'rlari kiritildi. O'nlab g'azallari taniqli xonandalar repertuarlaridan joy oldi. Biz "Ziyoviddin Mansur she'rlari lingvopoetikasi" mavzusidagi tadqiqotimiz yakunida shunday xulosaga keldik:

1. Metafora badiiy tafakkurning asosiy mexanizmi bo'lib, badiiy asarning barcha sathlarida (tildan boshlab kompozitsion qurilishigacha) kuzatiladi. Shunga ko'ra, o'rganilish ko'lamidan qat'iy nazar metaforani tizim sifatida o'rganish talab etiladi. Ziyoviddin Mansur ijodida qo'llangan metaforalarning asosiy manbalari sifatida ona tabiat, jamiyat va milliy adabiy an'analarni ko'rsatish mumkin. Shuningdek, shoir metaforalari yana milliy turmush tarzi, urf-odatlar, ishonch-e'tiqodlar, fol'klor, jahon adabiyoti an'analari kabi manbalardan ham oziqlanadi.

2. Ziyoviddin Mansur uslubining o'ziga xos belgilaridan biri xalq jonli tiliga yaqinlikdir. Jonli tilga yaqin degani esa xalq turmushi bilan yaqin degani bo'ladi, ularni bir-biridan ajratib bo'lmaydi. Xalqning turmush tarzi, urf-odatlari, ishonch - e'tiqodlarini chuqur bilish shoir qo'llagan metaforalarning xalqona bo'lishini ta'minlaydi, ularga sodda go'zallik, samimiyat baxsh etadi.

3. Ziyoviddin Mansur - uyg'oq shoir. Yurtparvarlik, elparvarlik hayoti va ijodining muhim hususiyatidir. Shoirning mavzu doirasi g'oyatda keng. Ona Vatanning o'tmishi, hoziri va kelgusi, xalq boshidan o'tgan qora kunlar, sevgi-muhabbat, ota-ona orzulari, ustoz, Namangan va namanganliklar, tumanlar ta'rifi, do'st va do'stlik, tabiat, yoshlik, qismat, talant va hasad, shifokor, bulbul va zog' obrazlari ijodkorning to'plamlaridan o'rin olgan. She'riyati shakllari: she'r, g'azal,

qo'shiq, to'rtlik, she'riy qatra, rivoyat, hajviya va boshqalarni tashkil qiladi. Shoir o'zining vatan va mustaqillik, hurlikni anglash mazmunidagi falsafiy etuk, otashin she'rlari bilan istiqlool kuychisi sifatida tanildi.

4. Leksik sathda leksemalarning ko'chma ma'nolarda qo'llanilishi (metafora, metonimiya va boshq.), mubolag'a, tashbeh kabi hodisalar ham matn ta'sirchanlikni oshiradi. Boshqa poetik san'atlar qatori badiiy so'zning jozibadorligini oshirishga xizmat qiluvchi ushbu vositalar ayni paytda muallifning ichki kechinmalarini, asar g'oyasini yorqin, ta'sirchan etib ko'rsatishda boshqa ifoda vositalariga nisbatan beqiyos ahamiyatga ega ekanligi e'tirof etiladi. Binobarin, u yoki bu shoirning mahorat darajasi asarda mana shu imkoniyatdan qay darajada unumli foydalana bilgani, qolaversa, mazkur san'atni rivojlantirishga qo'shgan hissasi bilan belgilanadiki, bu jihati bilan biz tadqiq qilayotgan Ziyoviddin Mansur she'riyati alohida ajralib turadi.

5. Taniqli shoir "Namangan va namanganliklar" she'rida metaforaning o'ziga xos imkoniyatlaridan unumli foydalana olgan. "Arshi a'lodan kam bo'lmagan", "Behisht bog'iga o'xshash", "Hur go'shasi o'zga bir olam" deb Namangan diyorini nafis tasviriy vositalar yordamida vasf etar ekan, unga husn va fayz kiritayotganlar shu yurt kishilari-namanganliklar ekanligini ta'kidlaydi. Shoir g'azallari yangi, o'ziga xos sifatlash, tashbeh va istioralar bilan jilolanadi. She'rlari mazmun va uslubining xalqchilligi, sodda va ravonligi, hikmatomuz xulosalarga boyligi bilan alohida ajralib turadi. Hadisi sharif namunasi bilan she'r mazmuniga monand o'rindan shoirning unumli foydalanishi fikrining ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi.

6. G'oyaviylik, obrazlilik, xush-oxanglikni ta'minlashda, muayyan vazndagi misralarning so'ngini - hududini belgilashda, avvalgi satrlar bilan uyg'unlashtirishda, band tizimlarida ritm va musiqiylikni yuzaga chiqarishda qofiyaning o'rni beqiyosdir. Kaykovus shunday deydi: «Bir xil vazn va bir xil qofiyaga qanoat qilmag'il, san'atsiz va tartibsiz she'r aytmag'il. She'r zarb, ya'ni ohang, yaxshi sado, mung bo'lsa va shaklda al'al bo'lsa, ya'ni vazn to'la bo'lsa, yaxshi bo'lur».

Mahoratli shoir qofiyaga ana shu mezon asosida yondoshadi. She'rlarini ko'zdan kechirib, tahlil qilar ekanmiz, ijodkorning qofiya doirasini kengaytirib borayotganini, yangi qofiyalar, yangi badiiy vositalar qo'llaganini anglaymiz.

Xalqimizning o'tishini, buyuk qudratini xalqona tashbehlar, sifatlashlar bilan tarannum etadi. Hayotning ziddiyatlarini qarshilantirish san'ati bilan sayqallaydi.

7. Shoir she'riyatda xalq og'zaki ijodi epik turining latifa janriga mansub tabassum tortiq etuvchi ijod namunalari bisyor. Shoir "O'zbekiston", "O'zbeklar ishi" she'rlarida maqol-u hikmatlardan foydalanish orqali irsoli masal san'atini hosil qilgan. Ziyovuddin Mansur mohirona so'z qo'llash mahoratiga ega. Shoir she'riyatida sifatlash, tashbeh, talmeh, mubolag'a, irsoli masal kabi badiiy san'atlar bilan; xalqona qochirimlarga boy, ba'zan o'ynoqi, ba'zan insonni mushohadaga chorlaydigan she'rlari bilan muxlislar qalbidan joy oldi.

8. Ziyoviddin Mansur lirikasi – o'zbek xalqi mentalitetiga xos xususiyatlarni jam etgan, folklorning o'ziga xos namunalaridan unumli foydalanish orqali badiiyat libosi-la bezangan bebaho xazinadir. Shu jihatdan Ziyoviddin Mansur she'rlari o'z muxlislariga ega. Iste'dodli ijodkor Ziyoviddin Mansur ijodida gohida davlat mustaqilligini shodu – xurramlik bilan kutib olgan, tanlagan yo'lining naqadar to'g'ri ekanligini anglab etgan lirik qahramon timsolini, gohida esa baxtidan mamnun ozod va obod yurtning erkin fuqarosi obrazini uchratamiz. Shoirning o'ziga xos uslubi, o'ziga xos ijod yo'li bor.

9. Fe'l semantikasi bugungi o'zbek tilshunosligining diqqat markazidagi masalalardandir. Chunki fe'llarning boshqa turkumlarga nisbatan grammatik shakl va kategoriyalarga boy ekanligi ma'lum. Shu bilan birga, fe'llar paradigmatic jihatdan serqirra hamda sintagmatik tomondan keng qamrovlidir. Fe'lning eng muhim xususiyati esa gapda markaziy o'rinni egallashidir.

Biz shoir Ziyoviddin Mansur she'riyati tahlili davomida tabiat olamiga xos ot leksemalar qatorida *quyosh, Oy, yulduz, Er, ummon, dengiz, daryo, suv, tuproq, o'rmon, tog', dala, adir, tekislik, cho'l, havo, yomg'ir, qor, do'l, sel, to'fon, zilzila* kabilarni uchratdik hamda bu leksemalarning harakati va holati bilan bog'liq

porlamoq, charaqlamoq, chaqnamoq, botmoq, aylanmoq, tutilmoq, nur sochmoq, qimirlamoq, yorilmoq, yoritmoq, oqmoq, to'ldinlanmoq, oqizmoq, qaqramoq, aynimoq, bulutlanmoq, yog'moq, uchqunlamoq, uchirmoq kabi fe'l leksemalardan o'rinli foydalanilganining guvohi bo'ldik. Ijodkor rivojlanish ma'nosini beruvchi *o'smoq, unmoq, gurkirammoq, rivojlanmoq, yashnamoq, ko'paymoq, ko'karmoq, ko'klamoq* fe'llardan ustalik bilan foydalanadi. Ijodkor asarlarida ishlatilgan fe'l leksemalar turli emotsiyalarni yaqqolroq ifodalagan va shoir maqsadini yaqqolroq ochishga, harakat manzarasini ta'sirchan tasvirlashga xizmat qilgan.

10. Ziyoviddin Mansur ijodida qo'llangan fe'llarni tadqiq qilish davomida ularni 3 semantik guruhga ajratishni maqsadga muvofiq deb bildik. Bular: harakat fe'llari, holat fe'llari, munosabat fe'llaridir.

Shoir she'riyatida insonning nutqiy faoliyatiga oid qator fe'llar ishlatilgan. Shoir tafakkur fe'llari, ya'ni insonning aqliy faoliyati bilan bog'liq bo'lgan fe'llardan unumli va o'rinli foydalangan. Dehqonchilikka, bog'dorchilikka, hunarmandchilikka, binokorlikka oid bir qator fe'llar shoir ijodida uchradi.

Insonning sezgi va tana a'zolari harakatini ifodalovchi fe'l leksemalarni qo'llash shoir she'riyati ta'sirchanligini oshirgan.

Inson his-tuyg'ulari va shaxsiy munosabatlarini ifodalovchi fe'llardan, inson va jamiyatga xos jismoniy, ruhiy, biologik, iqtisodiy holatlarni ifodalovchi fe'llardan unumli foydalanilgan.

O'simliklar va jismlarga, tabiat hodisalariga xos harakat va holatni ifodalovchi fe'llar tadqiqot ishimizning juda ko'p o'rinlarida uchradi.

Ijodkor Ziyoviddin Mansur ijodida qo'llangan fe'llarning semantik xususiyatlarini tahlil qilish davomida harakat, holat, munosabat mazmundagi fe'llardan unumli foydalanilganining guvohi bo'ldik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ijtimoiy-siyosiy adabiyotlar:

1. «Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida»gi Qonun."Xalq so'zi" gazetasi. 2016 y. 14 sentabr'.
2. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. - 173 b.
3. Karimov I. Adabiyotga e'tibor – ma'naviyatga, kelajakka e'tibor. Toshkent. – O'zbekiston, 2009. 40 b
4. Karimov I. A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – Toshkent: O'zbekiston, 2011.
5. Prezident Islom Karimovning “O'rta asrlar Sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy tsivilizatsiya rivojida roli va ahamiyati” mavzusidagi xalqaro konferentsiyaning ochilish marosimida nutqi // O'zbekiston adabiyoti va san'ati, 2014. 16. 05. –B. 1-2.

2. Ilmiy- nazariy adabiyotlar:

6. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. – Toshkent: Fan, 1984.
7. Begmatov E., Boboyeva A., Asomiddinova M., Umurqulov B. O'zbek nutqi madaniyati ocherklari. – Toshkent: Fan, 1988. – 192 b.
8. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – T.: O'zbekiston, 2002. – 431 b.
9. Doniyorov X., Yo'ldoshev B. Adabiy til va badiiy stil'. – T.: Fan, 1988.
10. Ziyoviddin Mansur. To'tiyo (she'rlar: kiril va lotin yozuvlarida). –Toshkent: Sharq, 2008. -160 bet.
11. Ziyoviddin Mansur. Shom va tong (doston: kiril va lotin yozuvlarida). – Toshkent: “O'zbekiston” 2014. -104 b.
12. Ziyoviddin Mansur. Ezgulik elchisi. –Namangan. “Namangan” nashriyoti. 2008, - 48b.
13. Ziyoviddin Mansur. Istiqbol yo'li: (doston: kiril va lotin yozuvlarida).- Toshkent: O'zbekiston, 2012. – 72 b.
14. Ziyoviddin Mansur. Onaginam, onajonginam:she'rlar. Toshkent: Istiqlol, - 46 b.

15. Yoʻldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. – Toshkent: Fan, 2007. – 123 b.
16. Yoʻldoshev M., Yadgarov Q. Badiiy matnning lisoniy tahlili fanidan amaliy mashgʻulotlarni tashkil etish. – Toshkent, 2007. – 112 b.
17. Qoʻngʻirov R., Begmatov E., Tojiyev Y. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1992. – 160 b.
18. Quronov D., Mamajonov Z., Sheralieva M. Adabiyotshunoslik lugʻati. – Toshkent: Akademnashr, 2010.
19. Qoʻchqortoyev I. Badiiy nutq stilistikasi. – Toshkent: ToshDU, 1995.
20. Lapasov J. Badiiy matn va lisoniy tahlil. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1995.
21. Normamatov S. Abdulla Avloniy sheʼriyati leksikasining maʼnoviy-uslubiy xususiyatlari: Fil.fan.nomzodi diss. avtoref. – Toshkent, 2011. – 24 b.
22. Sobirova M. Zamonaviy adabiyotda Ziyoviddin Mansur sheʼriyatining oʻrni. “Salohiyat mezon”. Ilmiy maqolalar toʻplami. 6-son.”Namangan” nashriyoti. 2015 yil. 272-277-betlar.
23. Sobirova M. Ziyoviddin Mansur sheʼriyatida juft soʻzlarning qoʻllanishi. Til va adabiyot masalalari. Namangan. 2014 yil. 67-71-betlar.
24. Tilshunoslik va adabiyotshunoslik masalalari. Shoir, jamoat arbobi Ziyoviddin Mansurov tavalludining 60 yilligiga bagʻishlangan ilmiy maqolalar toʻplami. Namangan davlat universiteti (maqolalar toʻplami). – Namangan. 2014 yil.
25. Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullaev Sh. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. – Toshkent: Oʻzbekiston, 1992. – 339 b.
26. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. 5 jildlik. – Toshkent: Oʻzbekiston milliy entsiklopediyasi, 2006. 1–680 b.; 2– 672 b.; 3–688 b.; 4–2008. 5–608 b.; V – 592 b.
27. Ummatov. R. “54 yil shoirlari”. // “Namangan haqiqati”. 2014 fevralʼ.
28. Oʻrinboyev B., Qoʻngʻirov R., Lapasov J. Badiiy tekstning lingvistik tahlili. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1990. – 216 b.

29. Xalilbekov A. Ziyoviddin Mansurov.//Namangan adabiy gulshani –Namangan: “Namangan” nashriyoti. 2008, 134-145 - betlar.
30. Xalilbekov A. Namangan adabiy gulshani. – Namangan, 2007.
31. Xudoyberganova D. Matnning antropotsentrik tadqiqi. – T.: Fan, 2013.
32. Xudoyberdiev E. Adabiyotshunoslikka kirish. – T.: O`qituvchi, 1995.
33. Hojiahmedov A. She`r san`atlarini bilasizmi? – T: Sharq, 2001. – 96 b.
34. Hojiahmedov A. She`riy san`atlar va mumtoz qofiya. – T.: Sharq, 1998.
35. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug`ati.– Toshkent: O`zbekiston milliy ensiklopediyasi,2002.– 168 b.
36. Homidiy H., Ma`murov M., Ziyoviddin Mansurov.// Namangan adiblari. - Toshkent, 2007. 201-202 betlar.
37. Shadieva D. Muhammad Yusuf she`riyati lingvopoetikasi: Filol. fanlari nomzodi ... diss. avtoref. – Toshkent, 2007. – 24 b.
38. Sharofiddinov O. Go`zallik izlab. – Toshkent: G`afur G`ulom nomidagi Adabiyot va san`at nashriyoti, 1985.
39. Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo`ng`irov R., Rustamov H. O`zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O`qituvchi, 1983. – 248 b.
40. Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. Ma`nolar maxzani. – Toshkent: O`zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2001.
41. Shukurov R. So`z variantlari. – Toshkent: O`zbekiston, 1987. – 22 b.
42. Yusupov B. Adabiyot – hayot ko`zgusi// Namangan haqiqati, 2014, 15 avgust soni – B. 2.

Internet adabiyotlari :

43. www.ecoform.sk.uz
44. [www. Istedod.uz](http://www.Istedod.uz)
45. [www. Ziyonet. uz](http://www.Ziyonet.uz)
46. [www. books.ru](http://www.books.ru)